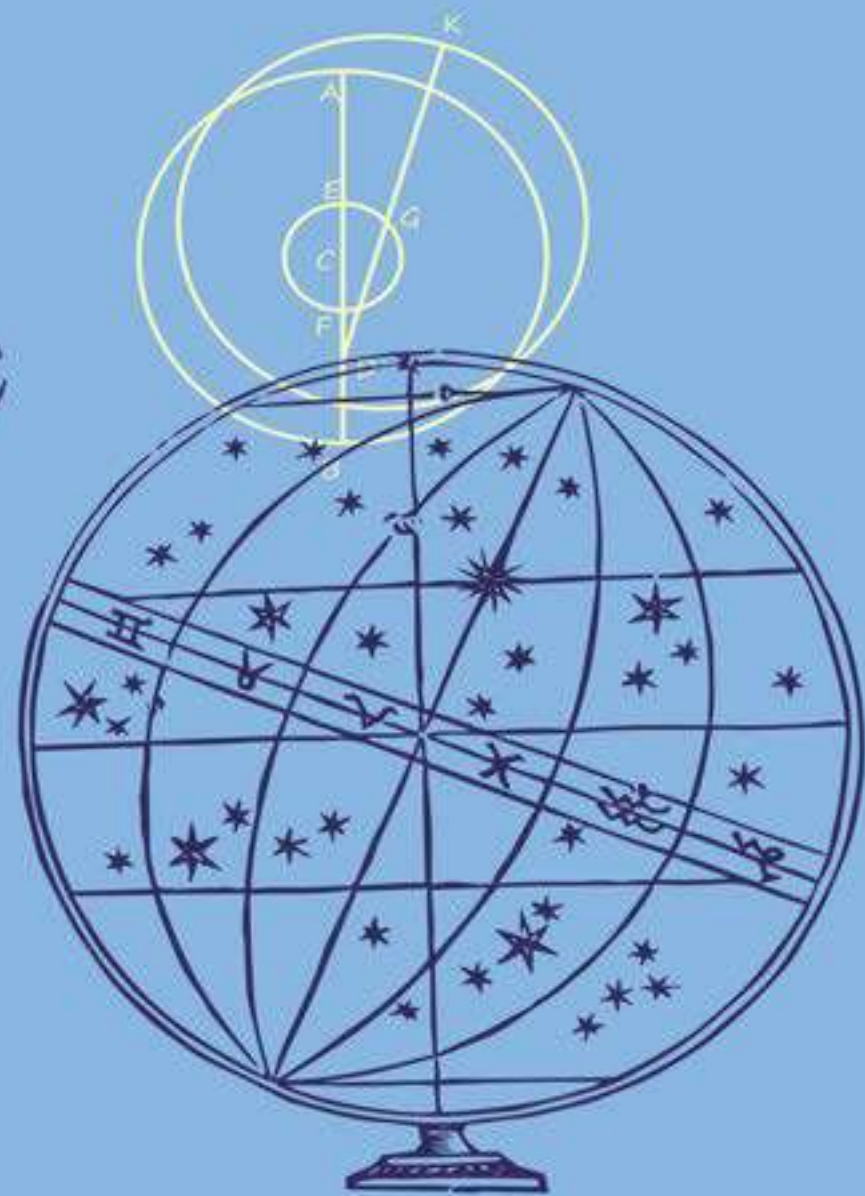
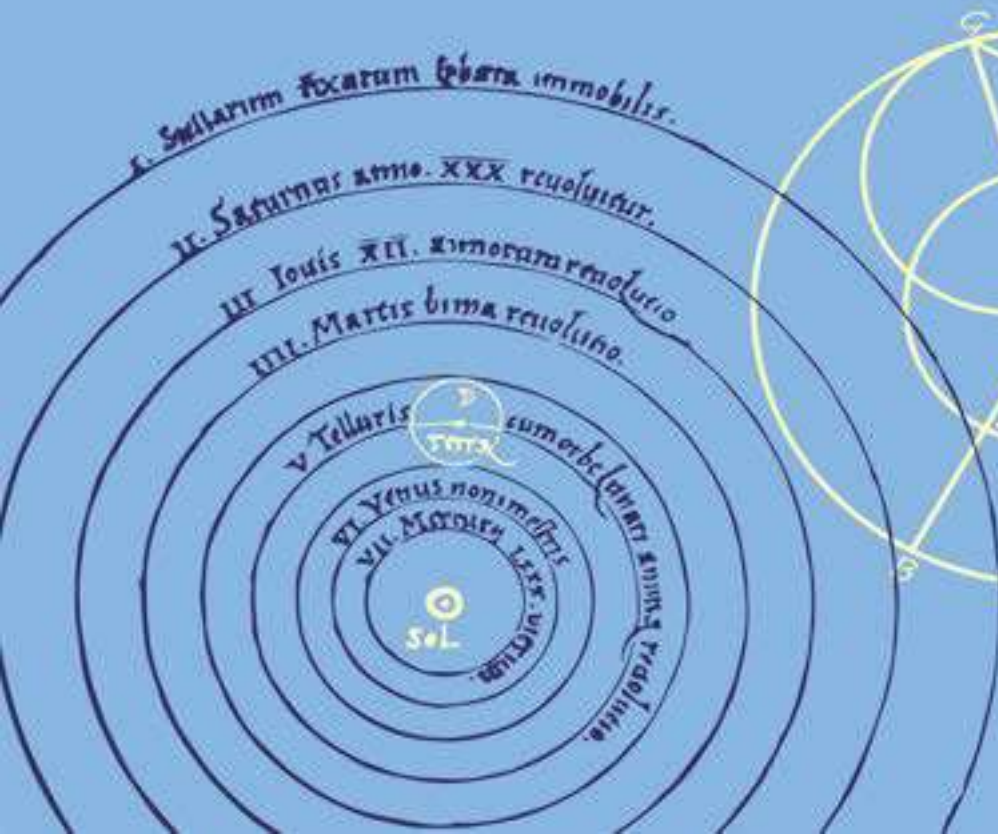

Kopernik ★Influencje

Kopernik *Influencje

Katalog wystawy
Zakład Narodowy im. Ossolińskich
Wrocław 2023

**Rok
Kopernika
w Ossolineum**

KURATOR WYSTAWY

Agnieszka Franczyk-Cegła

OPRACOWANIE KATALOGU

Agnieszka Franczyk-Cegła

AUTORZY NOT KATALOGOWYCH

Agnieszka Franczyk-Cegła (AFC), Mariusz Dworsatschek (MD),
Wojciech Gruk (WG), Dorota Jońska-Amanowicz (DJA),
Andrzej Kraska-Lewalski (AKL), Jolanta Dorota Mączka (JDM), Teresa
Sokół (TS), Konrad Szymański (KS), Olga Tkachuk (OT)

RECENZJA KONCEPCJI WYSTAWY I KATALOGU ORAZ SUGESTIE ZMIAN

prof. dr hab. Michał Kokowski

PROJEKT GRAFICZNY I SKŁAD

Delfina Korabiewska

REDAKCJA I KOREKTA

Agnieszka Dziewulska

ZDJĘCIA

Miroslaw Koch

Andrzej Niedźwiecki

WYDAWCA

Zakład Narodowy im. Ossolińskich

ul. Szewska 37

50-139 Wrocław

www.ossolineum.pl

ISBN: 978-83-66267-24-4

Druk i oprawa: OZGraf – Olsztyńskie Zakłady Graficzne S.A.

Organizator wystawy

Zakład
Narodowy
im. Ossolińskich

Biblioteka
Ossolineum

Patronat Honorowy

Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Andrzeja Dudy

Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Edukacji i Nauki w ramach Programu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Popularyzacja nauki”

Ministerstwo
Edukacji i Nauki

Patronat medialny wystawy

ASTRONARIUM

Spis treści

5	Słowo wstępne	58	18. Trzecie wydanie <i>De revolutionibus</i> z 1617 r.
17	O wystawie	60	19. Podręcznik astronomii Keplera dotyczący układu heliocentrycznego
21	Wykaz skrótów stosowanych w katalogu	62	20. Reformator nauki nowożytnej przeciwko heliocentryzmowi
23	Popularność Kopernika i spory o heliocentryzm w Europie w XVI–XVIII w.	64	21. Polemika astronoma z teologiem
24	1. Kosmos kopernikański	66	22. Sprawa Galileusza
26	2. Kosmos ptolemejski	68	23. Teoria wirów Kartezjusza
28	3. Pierwsze wzmianki o <i>De revolutionibus</i>	70	24. Astronomia filelaosowska
30	4. Mikołaj Kopernik, mąż sławetny	72	25. Podróż przez tychoński wszechświat
32	5. Pierwsze reakcje świata nauki na nową teorię astronomiczną	74	26. Najpiękniejszy atlas nieba epoki nowożytnej
34	6. Tablice pruskie Erazma Reinholda	76	27. Mikołaj Kopernik na liście autorów zakazanych
36	7. W kręgu wittenberskiej interpretacji teorii heliocentrycznej: Filip Melanchton i Kopernik	78	28. Teoria Isaaca Newtona a akceptacja heliocentryzmu
38	8. Kompendium astronomiczne Kaspra Peucera	81	Kopernik i heliocentryzm w nauce polskiej w XVI–XVIII w.
40	9. Drugie wydanie <i>De revolutionibus</i> i <i>Narratio prima</i> Georga Retyka	82	29. Drugie wydanie <i>De revolutionibus</i> ze środowiska Akademii Krakowskiej
42	10. Kopernik i Luter	84	30. Pochwała Kopernika jako uczonego i propagowanie geocentryzmu
44	11. Poemat kosmologiczny i argumenty przeciwko heliocentryzmowi	86	31. Kopernik i Jan Brożek
46	12. Kosmos tychoński	88	32. Heweliusz o Koperniku
48	13. Kepler i heliocentryzm	90	33. Stosunek Stanisława Lubienieckiego do heliocentryzmu
50	14. Kopernik w Encyklopedii Kontrreformacji	92	34. Opozycja wobec Kopernika na Akademii Krakowskiej
52	15. Kopernik i metaforyczna interpretacja Biblii		
54	16. Giordano Bruno		
56	17. Indeks ksiąg zakazanych z 1617 r.		

94	35. Uznanie dla heliocentryzmu na Akademii Krakowskiej	134	54. Sarmata, Prutenus czy Germanus, czyli spór o narodowość Kopernika
96	36. Ku przychylniejszemu traktowaniu heliocentryzmu w szkołach polskich	138	55. Portret Mikołaja Kopernika z warszawskiego obserwatorium astronomicznego
98	37. Najpopularniejszy podręcznik do geografii doby Oświecenia	140	56. Medal wybity z okazji otwarcia Muzeum Kopernika w Rzymie
100	38. Najpopularniejszy podręcznik do łaciny w oświeceniowej wersji	142	57. Ostatnie chwile Mikołaja Kopernika
102	39. Obrona i popularyzacja teorii heliocentrycznej	144	58. Apoteoza Kopernika
104	40. Pierwodruk polskiego tłumaczenia <i>Rozmów o wielości światów</i>	146	59. 400. rocznica wydania <i>De revolutionibus</i> w okupowanej Polsce
106	41. Symboliczna akceptacja heliocentryzmu w nauce polskiej	148	60. <i>Nikolaus Kopernikus, der deutsche Astronom</i> , 1943 r.
109	„Nasz to Polak, polskie plemię, wstrzymał Słońce, ruszył Ziemię!”, czyli kult Mikołaja Kopernika w Polsce	150	61. Seria „Kopernik” z poczty obozowej w Woldenbergu, 1943 r.
110	42. Najstarsza biografia Kopernika autorstwa polskiego pisarza	152	62. Kopernik jako symbol nauki polskiej
112	43. <i>Drugi Ptolemeusz sarmacki</i>	154	63. Plakat wystawy kopernikańskiej w Collegium Maius, 1953 r.
114	44. <i>Ni przed nim, ni po nim równego nie było</i>	156	64. Medal z Mikołajem Kopernikiem, 1953 r.
116	45. <i>Nieśmiertelny Kopernik Toruńczyanin</i>	158	65. Pierwsza moneta obiegowa z Kopernikiem, 1965 r.
118	46. Z kolekcji obrazów króla Stanisława Augusta Poniatowskiego	160	66. Przygotowania do obchodów 500-lecia urodzin Mikołaja Kopernika
120	47. Medal wybity ku czci Mikołaja Kopernika we Francji	162	67. Plakat wystawy kopernikańskiej w Toruniu, 1973 r.
122	48. <i>Polskie wydało go plemię, Wstrzymał słońce, ruszył ziemię!</i>	164	68. Medal Mikołaja Kopernika, Londyn, 1973 r.
124	49. <i>Mikołajowi Kopernikowi Rodacy</i>	166	69. Medal Mikołaja Kopernika, Florencja, 1973 r.
126	50. Pierwszy polski medal z Mikołajem Kopernikiem	168	70. Medal Mikołaja Kopernika, Kalifornia, 1973 r.
128	51. Medal Majnerta	170	71. Pomnik Mikołaja Kopernika w Chicago, 1973 r.
130	52. W 400. rocznicę urodzin Mikołaja Kopernika, czyli <i>Rozmowa z Bogiem</i>	172	72. Moneta kolekcjonerska Mikołaja Kopernika, 1974 r.
132	53. Medal wybity z okazji 400. rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika	174	73. Pierwszy polski banknot z wizerunkiem Mikołaja Kopernika
		176	74. Banknot 1000-złotowy z wizerunkiem Mikołaja Kopernika
		178	Bibliografia

Słowo wstępne

MIKOŁAJA KOPERNIKA ŻYCIE PO ŻYCIU

W XIX wieku powstało kilka obrazów olejnych i grafik, których tematem była śmierć Mikołaja Kopernika. Wizje artystów różniły się w szczegółach: pokazywano bohatera w otoczeniu mniejszego bądź większego grona osób, w niektórych przedstawieniach Kopernik siedzi, w innych leży na łożu śmierci. Wszystkie mają jednak wspólny element, jest nim kluczowa scena ukazująca moment wręczenia umierającemu astronomowi jego najważniejszego dzieła – *De revolutionibus orbium coelestium*.

Niezależnie od wątpliwości historyków co do zgodności tego przedstawienia z faktami, jego symboliczna wymowa jest czytelna. Kopernik umiera, ale pozostawia potomnym rewolucyjną teorię heliocentryczną. W ten sposób jego żywot zostaje dopełniony i jednocześnie spełniony. Jest to punkt odniesienia, w którym zwykle kończy się biograficzna opowieść o najwybitniejszym z torunian.

Mikołaj Kopernik 480 lat temu zakończył swoją ziemską wędrówkę, jednakże – ujmując rzecz metaforycznie – prawdziwa kariera była dopiero przed nim. Przez wiele lat dzieło Kopernika stanowiło oś sporu o wyobrażenie otaczającego nas wszechświata, o relacje między

wiarą i rozumem oraz o dosłowność zapisów biblijnych. Z czasem pojawi się spór o narodowość fromborskiego astronoma odzwierciedlający w jakimś stopniu proces formowania się nowoczesnych narodów. Z polskiej perspektywy postać Kopernika stała się szczególnie istotna po utracie niepodległości, gdy duma z osiągnięć przodków była ważnym spoiwem jedności narodu pozbawionego własnego państwa. Do swoich celów nie zawahali się wykorzystać tego zjawiska także komuniści.

O tym swoistym Mikołaja Kopernika „życiu po życiu” opowiada wystawa, której katalog trzymają Państwo w ręku. Oparta jest ona na zbiorach Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, które odzwierciedlają i jednocześnie dokumentują dzieje Polski. Zbiory te staramy się systematycznie pomnażać i pielęgnować, aby przekazać je kolejnym pokoleniom. Wśród tegorocznych nabytków także znalazły się kopernikana związane z przypadającym właśnie Rokiem Mikołaja Kopernika. Nie ulega wątpliwości, że kiedyś sięgną po nie nasi następcy, aby zorganizować nową wystawę. Być może wówczas życie Mikołaja Kopernika i jego dzieło nabiorą zupełnie nowych znaczeń.

dr Łukasz Kamiński
Dyrektor Zakładu Narodowego im. Ossolińskich

Astronomia Mikołaja Kopernika i jej wczesna recepcja

Mikołaj Kopernik tworzył teorię heliocentryczną przez pierwsze 40 lat XVI wieku. Nie wiemy, kiedy dokładnie wpadł na ten pomysł, ale z pewnością miały w tym swój udział studia, jakie odbył w Krakowie, Bolonii, Padwie i Ferrarze¹. Ostatecznie swoją teorię przedstawił w dziele *De revolutionibus* (O obrotach), które zostało napisane we Fromborku, a wydane w 1543 roku w Norymberdze². W tym samym roku Kopernik zmarł. Rękopis jego dzieła zachował się i znajduje się obecnie w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie.

Dziś wiemy, jak ważnym dziełem dla rozwoju naszej wiedzy o wszechświecie było *De revolutionibus*. Przedstawiając heliocentryczny kosmos i opracowując geometryczne modele ruchów planet wokół Słońca, Kopernik otworzył drogę do kolejnych przełomowych odkryć. W konsekwencji Johannes Kepler (1571–1630) zmodyfikował heliocentryczną teorię Kopernika, wprowadzając w 1609 roku ruch planet po elipsach w dziele *Astronomia nova*. Isaac Newton (1642–1727) wyjaśnił zaś przyczynę eliptyczności planetarnych orbit, ogłaszając w 1687 roku w swoich *Principiach* prawo powszechnego ciążenia.

Jednakże między Keplerem a Kopernikiem upłynęło ponad 60 lat, a między Newtonem i Kopernikiem lat prawie 150. Jak astronomia Kopernika była przyjmowana zaraz po jej ogłoszeniu? Czy zwrócili

na nią uwagę główne ośrodki naukowe Europy? Czy spotkała się z pełną aprobatą, czy może ją ignorowano, a nawet – odrzucano? W jaki sposób, jeśli w ogóle, wywarła wpływ na życie zwykłych ludzi?

Historia wczesnej recepcji heliocentrycznej teorii Kopernika ma wiele wątków. Skupię się na czterech. Najpierw pokażę, jakie miejsce w krajobrazie naukowym Europy zajmował Kopernik przed opublikowaniem *De revolutionibus*. Następnie przedstawię, w jaki sposób teoria Kopernika zaczęła być szeroko popularyzowana w Europie – przez książkę inną niż *De revolutionibus*, wydaną kilka lat wcześniej. Trzeci wątek będzie dotyczył pierwszych tablic astronomicznych, które w pewnym sensie wprowadziły astronomię Kopernika pod strzechy. Na koniec wreszcie naszkicuję niezwykle przygody astronomii heliocentrycznej w Londynie w czasach Williama Shakespeare'a (1564–1616).

Kopernik we wstępie do *De revolutionibus* określił Warmię, gdzie mieszkał przez 40 lat i gdzie stworzył swoje dzieło, jako „odległy zakątek ziemi”³. Nie oznacza to jednak, że jego działalność astronomiczna pozostawała przez cały ten czas w Europie nieznaną. Wręcz przeciwnie. Przed 1514 rokiem Kopernik zaprezentował główne tezy swojej teorii heliocentrycznej w niedużej rozprawie zatytułowanej

¹ A. Goddu, *Copernicus and the Aristotelian Tradition: Education, Reading, and Philosophy in Copernicus's Path to Heliocentrism*, Brill, Lejda–Boston, 2010; M. Chachaj, *Mikołaj Kopernik – czasy studenckie. Kraków, Bolonia, Rzym, Padwa i Ferrara (1491–1503). Miejsca – ludzie – książki*, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2023.

² Krytyczne edycje tekstu łacińskiego i tłumaczenia na język polski: *Nicolai Copernici De revolutionibus libri sex*, red. R. Gansiniec i in., PWN, Warszawa–Kraków 1975; M. Kopernik, *O obrotach*, tłum. M. Brożek i S. Oświecimski, komentarz A. Birkenmajer i J. Dobrzycki, PWN, Warszawa–Kraków 1976.

³ M. Kopernik, *op. cit.*, s. 5.

Commentariolus (Zarys podstaw astronomii)⁴. Niewiele wiemy o tym, w jaki sposób ten rękopis krążył po Europie, ale zapewne przyczynił się do ustalenia pozycji Kopernika jako astronoma.

Na długo przed ukończeniem *De revolutionibus* Kopernik został zaproszony przez Rzym do udziału w pracach nad reformą kalendarza i wiadomo, że w 1516 roku przesłał swoją propozycję⁵. Niestety, praca ta zaginęła i nic nie wiemy o jej zawartości. Pozostańmy jeszcze przez chwilę w Italii. Zachowały się świadectwa, że w 1533 roku, a zatem na 10 lat przed wydaniem *De revolutionibus*, Johann Albrecht Widmannstetter (1506–1557) przedstawił teorię Kopernika papieżowi Klemensowi VII. Trzy lata później, w listopadzie 1536 roku, kardynał Nikolaus von Schönberg (1472–1537) napisał do Kopernika z Rzymu, zachęcając go, by opublikował swoje dzieło, i oferując pomoc finansową⁶.

Rok wcześniej, w 1535, Kopernik podjął próbę wydania w Wiedniu almanachu astronomicznego obliczonego na podstawie teorii heliocentrycznej. Pośredniczył w tym przedsięwzięciu Bernard Wapowski (1450–1535), przyjaciel Kopernika i sekretarz Zygmunta I, króla polskiego. Wiedeń w tym czasie, podobnie jak Kraków, był silnym ośrodkiem astronomicznym. Wapowski chciał, by „rzecz została rozpowszechniona zwłaszcza wśród znawców spraw niebieskich, którzy

układają w Niemczech almanachy”⁷. Niestety, do druku nie doszło, a rękopis almanachu zaginął.

W Niemczech znaczącymi ośrodkami astronomii i matematyki były Norymberga, gdzie działali słynny Johannes Regiomontanus (1436–1476) i jego następcy, oraz Wittenberga ze swoim uniwersytetem rozwijanym pod skrzydłami Marcina Lutra (1483–1546) i Filipa Melanctona (1497–1560). I w tych środowiskach Kopernik musiał być znany. W 1524 roku Kopernik napisał bardzo krytyczną recenzję astronomicznego traktatu Johanna Wernera (1468–1522) z Norymbergi⁸. W 1538 roku środowisko uczonych z Wittenbergi i Norymbergi podjęło decyzję o wysłaniu do Kopernika młodego profesora matematyki, Georga Joachima Retyka (1514–1574)⁹. Częścią jego misji było namówienie Kopernika, aby opublikował swoją teorię astronomiczną. Był tym zainteresowany również norymberski drukarz, Johannes Petreius (1497–1550).

Retyk spędził u Kopernika na Warmii dwa lata. Dobrze wywiązał się z powierzonej mu misji, gdyż Kopernik, jak wiemy, w końcu zdecydował się wydać *De revolutionibus* u Petreiusa. Ale zanim do tego doszło, Europa dowiedziała się o teorii heliocentrycznej z innej rozprawy. Była to *Narratio prima*, czyli *Relacja pierwsza z ksiąg O obrotach Mikołaja*

⁴ M. Kopernik, *Pisma pomniejsze*, red. A. Wyczański, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2007, s. 3–29; L.A. Birkenmajer, *Mikołaj Kopernik. Część pierwsza. Studia nad pracami Kopernika oraz materiały biograficzne*, Akademia Umiejętności, Kraków 1900, s. 70–88; *idem*, *Stromata Copernicana. Studia, poszukiwania i materiały biograficzne*, Akademia Umiejętności, Kraków 1924, s. 199–224.

⁵ L.A. Birkenmajer, *Stromata Copernicana*, s. 225–231, 378–382.

⁶ L.A. Birkenmajer, *Mikołaj Kopernik*, s. 533–545; M. Kopernik, *O obrotach*, s. 328.

⁷ M. Biskup, *Regesta Copernicana*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich–Wydawnictwo PAN, Wrocław 1973, s. 165 („Studia Copernicana”, t. VII); J. Wasiutyński, *Kopernik – twórca nowego nieba*, Wydawnictwo J. Przeworskiego, Warszawa 1938, s. 394–395.

⁸ M. Kopernik, *Pisma pomniejsze*, s. 6–9, 30–43.

⁹ K.H. Burmeister, *Georg Joachim Rheticus 1514–1574. Eine Bio-Bibliographie*, t. I–III, Guido Pressler Verlag, Wiesbaden 1967–1968; D. Danielson, *The First Copernican: Georg Joachim Rheticus and the Rise of the Copernican Revolution*, Walker & Company, Nowy Jork 2006; J. Włodarczyk, *Wstęp*, [w:] J.J. Retyk, *Relacja pierwsza z ksiąg O obrotach Mikołaja Kopernika*, tłum. I. Lewandowski, komentarz J. Włodarczyk, Wydawnictwa UW, Warszawa 2015, s. 7–68.

Kopernika – książka napisana przez Retyka pod okiem fromborskiego uczonego i wydana w 1540 roku w Gdańsku¹⁰. Rozprawa Retyka była nieduża, nie zawierała obliczeń matematycznych i popularyzowała podstawowe elementy teorii Kopernika. Już w 1541 roku ukazało się jej drugie wydanie, tym razem w Bazylei. Trzecia edycja *Narratio prima* została połączona z drugim wydaniem *De revolutionibus* w 1566 roku, wydrukowanym także w Bazylei. Trzecie i ostatnie wydanie *De revolutionibus* ukazało się w 1617 roku w Amsterdamie. *Narratio prima* miała jeszcze dwa wydania, w latach 1596 i 1621 w Tybindze. Tak więc ostateczny wynik meczu wydawniczego między *Narratio prima* a *De revolutionibus* wynosi 5 do 3. Michael Maestlin (1550–1631), nauczyciel Keplera, chwalił *Narratio prima*, stwierdzając, że Retyk często tłumaczy klarowniej rzeczy, które nie są zbyt jasne u Kopernika¹¹.

Astronomia geocentryczna, którą zakwestionował Kopernik, oprócz teorii matematycznej przedstawionej przez Klaudiusza Ptolemeusza (II w. n.e.) w jego *Almageście*, miała również bardziej praktyczne oblicze. Były nim *Tablice alfonsyńskie*, czyli zbiór tabel z danymi liczbowymi oraz przepisów objaśniających, jak z nich korzystać. Dzięki temu w stosunkowo łatwy sposób można było obliczać położenia planet zgodnie z teorią Ptolemeusza, niekoniecznie ją znając. *Tablice alfonsyńskie* zostały spisane w języku katalońskim w XIII wieku przez astronomów pracujących pod patronatem króla Kastylii i Leónu, Alfonsa X Mądrygo. Na początku XIV wieku powstała łacińska wersja *Tablic*, a narodziny druku jeszcze bardziej rozpropagowały książkę w Europie. Po raz pierwszy *Tablice* zostały wydane drukiem w Wenecji w 1483 roku. Kiedy osiem lat później Kopernik rozpoczął studia

w Akademii Krakowskiej, jedną z pierwszych książek, jakie kupił, było czwarte już wydanie *Tablic alfonsyńskich*, z roku 1492. Egzemplarz *Kopernika* zachował się do naszych czasów, na stronie tytułowej widnieje jego własnoręczny podpis¹².

Jeśli przyjrzymy się stronie tytułowej *De revolutionibus*, odnajdziemy na niej oprócz tytułu i autora krótką notę od wydawcy. Petreius zachęca w niej: „W dziele tym [...] znajdziesz również bardzo użyteczne tablice, za pomocą których będziesz mógł łatwo prowadzić obliczenia [położeń planet] dla dowolnego czasu. Kup, czytaj, używaj”¹³. W *De revolutionibus* rzeczywiście znajdziemy wszystkie tablice potrzebne do obliczeń ruchów planet. Niestety, ktoś, kto nie chce zagłębiać się w subtelności teorii Kopernika, a pragnie jedynie obliczyć położenie planety na przykład 13 sierpnia 1961 roku, będzie musiał się trochę pomęczyć. Tak ten problem przedstawił Kepler:

„Albowiem tablice powinny być poręczne i łatwe w użyciu. Autorzy *Tablic alfonsyńskich* i innych poręczność tę zawarli nawet w układzie książki, skupiając razem tablice liczbowe, a bardzo krótkie instrukcje umieszczając na początku. Natomiast w książce Kopernika tablice są rozrzucone w tekście, między dowodami, w podobny sposób jak w *Almageście* Ptolemeusza. Przez to myśl każdego, kto chce posłużyć się tablicami, rozprasza się na tekście, i dzieło [*De rev.*] samo pozbawia się swej użyteczności [...]. Mając to na uwadze, Reinhold podjął się tego wielkiego i niewdzięcznego zadania i natrudził się wielce. I oto mamy chwalebny rezultat: pełną wiedzę o ruchach, długości i początku roku, równonocy, przesileniach, zaćmieniach i wielkich

¹⁰ J.J. Retyk, *op. cit.*

¹¹ J. Kepler, *Mysterium cosmographicum*, Tybinga 1596, s. 89.

¹² L.A. Birkenmajer, *op. cit.*, s. 26–69; L. Jarzębowski, *Biblioteka Mikołaja Kopernika*, Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Toruń 1971, s. 8–13.

¹³ Tłumaczenie własne autora.

koniunkcjach. Dzięki temu z najsubtelniejszego zbioru tych rzeczy może wyzierać mądrość i boskość Stwórcy¹⁴.

Wspomniany przez Keplera Reinhold to Erasmus Reinhold (1511–1553), profesor matematyki na uniwersytecie w Wittenberdze, kolega Retyka. Reinhold zadał sobie trud, by na podstawie teorii Kopernika stworzyć tablice astronomiczne, które pod względem łatwości użycia mogłyby konkurować z *Tablicami alfonsyńskimi*. Tak powstały *Prutenicae tabulae coelestium motuum*, czyli *Tablice pruskie ruchów niebieskich*, wydane po raz pierwszy w Tybindze w 1551 roku, a zatem osiem lat po opublikowaniu *De revolutionibus*. W ciągu trzydziestu lat *Tablice pruskie* doczekały się czterech wydań i zaczęły skutecznie konkurować z *Tablicami alfonsyńskimi* pod względem popularności, służąc do tworzenia jeszcze prostszych efemeryd oraz almanachów astronomicznych czy astrologicznych.

Specyfiką tablic astronomicznych było to, że ich użytkowników – astrologów, lekarzy czy nawet astronomów – zwykle nie interesował światopogląd twórcy teorii, na podstawie której tablice zostały obliczone. A zatem sukces rynkowy *Tablic pruskich* nie musiał oznaczać powszechnej akceptacji nowej teorii astronomicznej – i w istocie nie oznaczał. Zwolenników heliocentrycznej budowy świata, z Ziemią krążącą wokół Słońca razem z innymi planetami, było na przełomie XVI i XVII wieku znacznie mniej niż użytkowników tablic czy almanachów

obliczonych na podstawie teorii Kopernika. Robert S. Westman sporządził jakiś czas temu listę osób, które można uznać za zwolenników heliocentrycznego kosmosu niedługo po opublikowaniu *De revolutionibus*¹⁵. Listę tę, jak się zaraz przekonamy, można na podstawie wyników ostatnich badań nieco wydłużyć. Niemniej zestawienie Westmana pokazuje, że mówimy o kilkunastu nazwiskach. Co ciekawe, gdy przyjrzymy się jej bliżej, zauważymy znaczącą nadreprezentację mieszkańców Londynu: stanowią oni 30% tej listy.

Thomas Digges (1546–1595) jest wśród nich postacią szczególnie godną uwagi. Przełożył bowiem na język angielski księgę pierwszą *De revolutionibus*, nieco ją parafrazując, i z piękną ryciną systemu heliocentrycznego publikował ten tekst kilkakrotnie w latach od 1576 do 1605. I to w popularnym, wysokonakładowym prognostyku astrologicznym, *Prognostication Euerlastinge*¹⁶. Ta historia jest jednak dość dobrze znana, dlatego chciałbym zwrócić uwagę na innego londyńczyka, Edwarda Greshama (1565–1613), którego działalność astronomiczną badam od kilku lat (z Greshamem londyńczycy stanowią już prawie 40% listy Westmana!)¹⁷. Gresham bowiem jest niezwykle ciekawym przykładem wczesnej recepcji heliocentrycznego modelu kosmosu, recepcji pełnej interesujących własnych pomysłów.

Edward Gresham pozostawił nieopublikowany traktat zatytułowany *Astrosterion or A Discourse of the Falling of the Planet* (Astrosterion

¹⁴ J. Kepler, *Tabulae Rudolphinae*, Ulm 1627, s. 4.

¹⁵ R.S. Westman, *The Astronomer's Role in the Sixteenth Century: A Preliminary Study*, „History of Science” 1980, t. 18, s. 105–147.

¹⁶ F.R. Johnson, S.V. Larkey, *Thomas Digges, the Copernican System, and the Idea of the Infinity of the Universe in 1576*, „The Huntington Library Bulletin” 1934, t. 5, s. 69–117; R.S. Westman, *The Copernican Question: Prognostication, Skepticism, and Celestial Order*, University of California Press, Berkeley 2011, s. 268–280.

¹⁷ J. Włodarczyk, R.L. Kremer, H.C. Hughes, *Edward Gresham, Copernican Cosmology, and Planetary Occultations in Pre-Telescopic Astronomy*, „Journal for the History of Astronomy” 2018, t. 49, s. 269–305; J. Włodarczyk, *The pre-telescopic observations of the Moon in early 17th-century London: the case of Edward Gresham (1565–1613)*, „Notes and Records: the Royal Society journal of the history of science” 2020, t. 74, s. 35–53; B. Bienias, *The place of Edward Gresham's 'Astrosterion' (1603) in the discussion on cosmology and the Bible in the early modern period*, „The British Journal for the History of Science” 2020, t. 53, s. 417–442; J. Włodarczyk, „Out of a great Laborinth of errors”: *Lunar astronomy in London before Kepler*, „Notes and Records: the Royal Society journal of the history of science” 2022, t. 76, s. 371–386.

albo dysputa o upadku planet), którego pisanie zakończył 1 września 1603 roku. Dzisiaj znamy pięć zachowanych rękopiśmiennych kopii tego traktatu, w Londynie i Oksfordzie, z których tylko jedna jest datowana na rok 1610. Pozostałe kopie wykonano zapewne później.

O życiu Greshama wiemy bardzo niewiele, a przecież był prawdopodobnie osobą dość znaną w Londynie, skoro praktykował astrologię, medycynę i magię. A Londyn w tamtych czasach był niezwykle ciekawym miejscem¹⁸. Gresham pisał swój traktat w roku 1603, tym samym, w którym zmarła królowa Elżbieta I i w którym koronowano króla Jakuba I. W roku tym wybuchła zaraza, która pochłonęła około 30 tysięcy ofiar. Z tego powodu teatry w Londynie pozostawały zamknięte do kwietnia 1604 roku. Jednym z tych teatrów był *The Globe Shakespeare'a*. *Nota bene* w tym samym 1603 roku, w którym Gresham pracował nad swoim *Astrostereonem*, ukazało się pierwsze książkowe wydanie *Hamleta*.

W latach 1603–1607 Gresham co roku publikował autorskie almanachy astrologiczne. Swoich czytelników próbował przyzwycząić do heliocentrycznego kosmosu, zamieniając popularny geocentryczny opis wędrówki Słońca po nieboskłonie na obraz Ziemi krążącej wokół Słońca. Ale dopiero w *Astrostereonie* pokazał, w jaki sposób nowa wizja kosmosu zmienia myślenie o naturze ciał niebieskich. Gresham dowodził bowiem, że wszystkie planety są zbudowane z takiej samej

materii jak Ziemia. Opisywał, jak może wyglądać niebo z powierzchni Księżyca, by przekonać czytelnika, że kwestia „co krąży wokół czego” zależy tylko od umiejscowienia obserwatora. Księżyc według Greshama był tak samo górzysty i pokryty wodami jak nasza planeta. Oczywiście, w takim kosmosie nie było miejsca na sztywne sfery niebieskie starożytnej i średniowiecznej kosmologii geocentrycznej. Przypomnijmy, że swoje astronomiczne wizje Gresham konstruował w świecie, w którym teleskop nie służył jeszcze do obserwacji astronomicznych.

Widzimy zatem, że wczesna recepcja teorii heliocentrycznej Kopernika miała wiele różnych, czasami na pierwszy rzut oka nieoczywistych wątków. Niekiedy teoria ta była traktowana instrumentalnie, jako nowe narzędzie do obliczania położenia planet. Czasem jednak skłaniała swoich zwolenników nie tylko do zaakceptowania rewolucyjnej wizji kosmosu, lecz także do wzbogacenia tej wizji o nowe elementy, takie jak wędrówka ludzkiej wyobraźni na powierzchnię innych ciał niebieskich. Proces recepcji teorii heliocentrycznej zachodził nie tylko w pracowniach astronomów i matematyków. I chociaż astronomia Kopernika była znana w najważniejszych ośrodkach naukowych Europy, każdy z tych ośrodków w specyficzny dla siebie sposób próbował ją zrozumieć, wykorzystać i zaakceptować.

prof. dr hab. Jarosław Włodarczyk
Instytut Historii Nauki PAN w Warszawie

¹⁸ C. Lee, *1603: A Turning Point in British History*, Review, Londyn 2003.

Kult Mikołaja Kopernika w Polsce w XVII–XX w.

„Toruń mnie zrodził, Kraków wyszkolił w sztukach [wyzwolonych], / Sławna Warmia zalicza mnie do swych najpierwszych obywateli”¹⁹. Taką rzekomą autoprezentację Mikołaja Kopernika możemy wyczytać na karcie wieńczącej dzieło *Epistolae ad naturam ordinatarum figurarum plenius intelligendam perinentes* autorstwa Jana Brożka (1585–1652), wybitnego profesora Akademii Krakowskiej, wyznawcy teorii heliocentrycznej, który jako jeden z pierwszych w Polsce kultywował pamięć o Koperniku i zbierał materiały do napisania jego biografii. W swoich epigramatach Brożek przedstawiał Kopernika w panegirycznym tonie, porównując go z największymi – Kopernik i Kolumb to jakby dwie „rówieśnicze źrenice kosmografii”, a wraz z Klaudiuszem Ptolemeuszem, autorem *Almagestu* (najważniejszej pracy starożytnej astronomii greckiej), toruński astronom to „dwa cuda natury”²⁰. Dzięki Brożkowi zachował się też datowany na rok 1581 tekst epitafium z nieistniejącego już nagrobka Kopernika we Fromborku²¹. W pierwszej notce biograficznej o Koperniku zamieszczonej w *Setniku pisarzy polskich* (1625) Szymona Starowolskiego (1588–1656) [por. 42]*, poszerzonej i poprawionej w edycji weneckiej z 1627 r. o informacje z korespondencji Kopernika (najpewniej w redakcji Brożka), przede wszystkim podkreślano sławę Kopernika jako astronoma i twórcę teorii heliocentrycznej.

Po tym pierwszym okresie poszukiwania informacji i kultywowania pamięci o Koperniku prace wyhamowały. Siedemnasty wiek był w Europie czasem wojen. Podczas potopu szwedzkiego została wywieziona z kraju większość ksiąg z biblioteki Kopernika, które obecnie znajdują się w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali. W Europie zachodniej, zwłaszcza po wydaniu *Principiów* (1687) Isaaca Newtona, gdy fizyka opisała ruch planet zgodnie z myślą toruńskiego uczonego, a kolejne obserwacje astronomiczne potwierdzały to, co Kopernik głosił, teoria heliocentryczna była coraz częściej uważana za rzeczywisty system świata. Natomiast w literaturze i nauce polskiego baroku wciąż dominował geocentryczny obraz kosmosu, zgodny z naukami Pisma Świętego i starożytnych filozofów.

Warto jednak podkreślić, że w polskim piśmiennictwie tego okresu Kopernik funkcjonuje jako wybitny matematyk, astronom i Polak nawet w oczach tych, którzy jego systemu nie przyjmowali za fizycznie prawdziwy [por. 43]. Na ziemiach polskich do końca XVIII wieku system heliocentryczny ustępował w literaturze i edukacji (przede wszystkim zdominowanej przez szkolnictwo zakonne, jezuickie i pijarskie) przed systemem geocentrycznym Ptolemeusza i geo-heliocentrycznym Tycho Brahego (1546–1601). Dopiero reformy Komisji Edukacji Narodowej zapoczątkowane przez Hugona Kołłątaja (1750–1812) i Michała

¹⁹ *Me genuit Torunna, Cracovia me arte polivit / Inter habet primos Varmia clara patres*. Tłum. J. Partyka.

²⁰ Por. Jan Brożek, *In duos Συγγραφους Cosmographiae Ocellos, Nicolaum Copernicum Toruniensem Astrologiae, Christophorum Columbum Genuensem Geographiae*, [Kraków?, 1618?]; *idem, Epistolae Ad naturam ordinatarum figurarum plenius intelligendam perinentes*, Kraków, 1615 [właśc. 1618].

²¹ *Nicolai Copernici Epitaphium Fruëburgi in marmorea tabula*, Marcin Kromer, [Kraków, po roku 1618].

* Numery w nawiasach kwadratowych odnoszą się do pozycji katalogowych.

Jerzego Poniatowskiego (1736–1794), brata ostatniego króla Polski Stanisława Augusta, spowodowały, że nauki ścisłe – w tym matematyka i astronomia – mogły odpowiednio się rozwijać.

W wieku XVIII, w związku ze wzmożeniem sytuacji geopolitycznej w Europie, na pierwszy plan coraz bardziej wysuwały się kwestie narodowościowe, a Kopernik był wskazywany jako przykład myśliciele, który rozświetlił mroki naukowego zapóźnienia i zabobonu. Stał się symbolem oświecenia naukowego, ale także wzorcem patriotyzmu. W drugiej połowie tego stulecia znów zaczęto poszukiwać informacji o życiu i działalności naukowej Kopernika – próbowano ochronić związane z nim pamiątki (np. tablicę astronomiczną Kopernika na zamku w Olsztynie) i szukano w zagranicznych bibliotekach egzemplarzy jego dzieł oraz odpisów korespondencji. Wśród kultywujących pamięć o Koperniku był Józef Aleksander Jabłonowski (1711–1777), fundator popiersia Kopernika dłuta Wojciecha Rójowskiego z 1766 roku. Pomnik miał stanąć na Rynku Starego Miasta w Toruniu, ale ostatecznie Rada Miasta, niezadowolona m.in. z efektów artystycznych dzieła, najpierw ukryła rzeźbę w piwnicach ratusza, by potem przekazać ją do kościoła Świętych Janów, gdzie stoi do dziś. Od ok. połowy XVIII wieku teoria Kopernika weszła też do kalendarzy gospodarskich (dotychczas wiernych modelowi geocentrycznemu), promowana przez takich autorów jak m.in. ks. Antoni Wiśniewski (1718–1774), Stanisław Józef Duńczewski (1701–1767) [por. 44] czy Jacek Idzi Przybylski (1756–1819). Nieruchome Słońce trafiło więc pod strzechy – choć nadal (w kwestiach edukacji) nie były to rozwiązania systemowe.

Jan Śniadecki (1756–1830) po objęciu Katedry Matematyki Wyższej i Astronomii w Szkole Głównej Koronnej w Krakowie wygłosił w 1782 r. *Pochwałę Mikołaja Kopernika*. Nie wydał jej wówczas drukiem, ale

rozbudowaną wersję przygotował w 1801 r. jako „rozwiązanie zadania” nowo powstałego Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk. Rozprawę Śniadeckiego *O Koperniku* (1802) przyjęto z ogromnym entuzjazmem i szybko wydano. Autor przedstawia w niej astronoma jako wybawiciela ludzkości z otchłani niewiedzy i błędu. Podkreśla jego polskość, co miało wymiar szczególny w czasie, gdy Polski nie było już na mapie. Według Śniadeckiego, ale też innych luminarzy polskiego oświecenia, takich jak Ignacy Krasicki (1735–1801) [por. 45] czy Ludwik Osiński (1775–1838), Kopernik realizował ideały bliskie XVIII-wiecznemu programowi moralnemu – był patriotą, który poświęcał się poszukiwaniu prawdy i rozświetlał mroki rozumem.

Z inicjatywy Stanisława Staszica (1755–1826) ufundowano pomnik Mikołaja Kopernika. Pierwotnie miał być usytuowany w Toruniu, ale ostatecznie stanął przy Krakowskim Przedmieściu w Warszawie, przed gmachem, w którym mieściło się (i ma swoją siedzibę do dzisiaj) Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk. Pomnik dłuta duńskiego rzeźbiarza Bertela Thorvaldsena (1770–1844) odsłonięto 11 maja 1830 r. [por. 49; 50] Przedstawia on astronoma w pozycji siedzącej, z cyrklem w prawej i sferą armilarną w lewej dłoni. Odsłonięciu pomnika towarzyszyły uroczystości, które oglądał młody Stanisław Moniuszko (1819–1872). Maurycy Mochnacki (1803–1834) wygłosił podczas nich pochwałę Kopernika, podkreślając jego polskość („sarmackość”) i stawiając go za wzór dla narodu, który powinien iść w ślady wielkiego astronoma. Na tablicy umieszczono napisy po łacinie i w języku polskim: „*Nicolao Copernico Grata Patria*” (pol. Mikołajowi Kopernikowi wdzięczna ojczyzna) oraz „Mikołajowi Kopernikowi Rodacy”.

W następnych dekadach ewolucję kultu Kopernika można obserwować przede wszystkim – choć nie wyłącznie – na przykładzie kolejnych rocznic. Obchody roku 1873 miały wiele odsłon w różnych

miastach. Wybitny z tej okazji medal autorstwa Fryderyka Wilhelma Belowa (1822–1895) zawiera dwuwiersz Jana Nepomucena Kamińskiego (1777–1855): „Polskie wydało go plemię!/Wstrzymał słońce, ruszył ziemię!” [por. 48; 53]. Z okazji 400. rocznicy urodzin Kopernika Jan Matejko (1838–1893) namalował jeden ze swoich najświetniejszych obrazów – *Astronom Kopernik, czyli Rozmowa z Bogiem* [por. 52]. Sposób przedstawienia postaci uczonego na tym płótnie – wpatrzonej w przestrzeń i niewyjaśnione źródło światła – przywodzi na myśl wizerunki świętych w ekstazie, doznających objawienia. To połączenie postawy naukowej oraz wiary religijnej pojawia się także w XIX-wiecznych utworach dramatycznych autorstwa Wacława Szymanowskiego (1821–1886), Józefa Szujskiego (1835–1883) oraz Wincentego Rapackiego (1840–1924). Konflikt w nich przedstawiony opiera się na dylematach naukowca-indywidualisty, który swoje poglądy musi skonfrontować z powszechnie uznanymi tezami biblijnymi. Czy nauka może współistnieć z religią? Jaką cenę musi zapłacić ten, który sprzeciwia się ogólnie przyjętym prawdom i schematom?

W tej XIX-wiecznej interpretacji Kopernik staje się wybrańcem Boga, powiernikiem prawdy o świecie. Dodatkowo wątki sakralizujące czy mesjańskie, charakterystyczne dla polskiej literatury tego okresu, przebijają w przedstawieniu Kopernika na karcie tytułowej wydane go w Toruniu *Czterowiekowego jubileuszu urodzin Mikołaja Kopernika* (1873) autorstwa ks. Ignacego Polkowskiego (1833–1888) [por. 54], gdzie astronom, ubrany w szaty podobne do tych z obrazu Matejki, stoi na kolumnie z uniesioną lewą dłonią w geście przypominającym błogostawieństwo. W opublikowanej tam mowie Polkowski podkreślał polskie korzenie Kopernika, co w zaborze pruskim, gdzie władze traktowały torunianina jako wielkiego Prusaka-Niemca, skończyło się osadzeniem Polkowskiego w więzieniu, a ostatecznie wydalaniem go poza granice Prus. W tym samym tomie (jako motto) przypomniany

został fragment *Ody na cześć Kopernika* (1802) Ludwika Osińskiego, który w duchu pochwał wyrażanych w pracach Śniadeckiego przedstawia Kopernika jako objawiciela prawdy o świecie, rozganiającego mroki wcześniejszej niewiedzy.

Symboliczne przedstawienie Kopernika i jego teorii heliocentrycznej znajdziemy na witrażu Stanisława Wyspiańskiego (1869–1907) *Apollo. System Kopernika* (1904), zaprojektowanym dla Domu Towarzystwa Lekarskiego w Krakowie na zamówienie Juliana Nowaka (1865–1946). Początkowo witraż miał prezentować postać astronoma, ale ostatecznie Wyspiański ukazał Apollona, boga Słońca, spętanego przez lirę, co miało symbolizować „zatrzymanie” życiodajnej gwiazdy przez Kopernika. Niektórzy historycy sztuki doszukują się w tym ujęciu nawiązania do przedstawień Chrystusa, co wskazywałoby na kontynuację XIX-wiecznych wątków mistycznych wokół postaci Mikołaja Kopernika.

Do lat 30. XX wieku Kopernik był już doskonale zakorzeniony w świadomości światowej jako genialny polski astronom. Jego figura pojawia się m.in. na pomniku w Griffith Observatory w Los Angeles, w USA, otoczona wybitnymi astronomami: Hipparchem z Nikai (II w. p.n.e.), Klaudiuszem Ptolemeuszem (II w. n.e.), Tychohem Brahe, Johannesem Keplerelem (1571–1630) i Williamem Herschelem (1738–1822). Na Wystawie Światowej w Paryżu w 1937 r. w polskim pawilonie stało siedem posągów z wybitnymi postaciami historycznymi. Kopernik znalazł się tam w towarzystwie Bolesława Chrobrego, Władysława Jagiełły, Tadeusza Kościuszki, Adama Mickiewicza, Fryderyka Chopina i Józefa Piłsudskiego.

Podczas drugiej wojny światowej postać Kopernika stała się przedmiotem walki o tożsamość narodową z hitlerowskim okupantem. W 1940 r. na pomniku przed Pałacem Staszica w Warszawie zmieniono

napis, który teraz miał głosić: „*Sto Sol ne moveare*” (pol. Stój, Słońce, wstrzymaj swój bieg), a inskrypcję „Mikołajowi Kopernikowi Rodacy” przesłoniła tablica z tekstem w języku niemieckim: „*Dem Grossen Astronomen Nikolaus Kopernikus*” (pol. Wielkiemu astronomowi Mikołajowi Kopernikowi). 11 lutego 1942 roku Maciej Aleksy Dawidowski ps. „Alek” (1920–1943) zdjął niemiecką tablicę i ukrył ją w śniegu. Następnie przy pomocy kolegów przetransportował ją do swojego domu rodzinnego na Żoliborzu, by w czerwcu tego samego roku zakopać ją w ogrodzie zaprzyjaźnionej rodziny Rossmanów (w 1948 roku tablica została przekazana do Muzeum Historycznego Miasta Warszawy). Podczas okupacji hitlerowskiej nie odbyły się żadne oficjalne polskie obchody rocznicy 1943 r. (400. rocznica śmierci Kopernika i wydania *De revolutionibus*) [por. 59]. W tym czasie pojawiały się niemieckie filmy propagandowe i znaczki pocztowe z informacjami, że Kopernik był niemieckim astronomem [por. 60]. Wieniec pod pomnikiem Kopernika w Warszawie złożyło 25 maja tego roku trzech młodych poetów – Wacław Bojarski (1921–1943), Tadeusz Gajcy (1922–1944) i Zdzisław Stroiński (1921–1944). Na biało-czerwonej szarfie widniał napis: „Genialnemu Polakowi, Mikołajowi Kopernikowi, w 400. rocznicę śmierci – Podziemna Polska”. W wyniku ostrzału patrolu żandarmerii Bojarski został śmiertelnie ranny. Stroińskiego aresztowano, a Gajcyemu udało się uciec (obaj zginęli wkrótce potem). Podczas powstania warszawskiego w 1944 roku pomnik zdemontowano i wywieziono z Warszawy. Odnaleziony po wojnie we wsi Hajduki Nyskie został ponownie symbolicznie odsłonięty 25 maja 1945 r.

Pierwszą powojenną rocznicą kopernikańską (poniekąd rekompensującą brak oficjalnych uroczystości w 1943 r.) były obchody roku 1953. Główne wydarzenia odbywały się w Warszawie, następnie przeniosły się do pozostałych miast związanych z Kopernikiem. Wspieranie „małych ojczyzn”, duże plany inwestycji budowlanych

(w tym odbudowa i rewitalizacja Fromborka oraz budowa miasteczka uniwersyteckiego w Toruniu), a także inicjatywy popularyzatorskie i wydawnicze cechowały obchody zarówno z roku 1953, jak i 1973. Uroczystości z 1953 roku podkreślały etos pracy i ideologicznie łączyły Kopernika z antyklerykalizmem (ponieważ układ heliocentryczny podważał geocentryczny model świata opisany w Biblii, a dzieło Kopernika zostało wpisane na indeks ksiąg zakazanych). Pomijano wątek długoletniej pracy Kopernika jako kanonika i opiekuna dóbr kapitulnych na Warmii. Kładziono za to nacisk na jego postępowość, rewolucyjność i laickość.

Także podczas obchodów 500. rocznicy urodzin uczonego w roku 1973 podkreślano gotowość Kopernika do przyjmowania nowych rozwiązań (także technologicznych) oraz otwartość na reformy gospodarcze. Eksponowanie polskiego pochodzenia astronoma było kolejny raz wykorzystywane do odcięcia się od narracji niemieckiej. Warto podkreślić, że eksploatowany politycznie i propagandowo od drugiej połowy XVIII wieku spór o narodowość Kopernika jest anachroniczny z punktu widzenia etniczności i wielokulturowości społeczeństw i czasów, w jakich Kopernik się wychował i żył. Uczony urodził się i większość życia spędził na terenach poddanych monarchom państwa polsko-litewskiego. W okresie PRL-u uwypuklano mieszczańskie pochodzenie uczonego i jego (domniemaną) chęć niesienia pomocy ubogim na prowincji – w odniesieniu do jego praktyki lekarskiej na Warmii. Kopernik był więc działaczem prospołecznym, odważnym patriotą miłującym prawdę, orędownikiem nowej myśli, poplecznikiem rozwoju.

Druga połowa wieku XX to także czas, gdy w zbiorowej wyobraźni na dobre utrwalił się wizerunek Kopernika, jaki znalazł się na pozostających w powszechnym obiegu monetach, banknotach czy

znaczkach pocztowych, ale też na medalach okolicznościowych [por. np. 62; 65; 68–70; 73–74]. Dużą wartość artystyczną miały także plakaty zaprojektowane do wystaw kopernikańskich, zarówno podczas obchodów w 1953 r., jak i w konkursach w roku 1973 [por. 63; 67]. W tym czasie powstało też wiele adaptacji biograficznych, które były mocno kontestowane przez krytyków. Film (a potem serial) *Kopernik* (1972) autorstwa Ewy i Czesława Petelskich, z Andrzejem Kopiczyńskim w roli tytułowej, a także inscenizacje teatralne, takie jak *Syn Słońca* Stanisława Weremczuka, kompilacyjna *Rzecz o Koperniku*, *Koniec Księgi VI* Jerzego Broszkiewicza czy wreszcie *Śmierć Kopernika* autorstwa i w reżyserii Józefa Grudy, zbierały bardzo mieszane recenzje. Dawało się odczuć przesyt niemalże hagiograficznym, propagandowym podejściem do postaci astronoma, który swoją wszechstronnością i maszerowaniem drogą do postępu miał legitymizować działania ówczesnej władzy. Kopernik reprezentował dokonania naukowe i techniczne, które były rozpoznawalne w Europie i na świecie, i stawały się wizytówką nowoczesnej Polski w XX wieku.

Jeden z najbardziej znanych cytatów – choć dla młodszych odbiorców o zupełnie zatartym już kontekście – „Kopernik była kobietą”, pochodzi z filmu *Seksmisja* (1983) w reżyserii Juliusza Machulskiego. Od tego momentu można śmiało już mówić o popkulturowym przejściu Kopernika do świadomości zbiorowej, gdy pewne jego cechy fizyczne

(np. fryzura, wydatny nos) zaczęły funkcjonować emblematycznie.

W najnowszych interpretacjach kulturowych Kopernik pojawia się np. jako superbohater jednej z gier karcianych dla młodzieży, która promuje wybitne, choć często mało znane lub zapomniane postaci polskich naukowców i odkrywców. W kontrze do przedstawień wcześniejszych próbuje się zwracać uwagę na pozapomnikowy obraz Kopernika jako człowieka, jednocześnie nadal wykorzystując go jako symbol wszechstronności czy doskonałości naukowej.

Nie można zapominać, że społeczny obraz Kopernika zawsze determinowany jest przez panującą w konkretnym miejscu i czasie narrację. Kultura – w tym kultura pamięci – przyjmuje estetykę danej epoki i funkcjonujące wzorce społeczne, aby dotrzeć ze swoim przekazem do odbiorcy (nierzadko takiego, którego nie interesuje działalność danej postaci, a jedynie jej funkcjonowanie jako swoistego bohatera narodowego, z którego rozpoznawalnością i prestiżem dana grupa może się utożsamiać). Mimo że Mikołaj Kopernik jest postacią historyczną, jako bohater ponadczasowy funkcjonuje już poza czasem, stając się figurą gotową do wypełnienia kolejnymi treściami.

dr Barbara Bienias

Instytut Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów PAN

O wystawie

Środek świata zajmuje właśnie Słońce. [...] Tak więc zaprawdę Słońce, jakby na tronie królewskim zasiadając, kieruje rodziną planet krążącą się dokoła.

M. Kopernik, *O obrotach sfer niebieskich*, tłum. M. Brożek

W 1543 r. w Norymberdze wyszło drukiem dzieło *De revolutionibus orbium coelestium* autorstwa Mikołaja Kopernika. Astronom podważył w nim ówczesną teorię budowy wszechświata głoszącą, że Ziemia znajduje się w jego centrum. Na podstawie przyjętych założeń filozoficznych i kosmologicznych oraz przeprowadzonych obserwacji i obliczeń twierdził, że Ziemia wraz z innymi planetami krąży wokół centralnie położonego Słońca. Praca Kopernika należy do najbardziej przełomowych publikacji w dziejach nauki i często bywa traktowana jako punkt zwrotny w intelektualnym rozwoju myśli zachodniej.

Celem wystawy jest przedstawienie najważniejszych etapów recepcji dzieła i osoby Kopernika w nauce i społeczeństwie europejskim.

Pierwszy człon tytułu wystawy nawiązuje do Kopernika-astronoma oraz Kopernika-książki, którym to mianem określa się pierwodruk *De revolutionibus*. Druga część tytułu ekspozycji jest natomiast odwołaniem do dawnej polszczyzny, kiedy mianem „influcja” określano wpływ i oddziaływanie jednej rzeczy na drugą, a zwłaszcza wpływ ciał niebieskich na bieg wypadków na Ziemi.

Wystawa obrazuje trzy osie narracyjne:

- popularność Kopernika i spory o heliocentryzm w Europie w XVI-XVIII w.,
- Kopernik i heliocentryzm w nauce polskiej w XVI-XVIII w.,
- „Nasz to Polak, polskie plemię,/ Wstrzymał Słońce, ruszył ziemię!”, czyli kult Mikołaja Kopernika w Polsce.

Popularność Kopernika i spory o heliocentryzm w Europie w XVI–XVIII w.

Wydanie drukiem *De revolutionibus* w 1543 r. dało początek przewrotowi kopernikańskiemu – procesowi zmian i nowych odkryć w XVIII w., których ukoronowaniem była naukowa akceptacja heliocentryzmu. Dzieje recepcji osoby oraz dzieła Mikołaja Kopernika w Europie nowożytnej były jednak długie i burzliwe. Ich cechą charakterystyczną był dualizm, a punktem centralnym spór o heliocentryzm, który toczył się na płaszczyźnie naukowej i teologicznej na przestrzeni ponad dwustu lat, zmieniając charakter i nasilenie. Historię przenikania heliocentryzmu do świadomości społeczeństwa europejskiego oraz proces jego akceptacji można podzielić na trzy etapy: okres wczesny, od wydania *De revolutionibus* w 1543 r. do wpisania ich na indeks ksiąg zakazanych w 1616 r.; okres szczytowy, od 1616 r. do wydania *Principiów* Isaaca Newtona; oraz okres końcowy, od 1687 r. do końca XVIII w.

Teoria heliocentryczna Mikołaja Kopernika była znana w Europie przed rokiem 1543 m.in. dzięki pismu *Commentariolus* jego autorstwa, które w wersji rękopiśmiennej krążyło wśród osób związanych z astronomią. Dopiero jednak wydanie *De revolutionibus* sprawiło, że wiedza na temat heliocentryzmu dotarła do szerszego kręgu odbiorców. W pierwszych latach po wydrukowaniu książki zawarte

w niej stwierdzenie o centralnym położeniu Słońca we wszechświecie nie budziło większych kontrowersji, przede wszystkim dlatego, że w anonimowej przedmowie, dołączonej do dzieła bez wiedzy Kopernika, teoria heliocentryczna została przedstawiona nie jako prawdziwy obraz świata, a wygodna dla obliczeń hipoteza. Pod koniec XVI stulecia pierwsi zwolennicy nowej teorii zaczęli odkrywać przemawiające na jej rzecz dowody. W tym samym czasie nasilił się spór o heliocentryzm na płaszczyźnie teologicznej – jego podstawą była niezgodność z teorią heliocentryczną kilku fragmentów Biblii mówiących o nieruchomej Ziemi. Okres najgorętszych debat przypada na pierwszą połowę XVII w., kiedy to m.in. wpisano dzieło Kopernika na indeks ksiąg zakazanych, a Galileusz za głoszenie poglądów heliocentrycznych stanął przed inkwizycją. Stopniowo jednak osiągnięcia rewolucji naukowej, w tym odkrycia Keplera, Kartezjusza, Newtona, potwierdzały heliocentryczną budowę wszechświata, toteż pod koniec XVII w. w świecie nauki nie kwestionowano już teorii Kopernika, a gdy w drugiej połowie XVIII w. w znacznej części środowisk katolickich zwyciężyła idea alegorycznego tłumaczenia Biblii, droga ku powszechnej akceptacji heliocentryzmu w całym społeczeństwie stanęła otworem.

Kopernik i heliocentryzm w nauce polskiej w XVI–XVIII w.

Historia recepcji Kopernika i heliocentryzmu w dawnej Polsce to okres stopniowego uświadamiania sobie jego znaczenia oraz proces powolnej przemiany światopoglądu naukowego kilku pokoleń polskich uczonych. Stosunek do Kopernika oraz stosunek do heliocentryzmu w dawnej Polsce funkcjonowały jako dwa zupełnie odrębne zagadnienia, toteż astronom od początku traktowany był jako wielki matematyk i znakomity rodak, mimo że nie akceptowano jego teorii. Dwoistość takiego postrzegania Kopernika wynikała z oddzielania astronomii jako wiedzy odślanającej rzeczywisty kształt wszechświata od astronomii pojmowanej jako matematyczna technika obliczania i przewidywania ruchów ciał niebieskich.

Największa instytucja naukowa dawnej Rzeczypospolitej, Akademia Krakowska, odegrała istotną rolę w historii recepcji dzieła Mikołaja Kopernika. Tutaj znajdujemy najwcześniejsze wzmianki o astronomie, tutaj najdłużej utrzymywała się opozycja przeciw heliocentryzmowi,

tutaj w XVII w. działał Jan Brożek, profesor wykładający tradycyjną astronomię i geocentryczną teorię układu wszechświata, prywatnie zwolennik heliocentryzmu, który swą działalnością przyczynił się do ocalenia spuścizny toruńskiego astronoma. W szkołach polskich przez cały okres nowożytny królował geocentryzm, o którym uczono na geografii lub astronomii, lecz zachowane podręczniki interesująco pokazują, jak heliocentryzm z wyśmiewanej hipotezy stawał się stopniowo akceptowaną teorią.

Symboliczny koniec kontrowersji wokół teorii heliocentrycznej w polskiej nauce i nauczaniu przypada na rok 1782 i związany jest z Akademią Krakowską (zwaną wówczas Szkołą Główną Koronną). Wtedy to Jan Śniadecki wygłosił tam *Pochwałę Kopernika*, panegiryczną mowę na cześć astronoma, którą inaugurował swoją działalność w Katedrze Astronomii i, jak chce tradycja, zamknął w Polsce spór o heliocentryzm.

„Nasz to Polak, polskie plemię,/ Wstrzymał Słońce, ruszył ziemię!”, czyli kult Mikołaja Kopernika w Polsce

Funkcjonowanie osoby Mikołaja Kopernika oraz dzieła *De revolutionibus* w świadomości i kulturze umysłowej społeczeństwa staropolskiego już od XVI w. było mocno nacechowane elementami gloryfikującymi astronoma. Dużą rolę w szerzeniu kultu Kopernika i utrwalaniu pochlebnego wyobrażenia o astronomie odegrały biografie, dzieła poetyckie i literackie. Choć aż do połowy XVIII w. heliocentryzm był atakowany i nieakceptowany, w Polsce oddzielano Kopernika od jego teorii i czczono go jako chlubę Torunia i polskich Prus, genialnego wychowanka Akademii Krakowskiej, wybitnego matematyka, autorytet naukowy i moralny. Kult Kopernika jako wybitnego uczonego był szczególnie żywy w okresie Oświecenia. Wtedy też, zgodnie z oświeceniowymi ideami i powszechną akceptacją heliocentryzmu w nauce, nastąpiła zmiana w postrzeganiu astronoma: był on już nie tylko sławnym rodakiem, znakomitym uczoneym, ale przede wszystkim twórcą genialnej teorii heliocentrycznej. Nie dziwi zatem, że w bibliotece domowej powieściowego Pana Podstolego, osiemnastowiecznego szlachcica z prowincji, na honorowym miejscu znalazło się dzieło Kopernika: „Następują ci, którzy w rozmaitych naukach oświecali wiek swój. Na ich czele, zdaniem powszechnym, pierwsze miejsce trzyma nieśmiertelny Kopernik”.

Elementem kultu Kopernika było podkreślanie jego osoby jako wybitnego Polaka. W wieku XVIII, wraz ze wzrostem potęgi polityczno-militarnej Prus, nasileniem nacjonalizmu niemiecko-pruskiego, stopniowym upadkiem Rzeczypospolitej, rozwinięta została i urosła do rangi germańskiego symbolu narodowego teza o niemieckości

Kopernika. Już w XVIII w. zdecydowanie przeciwstawiło się jej grono polskich uczonych, a w XIX oraz w pierwszej połowie XX w. intensyfikacja polemik zazwyczaj związana była m.in. z rocznicami kopernikańskimi świętowanymi przez oba narody. Ówczesny stosunek Polaków do Kopernika znakomicie oddaje wiersz autorstwa Jana Nepomucena Kamińskiego z 1828 r., kiedy to dzieło astronoma zostało zwolnione z indeksu ksiąg zakazanych: „Polskie wydało go plemię,/ Wstrzymał słońce, ruszył ziemię!”. Dzięki związanej treści trafnie podsumowującej ideę Kopernika oraz jego narodowość dwuwiersz zyskał w społeczeństwie polskim dużą popularność i już w XIX w. zaczęto go wykorzystywać na innych przedstawieniach gloryfikujących astronoma, np. pomnikach, medalach, rycinach. W zmienionej wersji pojawia się także m.in. w ossolińskim pierwszym wydaniu *De revolutionibus*, gdzie były właściciel starannie wpisał na pierwszej stronie: „Nasz to Polak, polskie plemię,/ Wstrzymał Słońce, ruszył ziemię!”.

Prezentowane eksponaty pochodzące ze zbiorów Ossolineum – dzieła naukowe, materiały szkolne, książki popularnonaukowe, utwory literackie, grafiki, plakaty, encyklopedie, medale, banknoty i monety, dokumenty życia społecznego – ilustrują bogatą i różnorodną historię odbioru dzieła i osoby Kopernika. Pokazanie, co się wydarzyło po tym, gdy w maju 1543 r. dzieło Kopernika zeszło z pras drukarskich, jest na wystawie nie tylko opowieścią o historii astronomii, ale także opowieścią o kulturze i społeczeństwie postawionych przed przełomową zmianą.

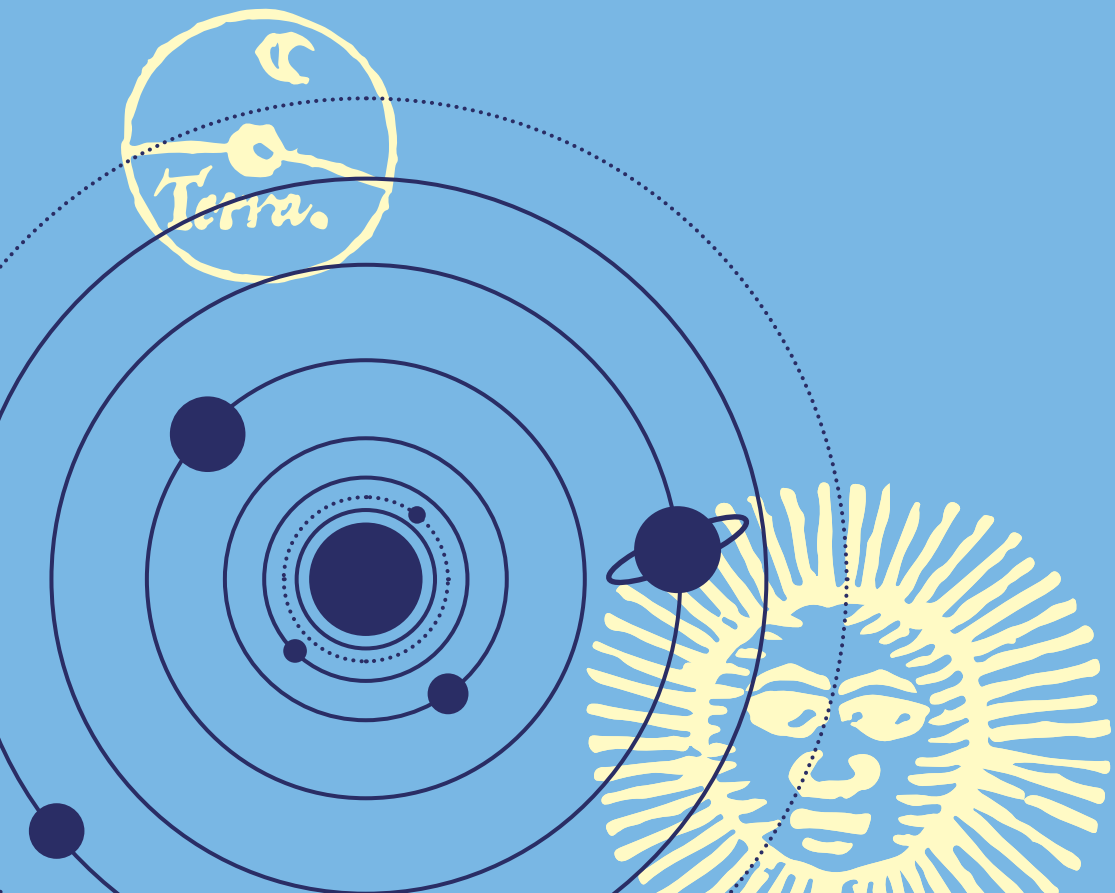
dr Agnieszka Franczyk-Cegła
Zakład Narodowy im. Ossolińskich

Wskaz skrótów stosowanych w katalogu

cz.	czysta
drzewor.	drzeworytowy
il.	ilustracja, ilustracje
k.	karta, karty
k. tabl. złoż.	karta tablicowa złożona
miedzior.	miedziorytowy
piecz.	pieczęć
r.	rok

rps	rękopis
s.	strona
śr.	średnica
sygn.	sygnatura
tabl.	tablice
tł.	tłoczenie, tłoczenia
tł. śl.	tłoczenia ślepe
tł. złoc.	tłoczenia złoczone

Popularność **Kopernika** i spory o heliocentryzm w Europie w XVI–XVIII w.

MIKOŁAJ KOPERNIK (1473–1543)

Nicolai Copernici Torinensis De Revoltionibvs Orbium coelestium Libri VI.

Norimbergae: apud Ioh. Petreium, 1543.

[6], 196 k. : tabele, ryciny, wykresy ; 2°.

E. XXX, 76; Brooke–Hitching 2019, 120; Gingerich 2004; Kat. ZNiO XVII, 1325; *Ze wszystkich ksiąg najbardziej godna przeczytania...* 2023, 108

NB.: karty 189–192 oprawione po przedmowie, nota rękopiśmienna na k. 102.

Proweniencja: 1. *Collegii Soc. Jesv Judenburgi Catalogo inscriptus 1659* – rps; 2. *Ex Bibliotheca Valent. Krainski mpp* – rps; 3. [Józef Kraiński]; 4. Instytut Ossolińskiego – piecz.; 41.382 – piecz.

Oprawa: skóra brązowa, tł. śl., superekslibris ZNiO, 1995 r.

Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVI.F.4048

Pierwsze wydanie *De revolutionibus orbium coelestium* (pol. *O obrotach sfer niebieskich*) Mikołaja Kopernika drukowane w Norymberdze w 1543 r. Książka była dziełem życia Kopernika, który po studiach w Krakowie, Bolonii, Padwie i Ferrarze osiadł na stałe we Fromborku, gdzie poświęcił się pracy nad budową układu wszechświata. Chciał

Kosmos kopernikański

rozwiązać sprzeczność między arystotelesowską filozofią przyrody a praktyką astronomiczną, bowiem w założeniach swojego poprzednika Klaudiusza Ptolemeusza toruński astronom widział brak harmonii. Po latach obliczeń i obserwacji (nad koncepcją teorii heliocentrycznej pracował co najmniej od 1510 r.) Kopernik wydał w 1543 r. *De revolutionibus*, wprowadzając do nowożytnej nauki model Układu Słonecznego, w którym Ziemia krąży wokół Słońca.

Dzieło uznawane jest za jedną z najważniejszych publikacji nauki nowożytnej, a zmiana przezeń zapoczątkowana, nazywana przewrotem kopernikańskim, miała konsekwencje nie tylko naukowe, lecz także społeczne i religijne. Pierwodruk uchodzi za jeden z najbardziej poszukiwanych i najdroższych druków świata.

Egzemplarz ossoliński pochodzi z biblioteki jezuitów z Judenburgu w Austrii, gdzie trafił w 1659 r. Po kasacie zakonu w 1773 r. nabył go lwowski nauczyciel Walenty Kraiński (zm. 1831), a następnie odziedziczył jego brat Józef Kraiński (1781–1838). Książki z kolekcji braci Kraińskich zostały sprzedane na publicznej licytacji we Lwowie zimą 1844/1845 r. Egzemplarz pierwodruku Kopernika nabyło wówczas Ossolineum za sumę 2 florenów i 43 krajcarów odpowiadającej ówczesnej średniej cenie za buty dla służby.

AFC

2

CLAUDIUS PTOLEMAEUS (OK. 100–CA 178)

Cl. Ptolomaei ... Phaenomena, stellarum MXXII. fixarum...

Coloniae Agrippinae: [s.l.], 25 VIII 1537.

[26] k. : il. drzewor. ; 2°.

Gingerich 2004, 31, 34, 49–50; Pedersen 2011, 19–21

Proweniencja: brak.

Oprawa: deska, skóra biała, tł. śl., zapinki metalowe na skórzanych paskach, oprawa mnisza, XVI w., po konserwacji XX w.

Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVI.F.14124 adl.

Wydanie łacińskiego tłumaczenia fragmentu o gwiazdach z *Almagestu* Klaudiusza Ptolemeusza z przedstawieniem układu geocentrycznego.

Ptolemeusz, grecki astronom żyjący w II w. n.e., jest autorem *Almagestu* (gr. *Mathēmatikē syntaxis*), w którym zawarł całość ówczesnej wiedzy astronomicznej oraz opis teorii geocentrycznej. Jego

Kosmos ptolemejski

obserwacje i ustalenia na ponad tysiąc lat zdominowały naukę o wszechświecie, a *Almagest* aż do przewrotu kopernikańskiego był jednym z głównych i powszechnie akceptowanych źródeł informacji o greckiej astronomii. W bibliotece Mikołaja Kopernika znajdowały się dwa egzemplarze *Almagestu*, na których uczyony pozostawił wiele odręcznych notatek.

Pierwszy pełny łaciński przekład przygotowany został przez Jerzego z Trapezuntu (1395–1484) na zlecenie papieża Mikołaja V (1447–1455) i miał zastąpić wcześniejsze skrócone tłumaczenie Regiomontanus (1436–1476). *Phaenomena stellarum* obejmują VII i VIII księgę *Almagestu*, w których Ptolemeusz zawarł tabelaryczny katalog ponad tysiąca gwiazd, podzielonych w ramach poszczególnych konstelacji. Katalog ten miał być rozszerzeniem niezachowanej pracy Hipparcha (ok. 190–ok. 120 p.n.e.), którego obserwacjom zawdzięczamy odnotowane tu pozycje gwiazd. Ptolemeusz podzielił ww. ciała niebieskie na sześć kategorii, od najjaśniejszych (kat. 1) aż po te, które bez przyrządów optycznych widać naj słabiej (kat. 6). Przedmowę do dzieła opatrzone drzeworytową ilustracją z przedstawieniem ptolemejskiego układu geocentrycznego.

KS

3

Pierwsze wzmianki o *De revolutionibus*

CONRAD GESNER (1516–1565)

Bibliotheca Vniuersalis, siue Catalogus omnium scriptorium...

Tigvri: Apvd Christophorvm Froschouerum, IX 1545.

[18], 631, [1 cz.] k. : il. drzewor. (herb) ; 2°.

Encyklopedia wiedzy o książce, 788

Proweniencja: 1. ML – tł. na okładzinie górnej; 2. *Ex Libris Seminarij Archiepiscopalis Pragensis* – rps; 3. [Józef Maksymilian Ossoliński] 747 – rps; 4. [Ossolineum – Lwów] 27673 – piecz.

Oprawa: deska, skóra biała, tł. śl., resztki klamer, XVI w.

Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVI.F.13687

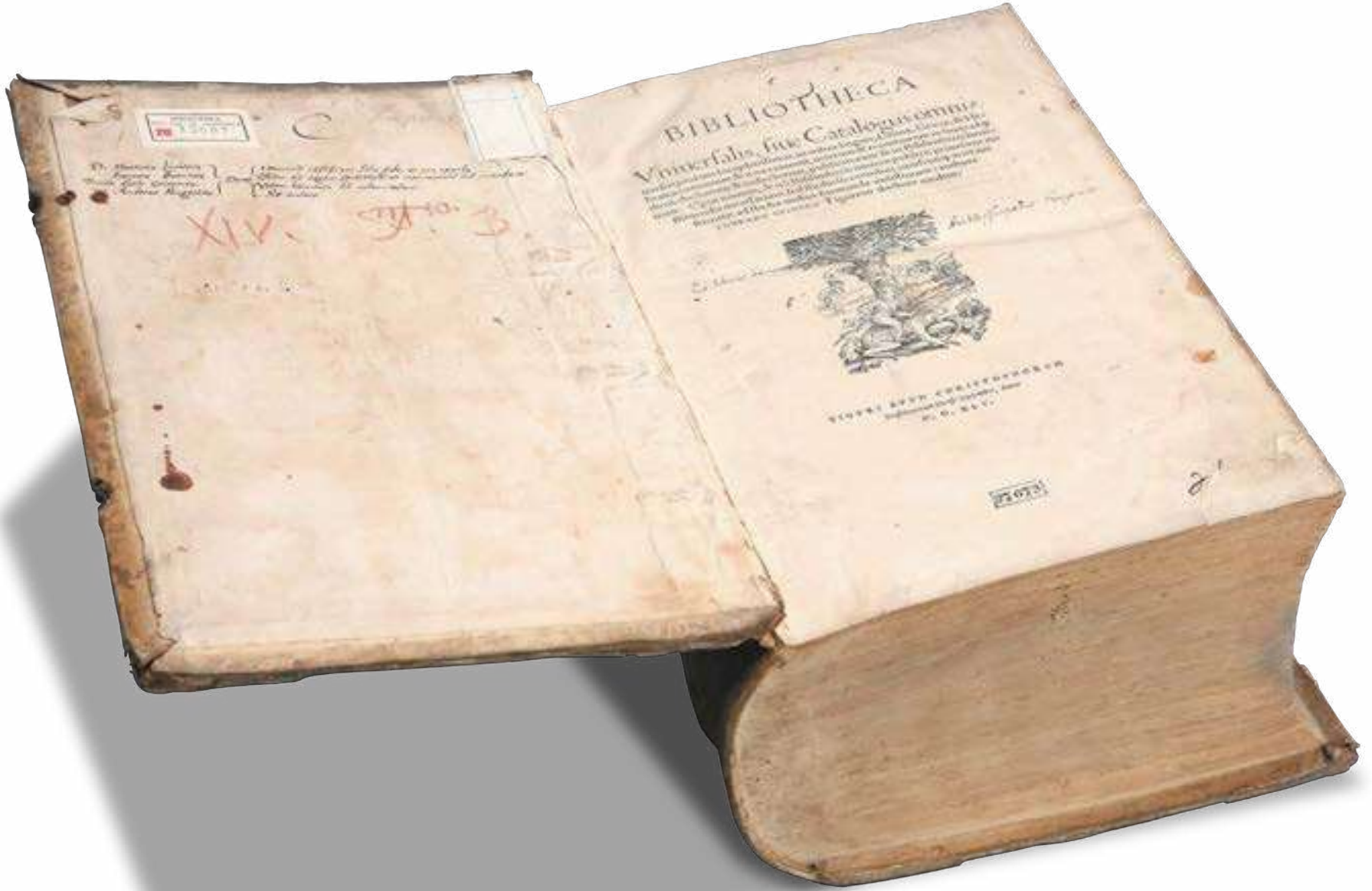
Pierwsza edycja pierwszej drukowanej bibliografii uniwersalnej opracowanej przez Konrada Gesnera (1516–1565), wydana w Zurychu w 1545 r. *Bibliotheca* miała obejmować wszystkie dzieła w języku łacińskim, greckim i hebrajskim od początków piśmiennictwa aż do czasów autorowi współczesnych. Gesner, będąc świadomy ogromu pracy, jakiego będzie wymagało to dzieło, ufał jednocześnie, że pozwoli ono na uratowanie od zapomnienia wielu informacji

o dawnych autorach i ich pismach. Szwajcarski badacz odwiedzał liczne biblioteki, kontaktował się z drukarzami, odnotowywał dane o pracach zawartych w innych dziełach, jak również czerpał wiedzę ze swoich szerokich kontaktów z ówczesnymi uczonymi. Ostatecznie *Bibliotheca* zawiera informacje o ok. 15 000 pozycji (będących dziełami ok. 3000 autorów) w porządku alfabetycznym, według imion autorów. Gesner, opisując wiele dzieł z autopsji, starał się przy każdym z nich dodawać nie tylko dane bibliograficzne, ale także krótkie informacje o ich treści, cytaty.

Bibliotheca jako pierwsza na świecie bibliografia odnotowała wydanie *De revolutionibus*, sygnalizując najważniejszy element zawarty w książce, czyli nową teorię budowy wszechświata, która w późniejszej recepcji Kopernika była często pomijana na rzecz jego obliczeń astronomicznych. Gesner zapisał przy tej pozycji, iż Mikołaj Kopernik z Torunia, kanonik warmiński, w swym dziele twierdził, że Ziemia obraca się wokół nieruchomego nieba.

Exemplarz ossoliński był niegdyś częścią kolekcji Seminarium Arcybiskupiego w Pradze, po czym trafił do zbiorów Józefa Maksymiliana Ossolińskiego (1748–1826).

KS

4

Mikołaj Kopernik, mąż sławetny

ALEKSANDER SCULTETI (OK. 1485–1564)

Chronographia Sive Annales Omnium Fere Regum, Principum, & Potentatum, ab orbe condito, usque ad hunc annum Domini. M. D. XLV...

Romae: in Platea Parionis (D. Hieronyma de Cartulariis excudebat), 1546 (X 1545).

[34], 166, [1] k. ; 2°.

E. XXVII, 318; Kat. ZNiO XVI, 2244; PSB 36, 88–91

Proweniencja: 1. PK, h. Śreniawa – supereklibris; *Pro illustri & Mag[nifi]co D[omino] Petro Palatino Cracouien[si]* – rps; 2. [Józef Maksymilian Ossoliński] 6348 – rps; 3. [Ossolineum – Lwów] 15.202 – piecz.

Oprawa: skóra brązowa, tł. śl. i złoc., wiązania, XVI w.

Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVI.F.4580

Wydanie *Chronographii* Aleksandra Scultetiego (ok. 1485–1564), chronologicznego zestawienia wydarzeń historycznych ze spisem najważniejszych postaci kształtujących dany okres.

Autor dzieła od 1519 r. był kanonikiem w kapitule katedralnej warmińskiej, gdzie miał okazję współpracować z Mikołajem Kopernikiem. W 1540 r. wyjechał do Rzymu, gdzie pod protekcją kardynała Alessandra Farnese (1520–1589) pracował nad *Chronographią*, gotową już przed 6 grudnia 1545 r. Dzieło zawierało tabele zestawiające aktualnie panujących władców świata z bieżącymi wydarzeniami. Kronika rozpoczynająca się od biblijnego stworzenia Adama została doprowadzona do przedziału lat 1548–1551. Autor pozostawił jednak dla potencjalnych odbiorców 9 wolnych rubryk, gdzie można było dopisać kolejne wydarzenia i władców, aż do przedziału lat 1636–1641. Jedną z części opracowanych przez Scultetiego tabeli była kategoria sławnych ludzi (*Clari viri*), gdzie autor umieszczał znane osoby poszczególnych okresów. W przedziale lat 1536–1541 m.in. obok Tomasa Morusa (1478–1535) wymieniony został Mikołaj Kopernik: *Nicolaus Copernicus canonicus Varmiensis, astrologus*.

Ossoliński egzemplarz należał do marszałka wielkiego koronnego i wojewody krakowskiego Piotra Kmity (1477–1553).

KS

5

Pierwsze reakcje świata nauki na nową teorię astronomiczną

GEMMA FRISIUS (1508–1555)

Gemmae Frisii Medici Et Mathematici, De Radio Astronomico & Geometrico liber...

Antuerpiae: apud Greg. Bontiu[m], (imprimebat Aegidius Diesthemius); Louanii: apud Petrum Phalesium, (X 1545).

59, [5] k. : il. drzewor. ; 4°.

Adams G 390; Bieńkowska 1972, 22; Goldstein 1987; Omodeo 2014, 125–126; PSB 13, 129; Tredwell, Barker 2004, 146

Proweniencja: 1. *Dortous Demairan 1727* – rps; 496.c. – rps; 2. [Michał Wielhorski (ok. 1731–1814)]; 3. *Ex Bibliotheca JM Stanislai a Wronow Wronowski CR Trib. Iae Inst. Leopold. Consilarii* – ekslibris; *W. O. 4903* – rps; *Dar Wron. 148 spis* – rps; *Wronowski* – rps, poszczególne litery nazwiska na kolejnych kartach; 3. [Ossolineum – Lwów] 27.185 – piecz.

Oprawa: skóra brązowa, tł. śl. i złoc., XVI w.

Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVI.Qu.11687

Pierwsze wydanie książki *De radio astronomico et geometrico* z 1545 r. autorstwa Gemmy Frisiusa, holenderskiego lekarza i matematyka, profesora na uniwersytecie w Leuven. Frisius, utrzymujący kontakty m.in. z Janem Dantyskiem (1485–1548), był jednym z pierwszych uczonych, którzy opowiedzieli się za nową teorią astronomiczną, a jego stosunek

do niej jest przykładem ewolucji postrzegania idei Kopernika w nauce. Znając teorię kopernikańską jeszcze przed publikacją *De revolutionibus*, Frisius pisał do Dantyszka w 1541 r., że nie jest dla niego ważne, iż Kopernik twierdzi, że ziemia się rusza bądź jest nieruchoma, o ile jego wyliczenia są dokładne. Cztery lata później, w *De radio astronomico et geometrico*, w którym przedstawiał matematyczne metody dokonywania pomiarów z użyciem udoskonalanych przez niego przyrządów, ostrożnie wypowiadał się na temat astronomicznych nowinek, chwalał jednocześnie zaawansowanie ówczesnej astronomii, krytykując Ptolemeusza oraz cytując Kopernika w rozdziale o odległościach gwiazd. Dziesięć lat później w przedmowie do *Ephemerides* Jana Stadiusa już wyraźnie zadeklarował się jako zwolennik heliocentryzmu, ponieważ system ten lepiej tłumaczył przyczyny zjawisk niebieskich.

Ossoliński egzemplarz *De radio astronomico et geometrico* należał niegdyś do fizyka i matematyka Jeana-Jacques'a d'Ortous de Mairana (1678–1771), który zgromadził bibliotekę prywatną liczącą ponad 3000 dzieł. Po jego śmierci na aukcji w 1771 r. zakupił ją Michał Wielhorski (ok. 1731–1814) i przewiózł do Horochowa na Wołyniu, a w 1785 r. do Lwowa. Kolekcja Wielhorskiego została rozsprzedana na rynku antykwarycznym. Ossoliński egzemplarz znalazł się w księgozbiornie Stanisława Wronowskiego (1733–1839), lwowskiego mecenasa sztuki i kolekcjonera, który zapisał testamentem swoją bibliotekę Zakładowi Narodowemu im. Ossolińskich we Lwowie.

AFC, KS

6

Tablice pruskie Erazma Reinholda

ERASMUS REINHOLD (1511–1553)

Prutenicae Tabulae Coelestium Motuum...

Tybingæ: Apud Vidvam Vlrici Morhardi, 1562.

[8], 68, 13, [1 cz.], 143, [1 cz.] k., [3] k. tabl. złoż. ; 4°.

E. 26, 197; Kat. ZNiO XVI, 2039; Kirschner, Kühne 2015, 14–16

Proweniencja: 1. *Emptus à Frid. Frenz. ... Olkusij A. 1649* – rps; 2.

Bibliothecae Pavperum Gorl S – ekslibris; Bibliotheca Gymnasii

Gorlicensis – piecz.

Oprawa: tektura, skóra biała, tł. śl., XVI w.

Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVI.Qu.13687

Drugie wydanie tablic astronomicznych, zwanych pruskimi (*prutenicae*) przez wzgląd na patronat księcia pruskiego Albrechta Hohenzollerna, który sfinansował druk tego dzieła, opracowane przez Erazma Reinholda (1511–1553), niemieckiego matematyka i astronoma.

Reinhold, który nazywał toruńskiego astronoma „drugim Ptolemeuszem”, a w swoich zbiorach posiadał wydanie *De revolutionibus orbium coelestium* z mnóstwem odręcznych notatek, w swej pracy nad tablicami opierał się na obserwacjach i metodach obliczania pozycji ciał niebieskich opisywanych przez Kopernika. Nie odnosił się jednak do teorii heliocentrycznej. Niemniej *Tabulae prutenicae* przyczyniły się do rozpowszechnienia obserwacji i metod Kopernika w świecie naukowym. Dzięki dokładności obliczeń od czasu pierwszej publikacji dzieła opracowane przez Reinholda tablice były wykorzystywane do obliczania pozycji Słońca, Księżyca i planet względem gwiazd stałych. Zastąpiły tym samym funkcjonujące od XIII w. tablice alfonsyńskie. Na przełomie lat 70. i 80. XVI w. były wykorzystywane przez Christopha Claviusa (1538–1612) przy reformie kalendarza zainicjowanej przez papieża Grzegorza XIII, przyczyniając się do popularyzacji imienia Kopernika jako wielkiego uczonego. Tablice Reinholda funkcjonowały aż do czasu opracowania przez Johannesa Keplera (1571–1630) tablic rudolfińskich w 1627 r.

KS

BIBLIOTEKA
 Inst. Noy. Pa. Opatowska
 XVI 3665

Handwritten Latin text in a cursive script, likely a preface or a note related to the book's content.

PRVTENI
 CAETABV
 LAE COE
 LESTIVM
 MOTVVM

AVTORE

Erasmio Reinholdo.

Cum gratia & privilegio Caesarum & Regum Maiestatis.

TVBINGÆ APVD VIDVAM

Vitici Morhardi, Anno M. D. LXXII.

Handwritten notes in a cursive script, possibly a library inventory or a personal note.

7 W kręgu wittenberskiej interpretacji teorii heliocentrycznej: Filip Melanchton i Kopernik

PHILIPP MELANCHTHON (1497–1560)

Initia Doctrinae Physicae, Dictata In Academia Vuitebergensi...

Franc.: Apud Chr. Egen., (III 1550).

[8], 193, [6] k. ; 8°.

Kempfi 1980, 202–203; Kokowski 2009, 89, 138, 348; Wardęska 1974, 46–49; Pozzo 1998, 279–284; Westman 1975

Proweniencja: 1. *Godin 1730* – rps; 2. *Dortous Demairan 1752* – rps; 3. [Michał Wielhorski (ok. 1731–1814)]; 4. [Wincenty Kraiński (?–1831)]; 5. [Józef Kraiński (1781–1838)]; 6. [Ossolineum – Lwów] 40.513 – piecz.

Oprawa: pergamin, XVI w.

Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVI.O.8629

Drugie wydanie *Initia doctrinae physicae* autorstwa Filipa Melanchtona, współtwórcy reformacji i profesora Uniwersytetu w Wittenberdze. Dzieło, wydane po raz pierwszy w 1549 r., było podręcznikiem mającym przybliżyć zagadnienia z zakresu filozofii. Melanchton podzielił *Initia doctrinae physicae* na trzy księgi, gdzie odpowiadał

na pytania z pogranicza teologii, filozofii i astronomii. W swojej pracy opierał się głównie na poglądach reprezentowanych przez Arystotelesa i innych starożytnych autorów, dodając argumenty teologiczne.

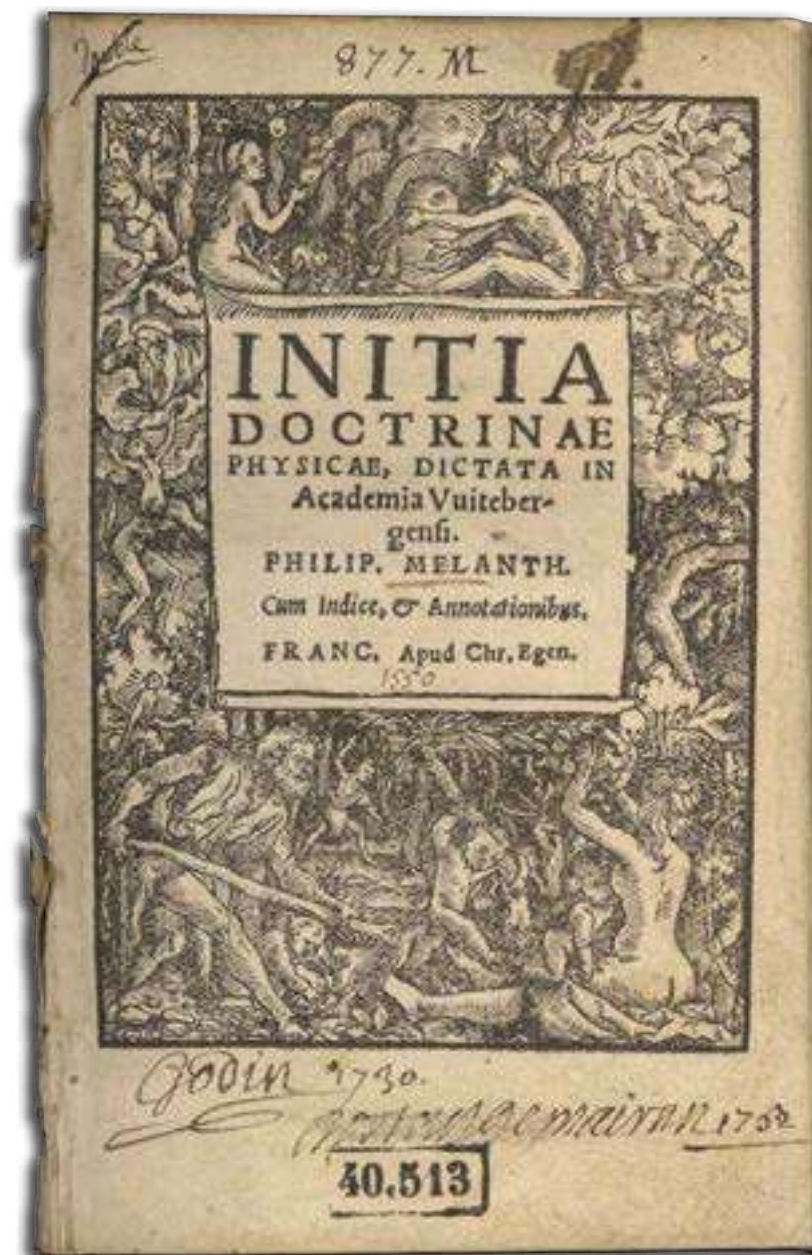
Melanchton działał na Uniwersytecie Wittenberskim, gdzie teoria heliocentryczna budziła wyjątkowo duże zainteresowanie. Szereg prac powstałych po 1543 r. nawiązujących do dzieła Kopernika, autorstwa m.in. Erazma Reinholda, Filipa Melanchtona, Georga Retyka, Kaspra Peucera, współcześnie określa się niekiedy mianem wittenberskiej interpretacji Kopernika.

Melanchton, który znał teorię heliocentryczną jeszcze przed opublikowaniem *De revolutionibus*, uznał system Kopernika za „niedorzeczność”, pisząc w liście z 15 października 1541 r. do Burkharda Mithobiusa: „Niektórzy mają za nie lada wyczyn strojenie takich niedorzeczności jak ów sarmacki astronom, który porusza Ziemię i zatrzymuje Słońce. Zaiste mądrzy władcy winni by powściągnąć nieokiełzane umysły”. W *Initio doctrinae physicae* ponownie kwestionował teorię heliocentryczną Mikołaja Kopernika, stawiając autorytet Biblii nad niepewne poszukiwania naukowe. Niecały rok po ukazaniu się pierwszego wydania, w 1550 r. we Frankfurcie nad Menem opublikowano drugą

edycję dzieła zawierającą szereg uzupełnień autora oraz indeks. Melanchton złągodził tam swoje stanowisko w kwestii teorii heliocentrycznej, dopuszczając ją jako model teoretyczny. *Initia doctrinae physicae* doczekały się wielu wznowień jeszcze w samym XVI w., stając się jednym z szeroko wykorzystywanych podręczników na protestanckich uczelniach epoki nowożytnej.

Ossoliński egzemplarz pochodzi z kolekcji francuskiego astronoma Jeana Godin (1704–1760); następnie trafił do zbiorów Jeana-Jacques'a d'Ortous de Mairana (1678–1771), fizyka i matematyka. Po śmierci uczonego jego bibliotekę zakupił w całości na aukcji Michał Wielhorski (ok. 1731–1814), który częściowo rozsprzedał swój księgozbiór. Wolumin ten zasilił zbiory Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie po śmierci Józefa Kraińskiego (1781–1838), który odziedziczył księgozbiór po swoim bracie Wincentym Kraińskim.

KS

KASPAR PEUCER (1525–1602)

Elementa Doctrinae De Circvlis Coelestibvs Et Primo Motv, Recognita Et Correcta...

Vitebergae: Excudebat Iohannes Crato, 1569.

[8] k., 304 s., [8] k. tabl. złoż. : il. drzewor. ; 8°.

Christianson 1973, 7; Kokowski 2009, 138–139; PSB 1, 76; Wardęska 1975, 50; Westman 1975

Proweniencja: 1. I.V.B. 1572 – superekslibris; 2. *M. Valeriani Alembek Philo. Doctoris A[nn]o 1640 mpp* – rps; 3. [Ossolineum – Lwów] 44448 – piecz.

Oprawa: deska, skóra biała, tł. śl., plakietka, niekompletne klamry, XVI w.

Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVI.O.48

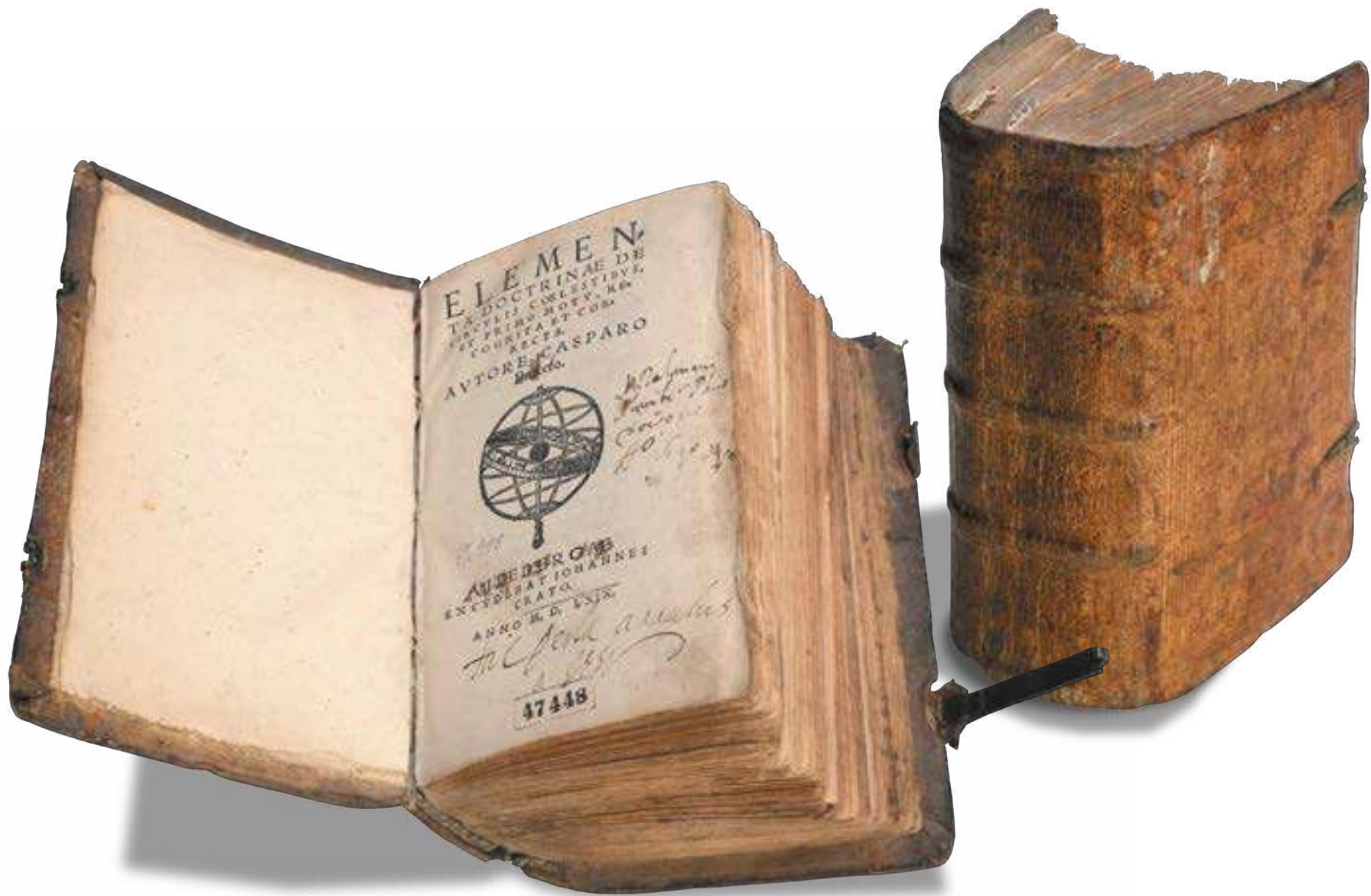
Wydanie kompendium astronomicznego Kaspra Peucera (1525–1602) drukowane w Wittenberdze w 1569 r. i opatrzone wieloma drzeworytami ilustracjami, w tym ruchomymi.

Peucer po studiach u Melanchtona, Retyka i Reinholda przejął po tym ostatnim stanowisko profesora astronomii i ożenił się z Magdaleną, córką Melanchtona. Uważany jest za najważniejszego ucznia Melanchtona, który przyczynił się do utrwalenia wittenberskiej interpretacji teorii heliocentrycznej na uniwersytetach niemieckich.

W *Elementa doctrinae*, swoim najważniejszym dziele astronomicznym, Peucer ocenił Kopernika jako „najwybitniejszego astronoma po Ptolemeuszu” (jego uczniowie jako jedni z pierwszych w Europie studiowali jego prace), ale odrzucił jego hipotezy naukowe, twierdząc, że „Biblia dowodzi, a dowody przyrodnicze potwierdzają, że Ziemia nie porusza się”. Podobnie jak inni ówcześni uczeni wittenberscy, mimo pragmatycznego wykorzystywania obserwacji i obliczeń Kopernika, odrzucali heliocentryzm, posiłkując się przy tym argumentami teologicznymi.

Ossoliński egzemplarz należał niegdyś do Waleriana Alembeka (?–1676), lwowskiego aptekarza i bibliofila.

AFC, KS

9

Drugie wydanie *De revolutionibus* i *Narratio prima* Georga Retyka

MIKOŁAJ KOPERNIK (1473–1543)

Nicolai Copernici Torinensis De Revolvitionibvs orbium coelestium Libri VI... – Item De Libris Revolutionum Nicolai Copernici Narratio prima, per M. Georgium Ioachimium Rheticum...

Basileae: ex Officina Henricpetrina, (IX 1566).

[6], 213, [1] k. : il. drzewor. ; 2°.

Gingerich 2002, XV–XVI, XXIV, 178; E. 20, 76; Kat. ZNiO XVI, 1326a

Proweniencja: 1. *George Behem T. B. Franequerae Anno 1686* – rps;
2. *Walenty Skorochod Maiewski Deputowany na Szym z M. S. W. Członek Towarzystwa Krol. Warsz. Przyjaciół Nauk, nabyte po JWm s. p. Jowinie Bystrzyckim Biskupie Astronomie Nayas. Stanisława Augusta króla Polskiego etc. Dzieła Mikołaja Kopernika* – rps;
3. Zygmunt Czarnecki – ekslibris; 4. Biblioteka Fundacji W. Hr. Baworowskiego – piecz.

Oprawa: tektura, półskórek, XIX w.

Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVI.F.4095

Drugie wydanie *De revolutionibus orbium coelestium* Mikołaja Kopernika z 1566 r. ze współwydaną *Narratio prima* (pol. Relacja pierwsza) Georga Retyka.

Ponad 20 lat po publikacji *De revolutionibus* w Norymberdze w bazylijskiej drukarni Heinricha Petriego wydano jego przedruk z nieznacznymi zmianami w obrębie typografii. Po tekście głównym dodatkowo dołączono także *Narratio prima* autorstwa ucznia i przyjaciela Kopernika, Georga Retyka, streszczenie dzieła toruńskiego astronoma, wydane po raz pierwszy jako osobny druk w Gdańsku w 1540 r. Pozytywne przyjęcie, z jakim się wówczas spotkało, zdecydowało o wydaniu *De revolutionibus* w 1543 r. Druga edycja zawierała ponadto spis rozdziałów oraz rekomendację Erazma Reinholda. Egzemplarze drugiego wydania *De revolutionibus* cieszyły się szczególnym zainteresowaniem na południu Europy oraz w Anglii.

Ossoliński egzemplarz pod koniec XVII w. znajdował się w zbiorach bliżej nieznanego George'a Behema z Holandii. Wolumin ten trafił następnie do zbiorów biskupa i astronoma króla Stanisława Augusta Poniatowskiego, Jowina Bystrzyckiego (1737–1821). Od niego książkę odkupił historyk i językoznawca Walenty Skorochód Majewski (1764–1835). Przed drugą wojną światową druk należał do lwowskiej Biblioteki Baworowskich, skąd trafił do Ossolineum.

KS

NICOLAI
COPERNICITO-
RINENSIS DE REVOLVTIONE
bus orbium coelestium,
Libri VI.

IN QVIBVS STELLARVM ET PL
XARVM ET ERRATICARVM MOTVS, EK VET
ribus atq; recentibus obseruationibus, retinetur huc aucto.
Præterea tabulas expeditas luculentasq; adhibet, ex quib
bus eisdem motus aut quoduis tempus Mathe
maticum studiosus facillime calcu
lare poterit.

ITEM DE LIBRIS REVOLVTIONVM NICOLAI
Copernici Narratio prima per M. Georgium Ioachi
num Rheticum ad D. Ioan. Schoe
naukerum.

Cum Gratia et Privilegio Car. V. Imperatoris.
BASILEAE, EX OFFICINA
HENRICI PETRI.

*George Baha T. B.
Anno 1542*

10

MARTIN LUTHER (1483–1546)

Colloquia Oder Tischreden Doktor Mart. Luthers...

Gedruckt zu Franckfurt am Mayn: durch Thomas Rebarts Seligen Erben, 1571.

[14], 442, [27] k. : il. drzewor. ; 2°.

Kokowski 2009, 89, 349; Paprocki 2013; Wardęska 1975, 38–42

Proweniencja: brak.

Oprawa: deska, skóra biała, tł. śl., metalowe klamry, XVI w.

Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVI.F.13686

Edycja *Tischreden*, zbioru wypowiedzi Marcina Lutra z lat 1531–1546, drukowana we Frankfurcie nad Menem w 1571 r. Uczeń Lutra, Johann Aurifaber, wydał po raz pierwszy zbiór wypowiedzi swego mistrza w 1566 r. *Tischreden*, czyli *Rozmowy przy stole* zawierają wypowiedzi ojca reformacji z lat 30. i 40. XVI w. wygłaszane w trakcie wielu

Kopernik i Luter

nieformalnych okazji, przede wszystkim w jego domu, przy tytułowym stole jadalnianym. Zebrane teksty dotyczą nie tylko kwestii religijnych, ale zawierają również wiele wypowiedzi Lutra odnoszących się do bieżących wydarzeń, stanowiąc tym samym cenne źródło do badań kultury pierwszej połowy XVI stulecia. Jest wśród nich wypowiedź z 1539 r. na temat Mikołaja Kopernika: „Wspominano mi o nowym astrologu, który chciał dowieść, że Ziemia się porusza i krąży wokół, nie zaś firmament albo niebo, Słońce i Księżyc, zupełnie tak jakby ktoś siedział na wozie albo na statku ruchomym i myślał, że siedzi nieruchomo i odpoczywa, a ziemia i drzewa idą i poruszają się. Ale tak to teraz jest. Kto chce być mądry, ten musi sobie coś swojego wymyślić i najlepsze musi być to, co zrobił. Ten głupiec chce wyrócić do góry nogami całą sztukę astronomii. Ale, jak mówi nam Pismo Święte, Jozue kazał zatrzymać się Słońcu, a nie Ziemi”.

Wydanie z 1571 r. opatrzone drzeworytowym przedstawieniem Marcina Lutra przy jadalnianym stole, otoczonego wsłuchanymi w jego słowa uczniami.

AFC, KS

1572

1572

COLLOQVIA
oder

Schreden Doer

von Hart. Quibers / So er in vielen
Aren gegen Aelttern Eutern / auch fremden Gesehtend

einige Vordrucke gethret / Nach ein schreyndem vortret
in solchen Lehr / schreyndem vortret. Das ist

Diese vortret in ein vortret / vortret / vortret / vortret
zu geschriben vortret / vortret / vortret / vortret

Julius an d.
Quibers zu vortret / vortret / vortret / vortret

Schreynd in vortret / vortret / vortret / vortret
mit vortret / vortret / vortret / vortret
M. D. LXXII

25

GUILLAUME DE SALUSTE DU BARTAS (1544–1590)

La Sepmaine Ov Creation Dv Monde...

[Genève]: Pour la vefue de lean Durant, [post 6 IV] 1588.

[12] k., 623, [1 cz.] s. : il. drzewor. ; 12°.

Bieńkowska 1972, 22–23; Gruda 1972, 29; Heller 1996, 8–9;

Kokowski 2009, 87, 343

Prowienicja: 1. *Sustine & Abstine* – rps; 2. Ex Libris H. Lubomirski – ekslibris; Ordyna. Przewor. – piecz.; 3. [Ossolineum – Lwów] 66.491 – piecz.

Oprawa: tektura, pergamin, XVI w.

Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVI.O.8405

Niezwykle popularny w XVI–XVII w. poemat kosmologiczny w siedmiu pieśniach autorstwa Guillaume’a du Bartasa wydany w Genewie w 1588 r.

Guillaume du Bartas, dostojnik i dyplomata na dworze króla Francji Henryka IV, był znany jako utalentowany poeta i autor takich utworów jak *La Judith (Judyta)*, *Uranie (Urania)*, *Le Triomphe de la foi (Triumf wiary)*. Największą popularność zyskał jednak jego poemat *La Sepmaine ou Création du Monde (Tydzień albo stworzenie świata)*

wydany po raz pierwszy w 1578 r. Zawierał on siedem pieśni opisujących siedem dni biblijnego stworzenia świata. W czwartej pieśni autor jednoznacznie opowiedział się za geocentryzmem, wyśmiewając równocześnie poglądy Mikołaja Kopernika: „Owi klerkowie sądzą (jak że to niedorzeczny żart!), że ani niebios, ani gwiazdy nie obracają się w ogóle i nie wirują wokół wielkiej i okrągłej kuli ziemskiej. Ziemia, ten nasz masywny glob, ma się obracać raz na dwadzieścia cztery godziny; a my podobni jesteśmy wychowanym na lądzie nowicjuszom, których wprowadzono na statek, by wyruszać w morze, i którzy – odbiwszy od brzegu – mniemają, że to statek stoi w miejscu, a ziemia się oddala... Strzała wystrzelona w górę nigdy nie spadnie na to samo miejsce, gdzie stoi ten, kto ją wystrzelił, podobnie jak na morzu kamień rzucony w górę ze statku nie spadnie na pokład, lecz przy sprzyjającym wietrze – spadnie w wodę za rufą... Albowiem szybki bieg, który na co dzień odbywa nasza Ziemia, musi być stokrotnie szybszy od skrzydeł ptaków, siły pocisków, prądu wiatrów. Wobec takich argumentów zbyteczne już zwalczanie racji Kopernika...” (Bieńkowska 1972: 23).

Poemat tłumaczony był na wiele języków i doczekał się licznych wydań w XVI oraz XVII w. Na argumenty przywoływane przez du Bartasa jeszcze przez dziesiątki lat będą powoływać się przeciwnicy systemu Kopernika.

Ossoliński egzemplarz pochodzi z księgozbioru Hieronima Pinocciego (1612–1676), włoskiego kupca, rajcy krakowskiego, królewskiego sekretarza i dyplomaty na dworze Jana Kazimierza.

KS

LA
SEPM AINE
OV CREATION
DV MONDE DE
GVILLAYME DE SALV-
STE, SRIGNEVR DV
BARTAS.

66.491

Reueue, augmentee, & embellie en diuers
passages par l'Auteur mesme.

3. P

*En ceste dernière Edition ont esté adouctez l'argu-
ment general, amplex sommaires au commencement
de chaque liure, annotations en marge, & explica-
tion des principales difficultez du texte, par S. G. S.*

Compt. 2 P

Pour la vesue de lean Durant.

M. D. LXXXVIII.

Sustine & Abstine

66.491

PIERRE GASSENDI (1592–1655)

Institutio Astronomica iuxta Hypotheses tam Veterum quàm Copernici & Tychonis...

Hagae-Comitum: Apud Adrianum Vlacq, 1656.

[6] k., 328 s., [4] k. : il. drzewor., miedziar. ; 4°.

E. 17, 38; Brundell 1987, 5, 46; Kat. ZNiO XVII, 2135

Proweniencja: 1. *Dortous Demairan 1752* – rps; 2. [Michał Wielhorski (ok. 1731–1814)]; 3. Ex Bibliotheca JM Stanisłai a Wronow Wronowski CR Trib. Iae Inst. Leopol. Consilarii – ekslibris, *Wronowski* – rps, poszczególne litery na kolejnych kartach; 4. Z Zbioru Alex. Kons. Batowskiego – ekslibris; 5. [Ossolineum – Lwów] 48 440 – piecz. Oprawa: tektura, skóra brązowa, tł. złoc. na grzbiecie, obcięta prószona na czerwono, XVII w.

Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVII-7026

Kosmos tychoński

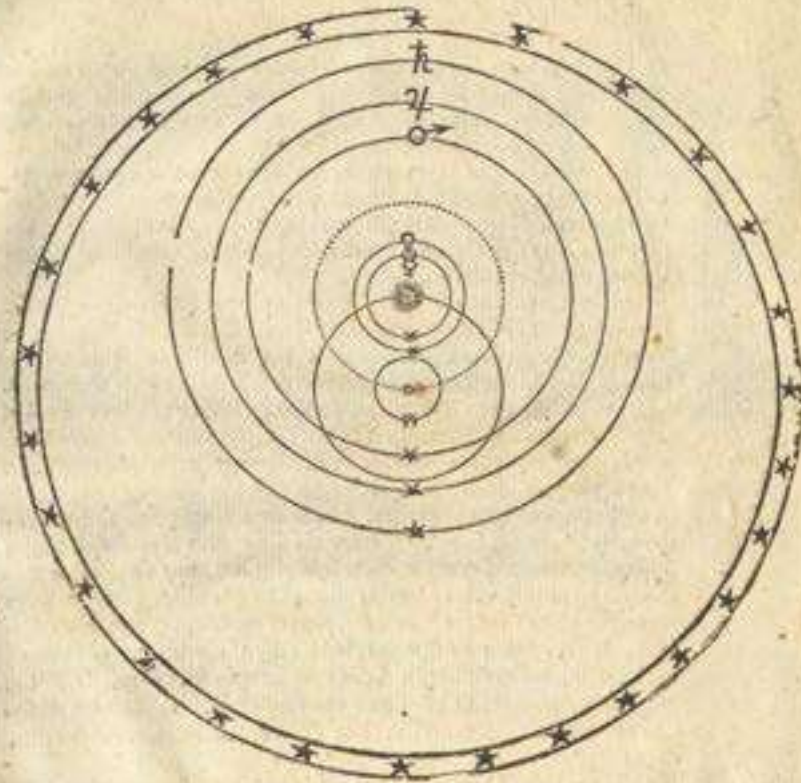
Model systemu tychońskiego łączącego elementy heliocentryzmu Kopernika i geocentryzmu Ptolemeusza w dziele *Institutio astronomica* Pierre'a Gassendiego. Duński astronom Tycho Brahe po raz pierwszy przedstawił własny model wszechświata w 1588 r. Na podstawie wieloletnich obserwacji gwiazd Brahe odrzucił teorię Kopernika i zaproponował system Układu Słonecznego, w którym w centrum pozostawała Ziemia, wokół niej krążyły Słońce i Księżyc, a wokół Słońca pozostałe planety: Merkury, Wenus, Mars, Jowisz i Saturn. System geo-heliocentryczny Brahego, który pozostawał zgodny z nauką Biblii, był szeroko akceptowany zwłaszcza w kręgach religijnych, np. wśród pisarzy jezuickich. Jego nieprawdziwość wykazały zasady dynamiki Izaaka Newtona; nie można było w nim sformułować spójnego fizycznego wyjaśnienia zjawisk astronomicznych.

Pierre Gassendi, francuski filozof, matematyk i astronom, autor biografii m.in. Kopernika i Brahego, opublikował w 1647 r. *Institutio astronomica*, jeden z pierwszych nowożytnych podręczników do astronomii, popularny zwłaszcza w krajach anglosaskich. W księdze trzeciej przedstawił konkurujące ze sobą modele Układu Słonecznego autorstwa Kopernika i Brahego.

Ossoliński egzemplarz był częścią kolekcji francuskiego fizyka i matematyka Jeana-Jacques'a d'Ortois de Mairana (1678–1771).

AFC, KS

novusque Hipparchus, inclinante jam seculo superiore invenit. Eius
 ejusmodi ipsum proposuerit.

Cernere nimirum in eo primum licet, esse Firmamentum, seu
 Sphaeram Fixarum partem Mundi extimam; intimam vero, occu-
 pantemve ipsius centrum, esse Terram: ac in interstitio collocari
 V 2 Pl-

13

JOHANNES KEPLER (1571–1630)

Prodromus Dissertationvm Cosmographicarvm, continens Mysterivm Cosmographicvm De Admirabili Proportione Orbium caelestium...

Francofvrti: Recusus Typis Erasmi Kempferi: sumptibus Godefridi Tampachii, 1621.

[4] k., 163 [tj. 159], [1 cz.], 50 s., [1 cz.] k., [5] k. tab. złoż. : il. drzewor, miedzior. ; 2°.

Barker, Goldstein 2001; Kirschner, Kühne 2015, 24; Krafft 1975, 116

JOHANNES KEPLER (1571–1630)

Ioannis Kepleri Harmonices Mvndi Libri V...

Lincii Austriae: Sumptibus Godofredi Tampachii..., Excudebat

Ioannes Plancvs, 1619.

[4] k., 255, [1] cz. s. : il. miedzior. ; 2°.

Wilson 1994

Proweniencja: 1. *Dortous Demairan* – rps; 2. [Michał Wielhorski (ok. 1731–1814)]; 3. [Ossolineum – Lwów] 39.810 – piecz.

Oprawa: tektura, skóra brązowa, grzbiet i brzegi tł. złoc., obcięcia barwione na czerwono, XVII/XVIII w.

Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVII-20196-20197

Kepler i heliocentryzm

Drugie wydanie *Mysterium cosmographicum* oraz pierwodruk *Harmonice mundi* autorstwa Johanna Keplera, niemieckiego astronoma, jednego z czołowych przedstawicieli nowożytnej rewolucji naukowej.

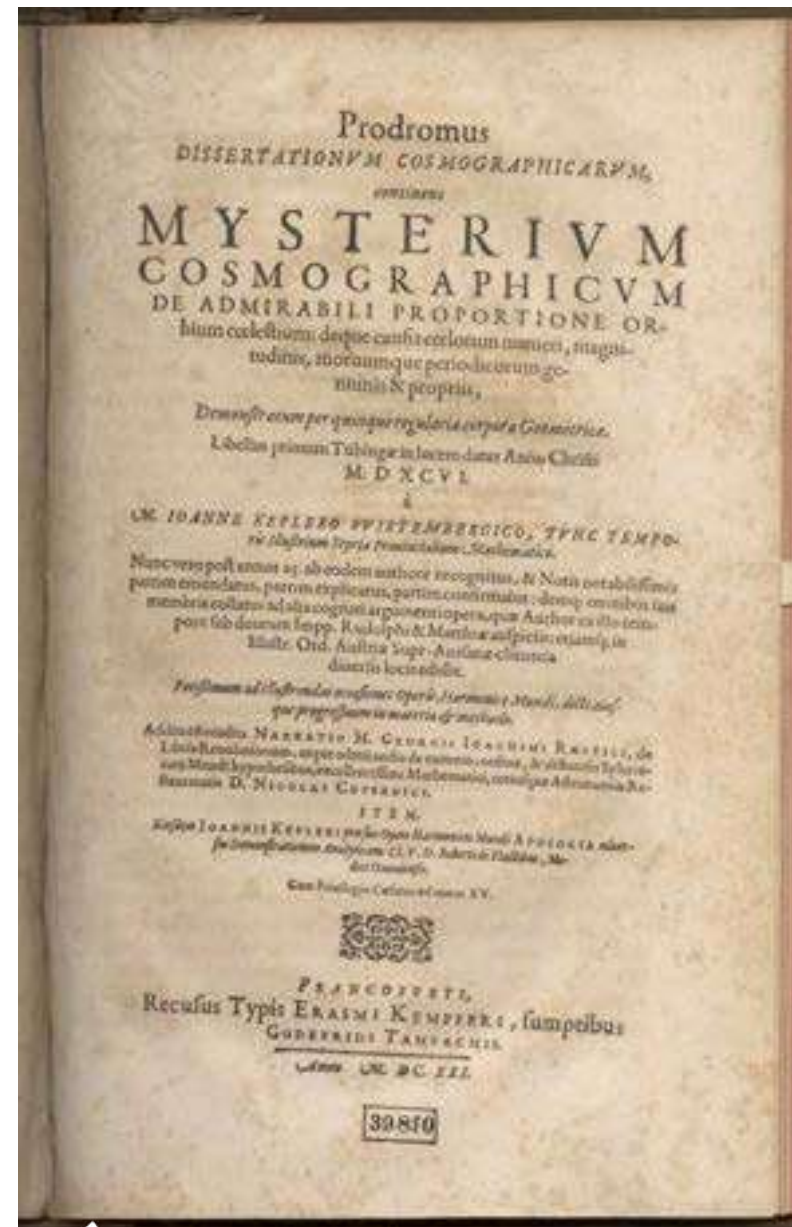
W trakcie studiów w Tybindze Kepler za pośrednictwem swojego mistrza Michaela Maestlina (1550–1631) stał się zwolennikiem teorii heliocentrycznej Mikołaja Kopernika. Owocem tego przekonania było pierwsze astronomiczne dzieło 25-letniego wówczas badacza pt. *Mysterium cosmographicum*, wydane po raz pierwszy w Tybindze w 1596 r. W pracy tej Kepler zaproponował heliocentryczny model Układu Słonecznego oparty na pięciu bryłach platońskich (tj. wielościanach foremnych). Według niemieckiego astronoma układ ten miał odzwierciedlać boski plan stworzenia poprzez geometrię. *Mysterium cosmographicum* jako druga po *De revolutionibus orbium coelestium* próba naukowego udowodnienia teorii heliocentrycznej stała się niezwykle istotną pracą w historii rewolucji kopernikańskiej, a głos Keplera w decydujący sposób zaważył na rzecz teorii Kopernika w sporze o heliocentryzm. W drugim wydaniu Kepler wprowadził wiele poprawek i uzupełnień będących owocem kolejnych 25 lat obserwacji i badań astronomicznych. Dodano tu również *Narratio prima* autorstwa ucznia Kopernika, Geорга Retyka.

Hipotezę Kopernika udowadniały odkryte przez Keplera trzy prawa astronomiczne opisujące ruch planet wokół Słońca, czyli tzw. trzy prawa Keplera (nazwa pochodzi z przełomu XVIII i XIX w.; astronom określał je mianem harmonii niebieskich). Dwa pierwsze

prawa Keplera zostały opisane w wydany 1609 r. w Pradze dziele *Astronomia nova Aitiologitis, seu Physica Coelestis tradita Commentariis de Motibus stellae Martis ex observationibus G.V. Tychnonis*; trzecie prawo Kepler zawarł w opublikowanym w 1619 r. w Linz dziele *Harmonices Mundi*.

W ossolińskim egzemplarzu drugie wydanie *Mysterium Cosmographicum* oprawiono w jednym woluminie z pierwodrukiem *Harmonices Mundi* na zlecenie byłego właściciela książki Jeana-Jacques'a d'Ortous de Mairana.

KS

14

Kopernik w Encyklopedii Kontrreformacji

ANTONIO POSSEVINO (OK. 1534–1611)

Antonii Possevini Societatis Iesv Bibliotheca Selecta Qua agitur De Ratione Stvdiorvm...

Romae: ex Typographia Apostolica Vaticana, 1593.

[4] k., 664 s., [4] k., 321 s., [12] k. ; 2°.

E., 25, 104; Bieńkowski 1970; Bieńkowska 1972, 25; Kat. ZNiO XVI, 1927

Proweniencja: 1. IKD 1648 – superekslibris; 2. *Accessit ex dono RP Franc. Koźmiński p. t. Provincialis Collegio Cracoviensi Soc. Jesu ad s. Petrum 1760* – rps; 3. I.A. Załuski – piecz.; 4. [Ossolineum – Lwów] 34.419 – piecz.

Oprawa: deska, skóra biała, tł. śl., ślady po klamrach, obcięta prószona na zielono-niebiesko, XVII w.

Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVI.F.4513

Pierwodruk dzieła *Bibliotheca selecta* nazywanego Encyklopedią Kontrreformacji autorstwa jezuitę Antoniego Possevina, jednego z czołowych działaczy kontrreformacji i papieskiego legata.

Possevino uważał, że szkolnictwo jezuickie może przyczynić się do powszechnego powrotu do pobożności i w efekcie do ostatecznej klęski protestanckich „heretyków”. Choć pierwsze kolegia jezuickie powstawały już od lat 40. XVI w., dopiero pod koniec tego stulecia zaczęto ujednoczać panujące tam zasady organizacyjne i programowe. Jednym z ważniejszych dzieł temu służących była *Bibliotheca selecta* będąca katalogiem lektur szkolnych przeznaczonych do wykorzystania w szkołach katolickich, m.in. tych prowadzonych przez zakon jezuitów w Europie, Azji i Ameryce Południowej. W wydanej w dwóch tomach *Bibliotheca selecta* Possevino pisał, że choć słowa ulatują, książki pozostają, a te właściwe mogą przynieść ludziom wiele korzyści. Wśród wybranych traktatów astronomicznych, które Possevino zalecał studiować, znalazło się także dzieło Kopernika, choć radził, by czytać je z komentarzem. Prawdopodobnie dzięki temu we wszystkich niemal księgozbiorach jezuickich znalazły się egzemplarze *De revolutionibus*.

Egzemplarz ze zbiorów Ossolineum należał do jezuickiego teologa Franciszka Koźmińskiego (1702–1768). Następnie trafił do zbiorów Józefa Andrzeja Załuskiego (1702–1774), biskupa kijowskiego i współtwórcy Biblioteki Załuskich.

KS

GEOMETRIA ET ASTRONOMIA.
Pars VIII.

Geometria, sive Astronomia Mathematica, est quae
de figurarum, solidorum, & motuum
causis, & effectibus tractat. Hanc
scilicet in duas partes dividimus, scilicet
Geometriam, & Astronomiam. Geometria
est quae de figurarum, & solidorum
causis, & effectibus tractat. Astronomia
est quae de motuum, & effectibus
causis, & effectibus tractat.

Astronomia Mathematica, est quae
de motuum, & effectibus
causis, & effectibus tractat. Hanc
scilicet in duas partes dividimus, scilicet
Geometriam, & Astronomiam. Geometria
est quae de figurarum, & solidorum
causis, & effectibus tractat. Astronomia
est quae de motuum, & effectibus
causis, & effectibus tractat.

Astronomia Mathematica, est quae
de motuum, & effectibus
causis, & effectibus tractat. Hanc
scilicet in duas partes dividimus, scilicet
Geometriam, & Astronomiam. Geometria
est quae de figurarum, & solidorum
causis, & effectibus tractat. Astronomia
est quae de motuum, & effectibus
causis, & effectibus tractat.

Popularność Kopernika i spory o heliocentryzm w Europie w XVI-XVIII w.

Kopernik i metaforyczna interpretacja Biblii

WILLIAM GILBERT (1540–1603)

De Magnete, Magneticisque Corporibus, Et De Magno magnete tellure...

Londini: Excudebat Petrus Short, 1600.

[8] k., 240 s., [1] k. tabl. : il. drzewor. ; 2°.

Ziśsel 1941, 6, 9

Proweniencja: 1. *Charissima Supellex M.D. Joannis Ryssner* – rps;

2. [Ossolineum – Lwów] 194548 – piecz.

Oprawa: tektura, półpłótno, papier marmurkowy, obcięcia prószone na czerwono-niebiesko, XX w.

Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVI.F.13411

Pierwsze wydanie dzieła *De magnete* Williama Gilberta, w którym opisuje on zjawisko ziemskiego magnetyzmu. Gilbert, angielski naukowiec i medyk królowej Elżbiety I, udowodnił w tej pracy, że Ziemia sama w sobie jest silnie namagnesowana i właśnie dzięki temu igła kompasu wskazuje północ. Badania brytyjskiego uczonego wspierały tezy Mikołaja Kopernika o ruchu obrotowym Ziemi. Toruńskiego astronoma Gilbert uznawał za człowieka najbardziej godnego

chwały wśród współczesnych badaczy oraz za „odnowiciela astronomii” (*astronomiae instaurator*). Dzieło opatrzone zostało przedmową stanowiącą ważną wypowiedź w sporze o heliocentryzm. Jej autor, astronom Edward Wright (1558?–1615), bronił heliocentryzmu zarówno na płaszczyźnie naukowej, jak i z perspektywy interpretacji Pisma Świętego. Jak pisał, łatwiej uznać, że mała Ziemia obraca się wokół własnej osi, niż zakładać, że to cały ogromny wszechświat kręci się wokół niej. Wright podkreślał, że celem Biblii nie było ściśle określanie zjawisk fizycznych, a jej narracja musiała być dostosowana do rozumienia ówczesnych ludzi i wymogów literackich. Wright sugeruje, że fragmenty Biblii, które sprzeciwiają się ruchowi Ziemi, należy traktować metaforycznie, co stanowi ważny wczesny głos na rzecz takiej interpretacji w toczącej się przez całe następne stulecie, w ramach sporu o heliocentryzm, walce o literalne bądź metaforyczne pojmowanie słów Biblii.

Teoria heliocentryczna polskiego astronoma cieszyła się dużym zainteresowaniem angielskich uczonych pod koniec XVI oraz na początku XVII w. Pierwszym w Anglii propagatorem myśli Kopernika był Thomas Digges, który w 1576 r. wydał angielskie tłumaczenie części *De revolutionibus*. Szacuje się, że wśród wczesnych zwolenników heliocentryzmu aż 40% stanowili londyńscy badacze.

KS

G V I L I E L M I G I L
B E R T I C O L C E S T R E N
S I S, M E D I C I L O N D I
N E N S I S,

D E M A G N E T E, M A G N E T I
C I S Q V E C O R P O R I B V S, E T D E M A G
n o m a g n e t e, t e l l u r e, P h y s i o l o g i a n o u a,
pharmis & argumentis, & expe-
rimentis demonstrata.

*Excudit apud
Pet. Short Typogr.*

L O N D I N I
E X C V D E B A T P E T R V S S H O R T A N N O
M D C.

194548

104548

GIORDANO BRUNO (1548–1600)

Iordani Brvni Nolani De Monade Nvmero Et Figura liber...

Francofvrti: Apud Ioan. Vvechelum & Petrvm Fischerum consortes, 1591.

[12] k., 655, [1 cz.] s. : il. drzewor. ; 8°.

Adams, B-2949; Gingerich 2004, 70; Kokowski 2009, 89–90, 348–349;

White 2002

Proweniencja: 1. *J. Baxius may 1593* – rps; 2. *Michaelis Do...* – rps;
3. Z Księgozbioru Dra Fr. Nowakowskiego – piecz.; 4. ExLibris Com.
Branicki Sucha – ekslibris.

Oprawa: pergamin, ślady wiązań, XVI/XVII w.

Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVI.O.8329

Pierwsze wydanie *De monade numero et figura* autorstwa Giordana Bruna drukowane we Frankfurcie nad Menem w 1591 r. Giordano Bruno, włoski filozof i teolog, z powodu swoich kontrowersyjnych poglądów został oskarżony o herezję, postawiony przed inkwizycją i spalony na stosie w 1600 r. W powszechnym przekonaniu Bruno uchodzi za pierwszego w dziejach nowożytnych męczennika, który zginął za swoje poglądy naukowe: głoszenie idei heliocentryzmu i utrzymywanie, że we wszechświecie jest nieskończenie wiele światów zamieszkałych przez istoty obdarzone rozumem. W rzeczywistości oskarżenia formułowane przeciwko niemu obejmowały kwestie teologiczno-filozoficzne. Jego koncepcje na temat Boga, świata, relacji między

Giordano Bruno

Bogiem a światem, wątplenie w podstawowe dogmaty wiary godziły w doktrynę chrześcijańską i były nie do zaakceptowania, zarówno przez katolicyzm, jak i protestantyzm. Do umocnienia swoich teorii Bruno wykorzystywał m.in. myśl Kopernika. W jego modelu Ziemia również kręci się wokół Słońca i własnej osi. Zainspirowany filozofią hermetyzmu poszerzał jednak naukowe tezy Kopernika, wprowadzając do swoich rozważań wiele kontrowersyjnych teorii. W jego wizji wszechświat, podobnie jak Bóg, był nieskończony, a odległe gwiazdy były w istocie innymi „Słońcami” z własnymi układami planetarnymi. W *De monade* Bruno wykorzystuje stworzone przez pitagorejczyków pojęcie monady jako elementarnej jednostki bytu. W jego ujęciu występują ich trzy główne rodzaje – Bóg, dusze oraz atomy. *De monade* było dziełem, w którym Bruno najpełniej wyraził swoje koncepcje astronomiczne. Zamieścił tam także wiersz na cześć Kopernika pt. *De lumine Nicolai Copernici* (pol. O świetle Mikołaja Kopernika):

Umysłu twego nie tknęła nikczemność wieków ciemnoty,
A głosu nie zagłuszył wrzask hałaśliwy głupców;
Szlachetny Koperniku, którego dzieła-pomniki
w latach wczesnej młodości myślą naszą wstrząsnęły.

(tłum. Andrzej R. Nowicki)

Exemplarz ossoliński *De monade* należał niegdyś do zbiorów Franciszka Nowakowskiego (1813–1881), pedagoga, historyka i bibliofila, który gromadził książki na temat alchemii, magii i hermetyzmu. Po jego śmierci kolekcja trafiła do biblioteki Branickich w Suchej Beskidzkiej.

AFC, KS

Index Librorvm Prohibitorvm Cvm Regvlis Confectis per Patres a Tridentina Synodo delectos ... Nvnc, In Hac Editione, Congregationis Cardinalium edictis aliquot, & librorum nuper scandalose euulgatorum, descriptione auctus.

Cracoviae: in Offic. Andreae Petricouij, 1617.

[104] k., sygn. A-H12, 18 ; 12°.

E. XVIII, 565; Kat. ZNiO XVII, 2820; Kokowski 2009, 89–96, 349–352;

Pawluk 1972; Polkowski 1873, 308–313

NB.: k. tyt. uszkodzona.

Proweniencja: 1. *Pro loco Vielicensi* – rps; 2. [Józef Maksymilian Ossoliński] 6960 – rps; 3. Instytut Ossolińskiego – piecz. z h. Topór; 6.464 – piecz.

Oprawa: płótno, XX w.

Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVII-1482

Wydanie *Indeksu ksiąg zakazanych z 1617 r.* z tekstem dekretu zawieszającego dzieło Kopernika. Publikacja *De revolutionibus* została wpisana na indeks 5 marca 1616 r. w następstwie nasilających się sporów o heliocentryzm. Kongregacja kardynałów, pełniąca funkcję centralnego urzędu cenzorskiego, uznała wówczas naukę Kopernika

za przeciwną Pismu św. We wczesnych drukowanych edycjach indeksów nazwisko Kopernika nie pojawiało się na samej liście zakazanych tytułów, lecz w dołączonym do listy dekrecie. Publikacja *De revolutionibus* była wymieniana tam jako książka, którą należy zawiesić, dopóki nie zostanie poprawiona:

„Ponieważ doszło do wiadomości Kongregacji, że owa fałszywa nauka pitagorejczyków o ruchu Ziemi i spoczynku Słońca, którą Mikołaj Kopernik w dziele *O obrotach sfer niebieskich* i Dydak ze Stuniki w komentarzu do Księgi Hioba głoszą sprzecznie z Pismem św., już się rozeszła i przez wielu została przyjęta, jak to wynika z listu pewnego ojca karmelity pod tytułem: *List Przewielebnego Ojca Pawła Antoniego Foscariniego, karmelity, o nauce Pitagorejczyków i Kopernika o ruchu Ziemi i spoczynku Słońca i o nowym pitagorejskim systemie świata*, opublikowanego w Neapolu w r. 1615 u Łazarza z Corriego, w którym rzeczony ojciec usiłuje dowieść, że wiadoma nauka o spoczynku Słońca położonego w środku świata i o ruchu Ziemi, jako zgodna z prawdą, nie sprzeciwia się Pismu św., dlatego, aby tego rodzaju nauka nie rozkrzewiała się dalej ze szkodą dla prawdy katolickiej, uznano za stosowne wyżej wspomniane dzieło Mikołaja Kopernika *O obrotach sfer niebieskich* i komentarz do Księgi Hioba Dydaka ze Stuniki koniecznie zawiesić (*suspendendos esse*), dopóki nie zostaną poprawione (*donec corrigantur*); pisma zaś o. Pawła Antoniego

Foscariniego zupełnie się zakazuje (*omnino prohibendum*) i potępia wraz z wszystkimi innymi dziełami toż samo nauczającymi” (Pawluk 1972: 242).

15 maja 1620 r. Kongregacja wydała kolejny dekret wyliczający szczegółowo 12 fragmentów dzieła Kopernika, które należało poprawić – we wszystkich układ heliocentryczny wszechświata przedstawiono jako fakt, a nie hipotezę. *De revolutionibus* usunięto z indeksu ksiąg zakazanych w 1828 r.; formalnie pozostało w indeksie do 11 września 1822, kiedy to anulowano zakaz wydawania dzieł traktujących heliocentryzm jako prawdę naukową, a praktycznie aż do 1835 r., gdy ukazała się nowa edycja *Indeksu*, w której nie wymieniano dzieł kopernikowskich.

AFC

Trzecie wydanie *De revolutionibus* z 1617 r.

Nicolai Copernici Torinensis Astronomia Instaurata, Libris sex comprehensa, qui de Revolutionibus orbium caelestium inscribuntur...

Amstelrodami: Excudebat Wilhelmus Iansonius ..., [po 21 III] 1617. [13] k., 487, [1 cz.] s. : ilustracje ; 4°.

E. XX, 75; Kat. ZNiO XVII, 3504; Netten 2012; Tujakowski 1973; Żebrawski, 388

Proweniencja: 1. *Johannis Horski Ao 1642* – rps; 2. Ex Libris H. Lubomirski – ekslibris; 3. Bibliot. Ossolin. – piecz.; Ordyna. Przewor. – piecz.; Zamieniono – piecz.; 7797 – piecz.

Oprawa: płótno, XX w., na okł. górnej i dolnej naklejone fragmenty okł. wcześniejszej: skóra brąz., tł. złoc. na grzbiecie, XVIII w.

Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVII-1559

Trzecia edycja dzieła *De revolutionibus* Mikołaja Kopernika wydrukowana w Amsterdamie w 1617 r. pod zmienionym tytułem *Astronomia odnowiona w sześciu księgach zawarta, które są napisane o obrotach sfer niebieskich*. Ostatnia edycja, która pojawiła się w epoce nowożytnej, kolejna wyszła dopiero w drugiej połowie XIX w. Druk ukazał się 75 lat po śmierci Kopernika i publikacji pierwodruku,

po wyprzedaniu nakładów poprzednich wydań, w okresie nasilających się sporów o heliocentryzm. Opracowany został przez Mikołaja Muleriusa, profesora medycyny i matematyki na Uniwersytecie w Groningen. Zawiera życiorys astronoma pióra Muleriusa, w którym autor podkreśla talent Kopernika, chwali go, że od czasów Ptolemeusza nikt nie mógł się z nim równać oraz przywołuje Tychona Brahego, który określał Kopernika mianem niezrównanego. Tekst dzieła Kopernika opatrzony został przez Muleriusa obszernym komentarzem prostującym błędy poprzednich edycji, dzięki czemu *Astronomia instaurata* uznawana jest często za najlepsze wydanie Kopernika. Książka została wydrukowana w amsterdamskiej oficynie Willema Janszooona Blaeu'a, najbardziej znanego siedemnastowiecznego kartografa i wydawcy, z zamiłowania astronoma, zwolennika teorii heliocentrycznej.

Egzemplarze trzeciej edycji były szeroko czytane i używane – publikacja z 1617 r. była pierwszą edycją Kopernika, która dotarła do Chin, a większość siedemnasto- i osiemnastowiecznych uczonych, m.in. Kartezjusz i Newton, sięgała właśnie do niej. Egzemplarz ossoliński należał w XVII wieku do Johanna Horstiusa, profesora medycyny i rektora Uniwersytetu w Gießen, który nabył go w 1642 r. Do Ossolineum druk trafił w drugiej połowie XIX w. z kolekcji księcia Henryka Lubomirskiego.

AFC

NICOLAI COPERNICI
Torinensis.

ASTRONOMIA INSTAURATA

Libris sex comprehensa, qui de Revolutionibus
orbium celestium inscribuntur.

*Nunc demum post 75 ab obitu authoris annuum integritati sua
restituta, Notisque illustrata; opera & studio*

D. NICOLAI MVLERII
Medicinæ ac Matheseos Professoris or-
dinarij in nova Academia quæ est
GRONINGÆ.

Johann. Hertz. Sculp.

AMSTELRODAMI,
Excudebat VVilhelmus Ianssonius, sub Solari aureo.
MDCXVII 7797

19

Podręcznik astronomii Keplera dotyczący układu heliocentrycznego

JOHANNES KEPLER (1571–1630)

Epitome Astronomiae Copernicanae: Usitatâ formâ Quaestionum & Responsionum conscripta, inq[ue] VII. Libros digesta: quorum Tres hi priores sunt de Doctrina Sphaericâ...

Lentjcs ad Danubium: excudebat Johannes Plancus, 1618.

[13] k., 932 s., [1] k. tabl. złoż., [8] k. : il. ; 8°.

E. XIX, 230; Bibliographia Kepleriana 55; Pantin 2006; Włodarczyk 2003; *Ze wszystkich ksiąg najbardziej godna przeczytania...*, 199

NB.: k. tyt. uszkodzona.

Proweniencja: 1. *Carmelitarum Discalceatorum Conventus Cracoviensis s. Michaelis* – rps; 2. [Józef Maksymilian Ossoliński] 7046 – rps; 3. Instytut Ossolińskiego – piecz. z h. Topór; 29970 – piecz.

Oprawa: pergamin, wiązania, XVII w.

Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVII-6527

Podręcznik do astronomii autorstwa Jana Keplera dotyczący układu heliocentrycznego. Dzieło *Epitome astronomiae Copernicanae* (pol. Streszczenie astronomii Kopernikańskiej), wydawane w Linzu w latach 1618–1622 (księgi I–IV) oraz we Frankfurcie nad Menem (księgi V–VII), uchodzi za najbardziej liczącą się publikację Keplera, mającą największy wpływ na rozwój późniejszej astronomii.

Jan Kepler, niemiecki astronom i matematyk, jeden z najwybitniejszych uczonych epoki nowożytnej, był przez całe swe życie niezachwianym zwolennikiem heliocentryzmu. Jego odkrycia na temat praw, które rządziły układem heliocentrycznym Kopernika, wraz z obserwacjami teleskopowymi Galileusza walnie przyczyniły się do przekonania ówczesnych astronomów, że heliocentryzm nie jest tylko hipotezą. Kepler swą opinię na temat teorii heliocentrycznej bezpośrednio wyraził właśnie w *Epitome*. Pomimo tytułu sugerującego, że dzieło jest streszczeniem teorii Kopernika, książka jest oryginalnym wykładem heliocentrycznej astronomii Keplera bazującej m.in. na Koperniku. Autor sam pisze o tym we wstępie do książki czwartej: „Czy jest we mnie umiłowanie prawdy, czy chwały, niech pokażą moje dogmaty, które w większości zostały zaakceptowane przez innych: całą astronomię buduję na Kopernika hipotezach o świecie, a Tycho na Brahe obserwacjach, oraz wreszcie na magnetycznej filozofii Anglika Williama Gilberta” (s. 429). Dzieło zawiera także opis trzech praw Keplera dotyczących ruchu planet wokół Słońca. W latach 1630–1650 *Epitome astronomiae Copernicanae* było najczęściej studiowanym przez astronomów podręcznikiem astronomii teoretycznej w Europie Zachodniej. Podobnie jak inne prace Keplera, m.in. *Astronomia nova* (1609), *Harmonices Mundi* (1619), *Tabulae Rudolphinae* (1627), publikację wpisano do indeksu ksiąg zakazanych.

AFC

qui certam moveri ab occasu in ortum statuerent. Ne
etiam apud Ciceroem, Philolaum & Ephanum Py-
thagorae, Heraclidem Ponticum, apud Plutarchum
quibus addo ex Archimede & eodem Plutarcho, Sa-
rachum Samium, Clearchis aequalis, a quo Sacro-
gly accusatus est apud Areopagitas, quod Veritē Sacro
movisset, Terram moveri asserens.

Hodierno tempore praestantissimi quique Phi-
losophorum & Astronomorum Copernico adpula-
ser, secta est haec glacies, vincimus suffragiis melio-
ribus, caeteris penē sola obstat superstitio aut metus à
Clearchibus. Hoc verò ex abundanti est: nam eti-
nullus priorum huic veritati testimonium perhibens,
non eo minus illa Philosopho fuerit amplectenda. Nam
ut in Theologia Christiana praepostere agit, qui à ra-
tione prius petito suffragio, postea demum authorita-
tes ponderat, sic non minus ineptum est in Philoso-
phia, primò authoritatibus expensis, postea deorum
ad rationes transire.

Quamquam vulgus literatorum, haud multo alius
sapiens illiteratis, fors quidē authoritates praecedunt,
secum ipsi verò prius absurdum & insuetum dogma sub-
stratis damnant, ignorantia caeci, quod postquam omni-
bus modis repellendum & destruendum esse statuerant,
cum demum authoritates circumspiciunt, isque se mo-
nuit & armant; excepturi contra easdem, profanas
sacras, sine discrimine, modis isdem, quibus Coperni-
cius; si eas à partibus Paradoxi dogmatis stare depre-
henderent: quod demonstrant in libro Jobis cap. 31.
cum quis inde terram planam & ad funiculi amulum
extensam, in superque columnis quibusdam
superpositam probat, ut littera
sonat.

FINIS LIBRI PRIMÆ

EPITOMES
ASTRONOMIAE
Copernicanae
LIBER SECUNDUS
De Sphaera & circu-
lis eius.

Drifis

20

Reformator nauki nowożytnej przeciwko heliocentryzmowi

FRANCISZEK BACON (1581–1626)

Francisci Baconi Baronis de Verulamio ... Opera Omnia...

Francofvrti Ad Moenvm: Impensis Joannis Baptistae Schonwetteri,
Typis Matthaei Kempfferi, 1665.

[9] k., 1324 szp., [1] s., [14, ost. cz.] k. : il. miedzioryt. ; 2°.

Bieńkowska 1971, 39; Gibson 1950, 235; Kokowski 2009, 191;

Russel 1972, 215–216; Stimson 1917, 73

Proweniencja: 1. [Józef Maksymilian Ossoliński] 448 – rps; Z.O. 448 – rps; 2. [Ossolineum – Lwów] 21.995 – piecz.

Oprawa: pergamin, tł. złoc., XVII w.

Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVII-20595

Pierwsze łacińskie wydanie dzieł zebranych Franciszka Bacona (1581–1626), wybitnego reformatora nauki, jednego z twórców nowożytnej metody naukowej i ojca empiryzmu, zawierające m.in. *O godności i rozwoju nauk*, wydane po raz pierwszy w 1623 r., gdzie uczyony najdobitniej wyraził swoje stanowisko na temat heliocentryzmu. Bacon, który skłaniał się ku geocentryzmowi, poruszył ten temat już wcześniej, m.in. w swoim najważniejszym dziele *Novum Organum* (1620), gdzie utrzymywał, że nie można dopuścić hipotezy o ruchu Ziemi. W *De dignitate et augmentis scientiarum*, poddawszy krytyce system ptolemejski, stwierdził, że jego absurdalność doprowadziła niektórych do uważania, że Ziemia się porusza, co według niego jest całkowitą nieprawdą. Teorię heliocentryczną traktował jako przykład naruszenia ciągłości i jedności nauk, bowiem astronomia nie może jej odrzucić, gdyż trafnie tłumaczy ruchy ciał niebieskich, a może to zrobić nauka o przyrodzie. Powody odrzucenia teorii heliocentrycznej dokładniej wyjaśniał w dziełku *Descriptio Globi Intellectualis*, przytaczając argumenty natury astronomicznej; na tle innych przeciwników heliocentryzmu wyjątkowo nie poruszał kwestii teologicznych.

AFC

FRANCISCI
BACONI
Baronis de Verulamio, Vice-Comitis S. Albani,
Summi Angliæ Cancellarii,
OPERA OMNIA,

Quæ sunt
**PHILOSOPHICA, MORALIA,
POLITICA, HISTORICA**

<i>Tractatus de Dignitate et Augmentis Scientiarum</i>	<i>Historia Regni Henrici VIII. Regis Angliæ: Opera sæpiè Permutata</i>
<i>Novum Organum Scientiarum, cum Paralipomenis Affirmationis Negationis & Expositionis</i>	<i>Sermones Sæpiè, seu Sermones Regium</i>
<i>Historia Vitæ et Morte</i>	<i>Tractatus de Sapientia Humanâ</i>
<i>Regis de Novitate Universitatis Philoſophicæ</i>	<i>Dialogus de Tribus Seruis</i>
<i>Deus Syntaxis seu Syllogistica</i>	<i>Opera Regiæ ac Sæpiè immutata Epistolæ Æque</i>
<i>Deus abbas</i>	<i>Deus Cæsaris, seu, Cæsaris Deus Cæsaris, seu, Cæsaris</i>

**IN QUORUM COMPLEXU ALII TRACTATUS, QUOS PRÆVITATI CAUSA
permutatis vicibus et, compendiosè sunt.**
HACTENUS NUNQUAM CONIUNCTIM EDITI.
Esti vero
NUOVO STUDIO COLLECTA, UNO VOLUMINE COMPREHESA,
Et ab omnibus Mensis reposita:
Consilio Johannis Keram ac Friderici Thurneysseri abbas.
In PLENTIA SUI

REPROBATE AD AMSTERDAMI.
Impositis **JOANNIS BAPTISTÆ SCHONWETTERI,**
Typo **MATTHÆI KEMPFER.**
ANNO M DC LXX.

21.99B

PHILIP VAN LANSBERGE (1561–1632)

Philippi Lansbergii Commentationes In Motvm Terrae Diurnum, & Annuum...

Middelbvrji: apud Zachariam Romanum, 1630.

[20] k., 65 [1] s., [1] k. tabl. złoż. : il. drzewor., miedziór. ; 4°.

Bieńkowska 1971, 37–38; Hoogendoorn 2018, 565

Proweniencja: Bibliothecae Pavpervm Gorl S – ekslibris; Bibliotheca Gymnasii Gorlicensis – pieczęć.

Oprawa: półpergaminy, XVIII w.

Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVII-12518 adl.

Popularne dzieło na temat doktryny kopernikańskiej autorstwa Filipa Lansberga, flamandzkiego astronoma i kalwińskiego ministra, zdecydowanego zwolennika heliocentryzmu. Wydane najpierw w języku niderlandzkim, a następnie po łacinie, w pełni przyczyniło się do rozpowszechnienia idei Kopernika, lecz także stało się zarzewiem zaciekłych konfrontacji w ramach sporu o heliocentryzm, które po śmierci Lansberga kontynuował jego syn Jakub. W *Commentationes*

in motum terrae (pol. Komentarze na temat ruchu Ziemi) Lansberg ojciec, poza uzasadnianiem teorii heliocentrycznej z punktu widzenia astronomii, krytykował także metodę postępowania się cytataми z Biblii w celu obalenia heliocentryzmu. Uważał, że należy zrozumieć, że autorzy Biblii pisali o zjawiskach niebieskich tak, jak je widzieli. By je natomiast w pełni pojąć, trzeba połączyć postrzeganie wzrokowe z pracą umysłu, bowiem, kiedy w Biblii jest napisane, że jakieś zjawisko zachodzi, to wcale nie musi oznaczać, że tak jest, tylko że tak się ludziom wydaje; a nie wszystko, co się wydaje, jest prawdą. Z polemiką przeciwko Lansbergowi wystąpił profesor teologii Libertus Fromondi, m.in. powołując się na Biblię i Tychona Brahe, którego teoria nie stała w opozycji do słów Biblii, więc była propagowana w szkołach katolickich. Tekst Fromondiego był utrzymany w napastliwym stylu (pisał np. że woli jeden nos Tychona niż dwa niezgrabne nosy Kopernika i Lansberga), co stanowi rzadkość w sporze o heliocentryzm. Dwa lata po wydaniu *Commentationes* Lansberg opublikował *Tabulae motuum coelestium perpetuae* (pol. Wieczne tablice ruchów ciał niebieskich) z rytowaną kartą tytułową z przedstawieniem sławnych astronomów (Ptolemeusza, Al-Battaniego, Kopernika, Tychona i samego Lansberga), gdzie podtrzymywał swoją opinię na temat heliocentryzmu.

AFC

PHILIPPI LANSBERGII
COMMENTATIONES
IN MOTVM TERRÆ
Diurnum, & Annum;
ET IN
VERVM ADSPECTABILIS CÆLI TYPVM.

In quibus inæquum ostenditur, *Diurnum, Annuumque Motum,*
qui apparet in *Sole, & Cælo,* non deberi *Soli, aut Cælo,* sed *Soli*
Terra; simulque *Adspicibilis Primi Cæli Typus,*
ad vivum exprimitur.

Ex Belgico Sermone in Latinum versa, à MARTINO HORTENSIO
Dellensi: una cum ipsius Prefatione, in qua Astronomicæ Brahmicæ
Fundamenta examinantur; & cum Lansbergianâ Astronomi-
cæ Relititione conferantur.

MIDDELBURGI,
Apud Zachariam Romanum, M. DC. XXX.
Cum Privilegio.
18

GALILEO GALILEI (1564–1642)

Dialogo Di Galileo Galilei Doue ne i congressi di quattro giornate si discorre sopra i due Massimi Sistemi Del Mondo Tolemaico, E Copernicano...

In Fiorenza: Per Gio: Batista Landini, 1632

[5] k., 458 s., [16] k. : il. drzewor. ; 4°.

Carroll 2011, 535–540, 586–590; Kokowski 2009, 89–96;

Wootton 2010, 137–156, 176–181, 218–228; Życiński 1991

Proweniencja: 1. Lancisiana Bibliotheca – piecz.; 2. [Ossolineum – Lwów] 27.328 – piecz.

Oprawa: tektura, skóra brązowa, grzbiet i brzegi tł. zł., obcięcia prószzone na czerwono, XVII/XVIII w.

Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVII-11970

Pierwsze wydanie słynnego *Dialogu o dwóch najważniejszych systemach świata* autorstwa Galileusza, jednego z najwybitniejszych europejskich astronomów, uważanego za ojca astronomii obserwacyjnej i nowożytnej fizyki. W wydrukowanym we Florencji w 1632 r. *Dialogu* włoski uczoney porównuje system kopernikański z systemem ptolemejskim.

Poglądy opowiadającego się za kopernikańskim heliocentryzmem Galileusza były badane przez inkwizycję już za czasów papieża Pawła V (tzw. pierwsza sprawa Galileusza), lecz początkowo nic nie zapowiadało, że wydanie *Dialogu* doprowadzi do ponownego konfliktu Galileusza

z Kościołem katolickim. Włoskiego uczonego łączyły przyjacielskie stosunki z ówczesnym biskupem Rzymu Urbanem VIII, w publikacji pomagał mu mistrz pałacu apostolskiego – Niccolò Riccardi, a praca otrzymała ponadto imprimatur florenckiego inkwizytora. Galileusz podzielił *Dialog* na cztery rozdziały odpowiadające czterem dniom dysputy naukowej prowadzonej przez akademika Salviatięgo – zwolennika też Kopernika, Sagredo reprezentującego poglądy neutralne oraz Simplicia opowiadającego się za Ptolemeuszem i Arystotelesem. Uczestnicy *Dialogu* omawiali zagadnienia dotyczące zjawisk zachodzących na Ziemi i w kosmosie oraz ich wzajemnego oddziaływania, ze szczególnym uwzględnieniem ruchu naszej planety wokół Słońca i wokół własnej osi oraz teorii przyptyków. Włoski uczoney nie ukrywał swoich poglądów, wyśmiewając ptolemeuszowy model wszechświata i argumenty wytaczane przez postać Simplicia, którego imię można rozumieć jako „człowiek prosty na umyśle”. W usta Simplicia Galileusz włożył argumenty formułowane przez samego Urbana VIII. W rezultacie urażony papież powołał specjalną komisję inkwizycji mającą zbadać, czy *Dialog* nie zawiera treści mogących uchodzić za hereetyckie. W czerwcu 1633 r. Galileusz z powodu promowania heliocentryzmu został uznany za „wysocę podejrzanego o herezję” i musiał publicznie odwołać głoszone przez siebie poglądy. Inkwizycja zdecydowała również o wpisaniu *Dialogu* do indeksu ksiąg zakazanych, gdzie pozostawał formalnie aż do 1835 r. Wydrukowane egzemplarze dzieła miały zaś zostać spalone.

Ossoliński egzemplarz należał niegdyś do kolekcji Biblioteki Lancisiana w Rzymie założonej w 1711 r. przez włoskiego lekarza Giovanniego Lancisi.

KS

RENÉ DESCARTES (1596–1650)

Renati Des-Cartes Principia Philosophiae.

Amstelodami: Apud Ludovicum Elzevirium, 1644.

[12, ost. cz.] k., 310 s., [1 cz.] k. : il. drzewor. ; 4°.

Bieńkowska 1971, 40–41; Brooke-Hitching 2019; 142–145; Copinger, Elzevier, 1367

Proweniencja: Biblioteka Poturzycka J. W. D. – piecz.

Oprawa: półpłótno, XX w.

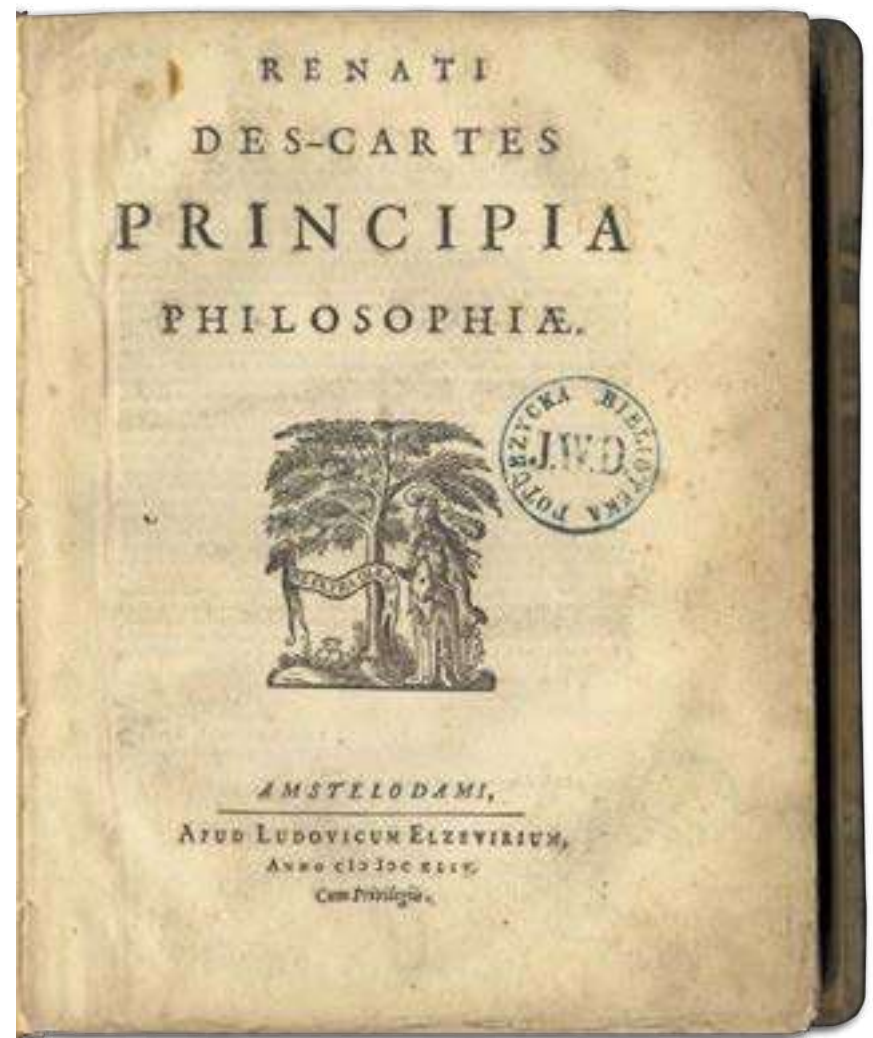
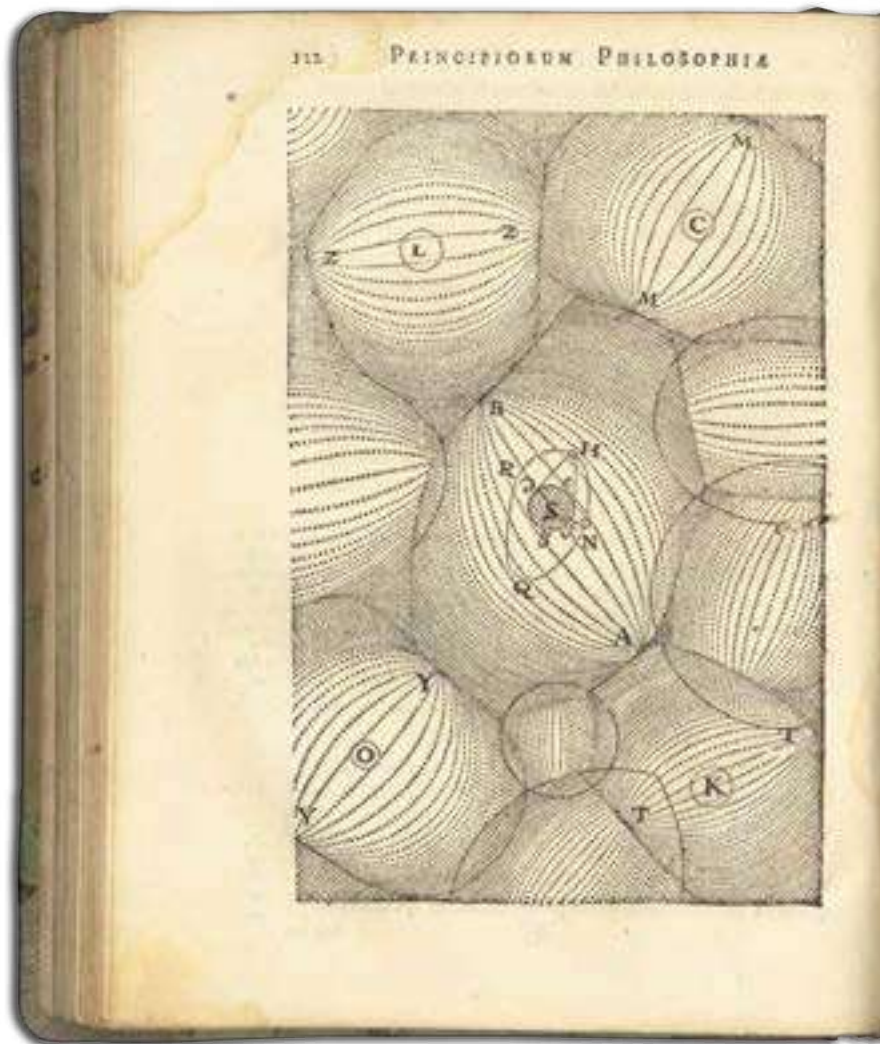
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVII-10571

Teoria wirów Kartezjusza

Pierwsze wydanie słynnych *Principiów* autorstwa Kartezjusza, francuskiego matematyka i filozofa, jednego z najwybitniejszych uczonych nowożytnych. Dzieło traktuje o zasadach poznania ludzkiego, obejmując wprowadzenie oraz omówienie filozofii kartezjańskiej. W części trzeciej, dotyczącej zagadnień fizycznych, autor opisuje m.in. niebo i ruch planet oraz budowę wszechświata. Kartezjusz przedstawił tam po raz pierwszy swą teorię wszechświata, według której Ziemię unosi płynna materia nieba układająca się w wiry kłębiące się zgodnie z ułożonymi przez niego prawami. We wszechświecie kartezjańskim Słońce, zbudowane z lżejszych pierwiastków, pozostaje w jego centrum, planety o cięższej budowie są odsiane i krążą w różnych odległościach wokół niego. Kartezjusz był zwolennikiem heliocentryzmu, przyznając niejednokrotnie, że z teorii tej wynikają wszystkie podstawy jego filozofii.

Egzemplarz ossoliński *Principiów* pochodzi z Biblioteki Poturzyckiej rodziny Dzieduszyckich.

AFC

ISMAËL BOULLIAU (1605–1694)

Ismaelis Bvllialdi Astronomia Philolaica...

Parisiis: Sumptibus Simeonis Piget..., 1645.

22 s., [2] k., 469 s., [1] k., 232 s. : wykresy ; 2°.

Hatch 2000, 98–99; Hatch 2014, 283–286

Proweniencja: 1. *DOrtous De Mairan* – rps; 2. [Michał Wielhorski (ok. 1731–1814)]; 3. Bibliot. Ossolin. – piecz; 81.172 – piecz.

Oprawa: półpłótno, XIX w.

Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVII-20368

Pierwsze wydanie *Astronomii* autorstwa francuskiego uczonego Ismaëla Boulliau współcześnie uznawanej niekiedy za najważniejsze dzieło o układach planetarnych opublikowane pomiędzy Keplem a Newtonem. Tytuł druku *Astronomia Philolaica* (pol. Astronomia filelaosowska) nawiązuje do pitagorejczyka Filolaosa z Tarentu (ok. 470 p.n.e.–ok. 399 p.n.e.), który jako jeden z pierwszych zaproponował niegeocentryczny układ wszechświata; sam Kopernik w *De revolutionibus* przedstawia go jako starożytnego zwolennika ruchu Ziemi. W czasach nowożytnych system kopernikański bywał niekiedy określany mianem *astronomia Philolaica* bądź *astronomia Pythagorica*. Boulliau kilka lat wcześniej opublikował krótsze dzieło *Philolaus*, w którym za pomocą argumentów z optyki, geometrii i astronomii udowodnił, że Ziemia się porusza. *Astronomia Philolaica*, dużo większa objętościowo i bardziej szczegółowa, kontynuuje myśl *Philolausa* w kwestii teorii heliocentrycznej.

Egzemplarz ossoliński pochodzi z kolekcji francuskiego uczonego Jean-Jacques'a d'Ortous de Mairana (1678–1771).

AFC

3830 76

ISMAELIS BULLIALDI
ASTRONOMIA
PHILOLAICA.
OPVS NOVVM,

In quo novae Planetarum per novam ac veram Hypothesin demonstrantur. Methodus motus, aliaque observationibus auctoritate, et Astronomiae Philolaicae Regis qui haec opera unius Astronomiae gratia fuerunt, habentur.

Super quo illa Hypothesi TABVLAE constructae omnium, quotquot haecenus edicere sunt, facilissimae.

ADDITIONA EST NOVA METHODVS QVIVS OPE
Exigit Sidera, ab ipso de siderum motuum liberiorum ad Punctum aequinoctiale, explicatione concipiuntur.

HISTORIA ORTVS ET PROGRESSVS ASTRONOMIAE
In Praefatione describitur, et brevitat accensentur ea, quae in hoc opere ante primam praecedunt.

57172

PARISIIS,

sumptibus SIMEONIS PIGET, sive Isaacus, ad laedige Fontis.

M DC XLV.

[P M TRIVILEGII REGIS

*1780. quod antea libellum aduersus Iohannem Martinum Piget
ab auctoritate ipsius Astronomiae Philolaicae
expulsum.*
Per hunc de libro quodlibet n. 48.

81172

25

Podróż przez tychoński wszechświat

ATHANASIUS KIRCHER (1602–1680)

R. P. Athanasii Kircheri E Societate Jesu Iter Extaticum Coeleste...

Herbipoli: Sumptibus Joh. Andr. & Wolffg. Jun. Endteorum hæredibus; Prostat Norimbergæ apud eosdem, [po 8 IX] 1660. [12] k., 689, [1] s., [9] k., XII k. tabl. miedzior. : [1] k. frontispisu, il. miedzior. ; 4°.

Dünnhaupt, 2335, 12.1.2; Glomski 2015; Kusak 2023, 68, 70; Sommervogel, 4, 14.1056; Woods 2005, 108

Proweniencja: [Lubomirscy – Przeworsk, 1946] 20/502 – rps.

Oprawa: pergamin, XVII w.

Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVII-12250

Atanazy Kircher, jezuita i polihistor, jeden z najpłodniejszych europejskich pisarzy okresu baroku, ze względu na rozległość zainteresowań nazywany niekiedy XVII-wiecznym Leonardem da Vinci, w 1656 r. wydał swoją jedyną książkę w całości poświęconą tematyce astronomicznej zatytułowaną *Iter extaticum coeleste* (pol. Niebiańska ekstazyjna droga). Dzieło ma formę dialogu, w którym anioł Cosmiel

prowadzi we śnie narratora Theodidacta ku granicom wszechświata. Wyimaginowana podróż przez planety pozwala autorowi przedstawić różne teorie budowy kosmosu (ptolemejską, platońską, egipską, tychońską, pół-tychońską i kopernikańską), by za jedyny słuszny uznać system Tychona Brahe. Książkę opatrzono miedziorytowym frontispisem z przedstawieniem Theodidacta i Cosmiela, układem tychońskim oraz imieniem Boga po hebrajsku.

Egzemplarz ossoliński pochodzi z kolekcji rodu Lubomirskich z Przeworska, którą w 1949 r. przekazano do Ossolineum. Biblioteka przeworska, założona przez księcia Henryka Lubomirskiego, obejmowała zbiory odziedziczone po jego ojcu Józefie i protektorze Izabeli (Elżbiecie) Lubomirskiej, zbiory Henryka pomniejszone o dary przekazywane w l. 1823–1869 do Ossolineum na mocy umowy z J.M. Ossolińskim z 1823 r., zbiory muzyczne żony Henryka, Teresy oraz zbiory rodzinne gromadzone do czasu drugiej wojny światowej. W trakcie wojny bibliotekę częściowo rozgrabiono i zniszczono; w 1946 r. przewieziono ją do Biblioteki Jagiellońskiej, a w 1949 r. przekazano do Ossolineum.

AFC

ANDREAS CELLARIUS (OK. 1596–1665)

Harmonia macrocosmica seu atlas universalis et novus, totius universi creati cosmographiam generalem, et novam exhibens...

Amstelodami: Apud Joannem Janssonium, Anno 1661.

[2], 7 k., 125, 219 s., [29] tabl. : frontispis, il. miedzior. ; 48 cm.

Atlantes Neerlandici, 2–4

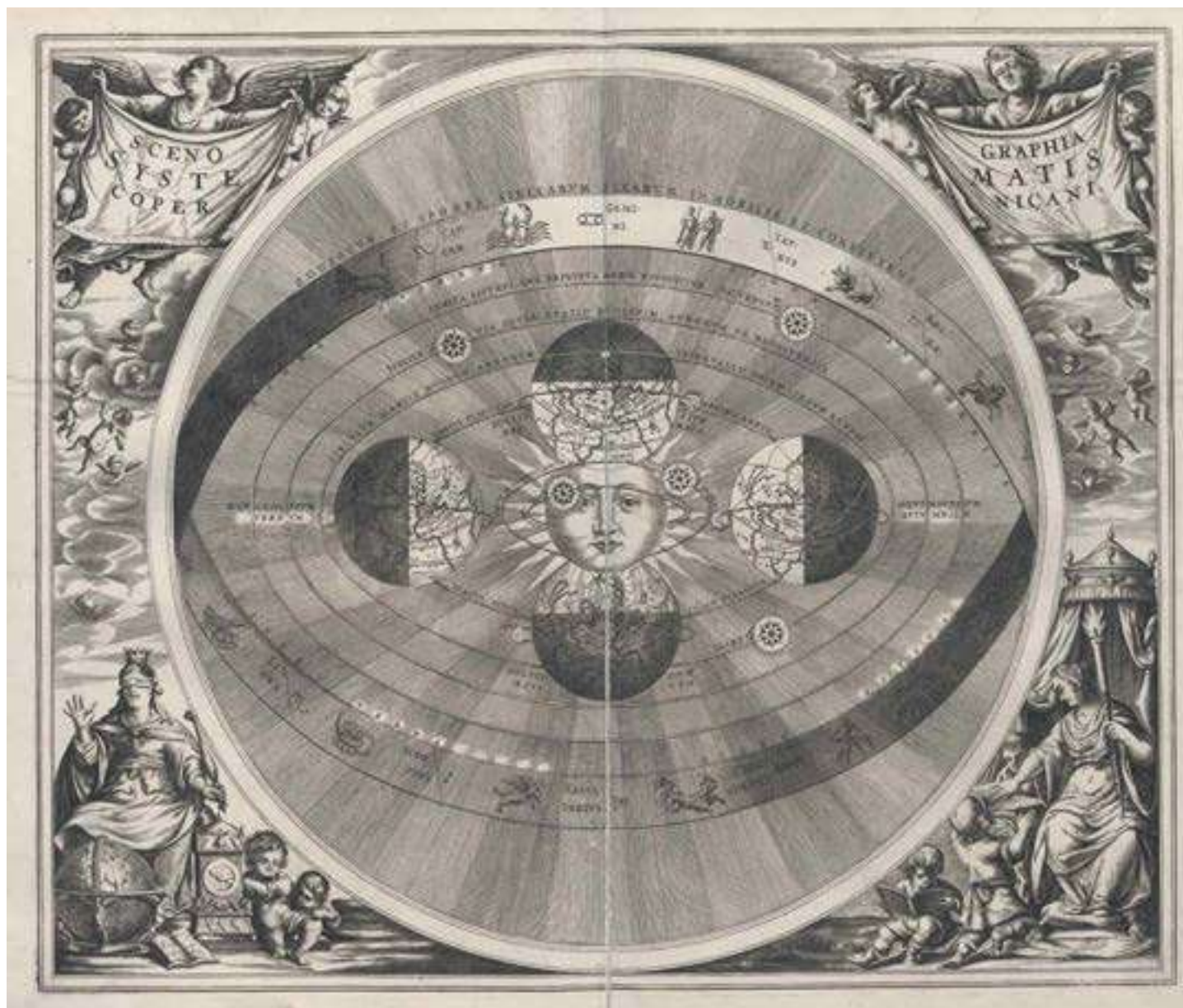
Proweniencja: Ex Libris Com. Branicki Sucha – ekslibris.

Oprawa: pergamin, XVII w.

Biblioteka Ossolineum, Dział Kartografii, sygn. 365/B/IV

Atlas opracowany przez holenderskiego uczonego Andreeasa Cellariusa i wydany w amsterdamskiej oficynie Johanna Janssoniusa poświęcony jest astronomii. Zagadnienia przedstawiono poprzez tekst oraz metodami kartograficznymi. Ważną rolę odgrywają prezentacje kluczowych koncepcji obrazu wszechświata, których twórcami byli m.in. Klaudiusz Ptolemeusz, Mikołaj Kopernik czy Tycho Brahe. Kilka tablic zawiera mapy nieba obrazujące gwiazdozbiory. Atlas obejmuje miedziorytowy frontispis z wizerunkami astronomów oraz 29 nieliczbowanych, zadrukowanych jednostronnie tablic miedziorytowych o tematyce astronomicznej; rytownikami byli Frederick Hendrick van Hoven (frontispis), Johannes van Loon, Gilles van Loon (tablice). Dzieło ukazało się po raz pierwszy w 1660 roku i było wznawiane w latach 1661 i 1708. Ostatnia edycja została opublikowana w oficynie Gerarda Valka i Petrusa Schenka i zawierała wyłącznie tablice, bez tekstu. Publikacja uchodzi za najpiękniejszy atlas nieba, jaki kiedykolwiek wydrukowano.

MD

Index Librorum Prohibitorum Alexandri VII. Pontificis Maximi iussu editus.

Romae: Ex Typographia Reverendae Camerae Apostolicae, 1664.
xxvi s., [1] k., 410 s. ; 4°.

Dobrzycki 1978, 342; Encyclopedia of Censorship 260;
Gingerich 2016, 67

Proweniencja: Bibliothek Der Abtei Grüssau – pieczęć.

Oprawa: półpergamina, I poł. XX w.

Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVII-12761

Pierwsze wydanie czwartej oficjalnej edycji indeksu ksiąg zakazanych z nazwiskiem Mikołaja Kopernika na liście autorów, ogłoszonej w 1664 r. za pontyfikatu papieża Aleksandra VII. Do tego czasu Stołica Apostolska przygotowała trzy indeksy: w roku 1559 (za pontyfikatu Pawła IV), 1564 (za pontyfikatu Piusa IV, tzw. Indeks trydencki) i 1596 (za pontyfikatu Klemensa VIII). Kolejną wersję indeksu sporządzono dopiero w 1664 r. Jego szesnastowieczne edycje nie zawierały w spisie autorów nazwiska Kopernika, którego dzieła zakazano dekretem w 1616 r. Dekret ten drukowano przy wydaniach indeksu, np. przy krakowskiej edycji z 1617 r., ale na samej liście autorów nazwisko Kopernika pojawiło się dopiero przy czwartej oficjalnej edycji indeksu z 1664 r. Pod literą „N” zanotowano, że dzieła astronoma nie można czytać dopóki – jak mówi dekret z 1616 r. – nie zostanie poddane korekcie, a dopuszcza się je, jeśli zostanie poprawione zgodnie z dekretem z 1620 r.: „Nicolaus Copernicus de revolutionibus orbium, donec corrigatur in decreto 5. Martij 1616. correctus vero iuxta decretum 1620. permittitur”.

AFC

INDEX
LIBRORVM
PROHIBITORVM

ALEXANDRI VII. Pontificis Maximi
iussu editus.

1650

R O M Æ,

Ex Typographia Reuerendæ Camere Apostolicæ. 1664.

Superiorum permisso, & Privilegio.

CHRISTOPH PFAUTZ (1645–1711)

[Recenzja:] *Isaaci Newton, Philosophiae Naturalis Principia Mathematica. Londoni, jussu Soc. Regiae, 1687, „Acta Eruditorum”,* Leipzig 1688.

S. 303–315 ; 4°.

Cohen 1992; Feingold–Svorenčík 2020; Gjertsen 1986, 472;
Kirchner 2, 28; Pabjan 2012

Proweniencja: [Ossolineum – Lwów] 21.121 – piecz.

Oprawa: skóra brązowa, XVIII w.

Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. Cz. 1

Najważniejsza wczesna recenzja naukowa *Principiów* Newtona, której szczegółowość pozwoliła – dzięki zasięgowi czasopisma, w którym się ukazała – na rozpowszechnienie myśli uczonego.

W 1687 r. angielski fizyk Isaac Newton wydał *Philosophiae naturalis principia mathematica*, jedno z najważniejszych dzieł w historii nauki, w którym zawarł prawo powszechnego ciążenia oraz prawa ruchu. Jego odkrycia ostatecznie ugruntowały teorię heliocentryczną Kopernika, a publikację *Principiów* uważa się za koniec rewolucji kopernikańskiej. Tuż po ich opublikowaniu ukazały się cztery recenzje naukowe, z których trzecia w kolejności uchodzi za najbardziej znaczącą. Jej autorem był Christoph Pfautz, niemiecki matematyk i astronom, który wnikliwie i dokładnie przedstawił zawartość dzieła Newtona. Uważa się, że publikacja recenzji w „Acta Eruditorum” czasopiśmie szeroko czytany w całej Europie i wysoko cenionym za rzetelność naukową, przyczyniła się do rozpowszechnienia myśli Newtona w europejskiej wspólnotie uczonych. Samo wydanie *Principiów* z 1687 r. ukazało się najprawdopodobniej w stosunkowo niewielkim nakładzie, który szybko został rozsprzedany. Na świecie do czasów współczesnych zachowało się prawie 400 egzemplarzy pierwodruku; jedyny egzemplarz w Polsce znajduje się w zbiorach PAN Biblioteki Gdańskiej.

AFC

decisioni magis credere, quam in ille Hieronymis, Augustinus, Gregorius, nedum Richardus, Scotus, aliosque, quia sciat crediturque, Papam non posse errare in materiis fidei. Addit Joh. Filiberti Rosenius testimonium aperte fatentis, articulos de indulgentiis & purgatorio noviter ab Ecclesia receptos esse, veteribus non eque cogitatos. Itaque ut Romane, ita etiam aliarum omnium Ecclesiarum, sub traditionum pretextu, condendi articulos fidei abjudicat: ad regulam Vincentii Lirinensis provocat. Ex eodem differentiam traditionum, quae ante concilium Nicenum ex confessionibus fœderatæ Episcoporum & Ecclesiarum probari poterant, & posteriorum ostendit, ita ut jam contra Hæretes ne veterum quidem traditionum allegatio sufficiat, quia de earum antiquitate certi non sumus, sed corruptiones & falsificationes meruisse sint. Itaque eodem Vincentio testis sola Scriptura ad hæreticum examen & condemnationem adhiberi debent. Deinde traditionis oralis etiam antiquissimæ habilitatem exemplis confirmat: *Papa* nempe, de regibus mille annorum; traditionum contradictoriarum de tempore Paschato, *deus* de aetate Christi. Concludit ad Scripturam recurrendum esse, deinde suo modo ad traditiones ei consuetas ac saluberrimas, aut universales Ecclesie & omnium seculorum testimonio probatas, non vero ad particulares, quas Romane obtrudit. Subjungit Epilogum sive parænesin de studio & præci varæ religionis & pietatis, ex dicto Pauli ad Rom. VI, 17, illamque formam doctrinæ (quam sequendam laudat Apostolus, & quæ est secundum pietatem, & ad sanctam vitam ducit,) sufficientissime in Scripturis tradi esse veritatem: eam ea quæ ex adiutamentis consistit, licet facilius videatur, tempore missæ, indulgentias, satisfactiones, merita Sanctorum aliaque ejus generis inventa, Scripturam tamen ignota sit.

ISAACI NEWTON, MATHÆSEOS PROFESSORIS Cantabrigiæ, & Regiæ Societatis Anglicanæ Socii, Philosophiæ Naturalis Principia Mathematica.

Londini, jussu Soc. Regiæ, 1687, in 4.

Vilum

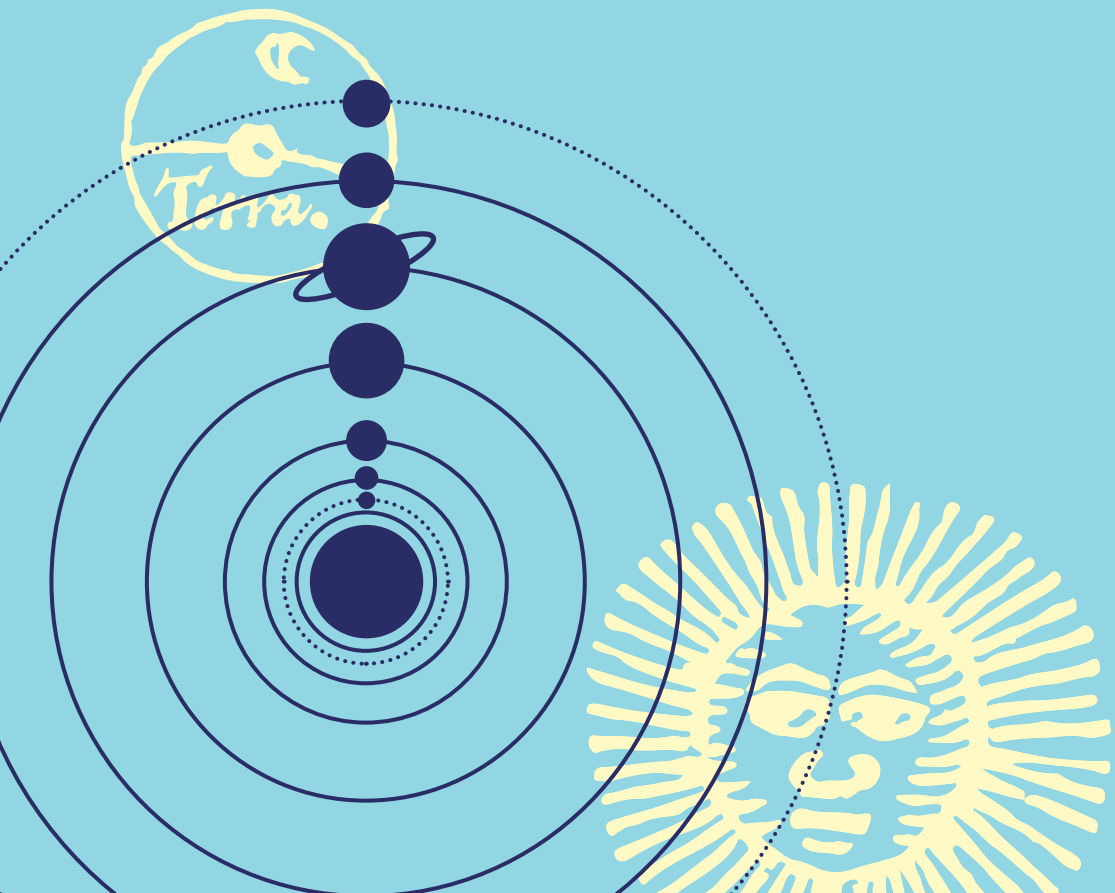
Vilum est *Christophorus Astor*, eximio nostri temporis mathematico, Veterum Rocentiorumque studium de industria in provehendo scientiæ naturali punctum persequi, bonoque publico insignis ejus specimen in hoc reconditissimæ doctrinæ Opere exhibere. Nam & Veteres in rerum naturalium investigatione Mechanicam, uno ignobilem mathematicos prolem, maximi fecisse auctor nobis est *Pappus*; & Rocentiores, nullis infelicibus illis formarum substantiarum & qualitatium occultarum umbris, phænomena naturæ ad lacon & leges mathematicas revocare hæntem annos, tot egregia Philosophiæ hodiernæ monumenta plurima loquuntur. Cum autem *Astor* nostro omnis in re Philosophiæ vertetur difficultas, ut a phænomenis motuum investigentur vires naturæ; ab his deinde reliqua phænomena deducantur. *Ideò* de potentibus naturalibus Solvitur, Mechanicæ rationalis (scientiæ motuum vires, & vicium modos quibusque definitionem) inspicitur, et in tribus Operis hujus libris tradere suscepit, quæ ad gravitatem & levitatem, vim elasticam, resistentiam fluidorum, & ejusmodi vires, seu attractivas seu impulsivas alias, adeoque motuum corporum spectant. Quæ singula propositionibus generalibus, continis demonstratione tractat, illustrat: illustri postea mundani systematis exemplum præponit, quibus gravitativa vires corpora ad Solem ceteroque Planetas, juxta phænomena caelestia tendant, & quomodo inde motus Planetarum, Lunæ, Cometarum, Mariæ consequuntur. Operi vero *Astor*, ut cetera naturæ phænomena eodem argumentandi genere derivare liceat ex principis mechanicis, suspicatur enim, ea omnia ex viribus quibusdam pendere posse, quibus corporum particule, per causas nondum cognitæ, vel in se mutuo impellantur, & secundum figuras regulares cohereant; vel ab invicem fugentur & recedant; quibus viribus ignotis, Philosophos doctores frustra naturam tentare necellum fuerit. Cum autem defectus in materia tam difficili forte tibi solvatur, non tam reprehendi, quam novis lectorum conatibus investigari, & benigne supplicari non inique *Astor* copiat: aniam habebant quibus placita veterum mathematicorum, pro demonstratione hucusque habita, & ab *Astori* nostro sine propositionibus substracta, lima indigere (consule *Astori* superioris anni m. s. p. 186) aliqua videatur, medicata sua plurimum desiderata in lucem referendi publicam.

Lib. II.
Lib. I. II

Lib. I.
Sect. I.

Pre-

Q 3

A large, stylized, dark blue letter 'K' logo, composed of three thick, slightly curved strokes. The top stroke is vertical, the middle stroke is diagonal to the right, and the bottom stroke is diagonal to the left.

Kopernik

i heliocentryzm

w nauce polskiej w XVI–XVIII w.

29

Drugie wydanie *De revolutionibus* ze środowiska Akademii Krakowskiej

MIKOŁAJ KOPERNIK (1473–1543)

Nicolai Copernici Torinensis De Revolutionibus orbium caelestium, Libri VI...

Basileae: ex officina Henricpetrina, [IX 1566].

[6], 213, [1] k. : il. drzewor. ; 2°.

E. XX, 76; Bieńkowska 1971, 93; Fluda-Krokos 2015, 66; Gingerich 2002, 178; Kat. ZNiO XVI, 132b; *Ze wszystkich ksiąg najbardziej godna przeczytania...* 2023, 160–161

Proweniencja: 1. P[etrus] S[lowacius]; Rosam quae praeterieri ne quaeras – superekslibris; 2. Conuent[us] Crac[oviensis] Imacu[latae] Concep[tionis] Carm[elitarum] Discal[ceatorum] – rps; 3. [Józef Maksymilian Ossoliński] XL.J.3 – rps; 4. [Ossolineum – Lwów] 7798 – piecz.

Oprawa: deska, pergamin, tł. złoc., wiązania, XVI w.

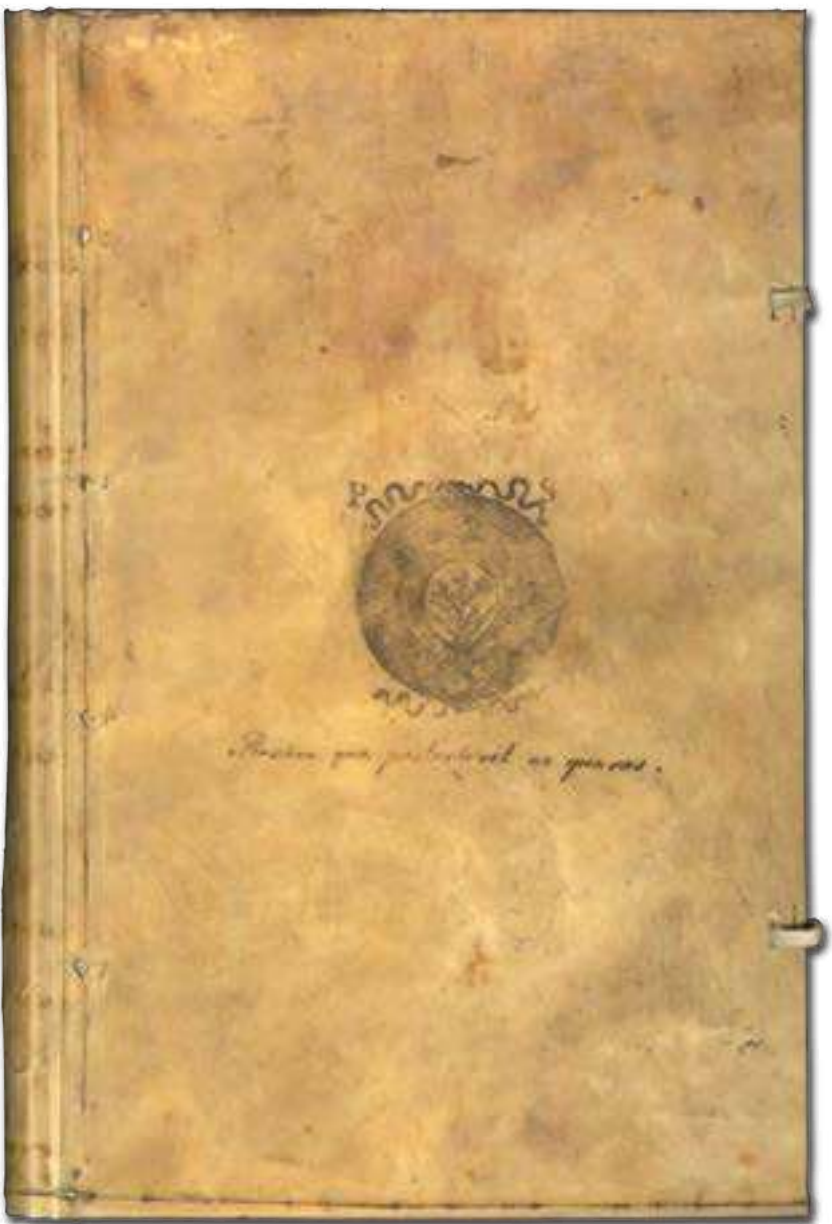
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVI.F.4112

Druga edycja przełomowego dzieła Kopernika *De revolutionibus*, która ukazała się w Bazylei w oficynie Sebastiana Henricpetriego, 23 lata po pierwszym norymberskim wydaniu.

Pierwszym właścicielem ossolińskiego egzemplarza był Piotr Słowacki (ok. 1546–1588), astronom i matematyk, doktor filozofii, autor kalendarzy, profesor astrologii Akademii Krakowskiej. Recepcja dzieła i osoby Mikołaja Kopernika w krakowskim środowisku uniwersyteckim charakteryzowała się gloryfikacją astronoma jako wychowanka Akademii i znakomitego uczonego oraz opozycją przeciw heliocentryzmowi. Przynależność książki do Słowackiego świadczy, że na Akademii Krakowskiej znano i czytano pracę Kopernika, nawet jeśli oficjalnie nie popierano jego teorii.

Ossoliński egzemplarz pochodzi z wiedeńskiego księgozbioru fundatora Zakładu Józefa Maksymiliana Ossolińskiego (1748–1826); wcześniej książka należała do krakowskiego klasztoru karmelitów bosych.

OT

30

Pochwała Kopernika jako uczonego i propagowanie geocentryzmu

MARCIN ŁASZCZ (1551–1615)

*Proba minuciy Latosowych z obroną kalendarza poprawionego
y pokazaniem, że Paszkę na pełni święcić nie tylko rzecz jest
przystoyna, ale y zwyczajna w kosciele bozym...*

W Krakowie: w Drukarni Lazarzowej, 1598.

[43], [1 cz.] s., sygn.: A-E4, F3 : wykresy, tabele ; 4°.

E. VIII, 107; Bieńkowska 1971, 59–60; Kat. ZNiO XVI, 1417; PSB, 18, 262–265

Proweniencja: 1. [Józef Maksymilian Ossoliński] 7042/4 – rps;

2. [Ossolineum – Lwów] 19493 – piecz.

Oprawa: tektura, płótno introligatorskie, 1968 r.

Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVI.Qu.2785

Autor pracy, jezuita Marcin Łaszcz, był znanym teologiem, polemistą, kaznodzieją i dramaturgiem. Jego polemiki religijne z protestantami i arianami, które podpisywał różnymi pseudonimami, były znane z emocjonalnego tonu, a często nawet demagogii. W publikacji *Próba minucji Latosowych*, wydanej w ramach dyskusji na temat daty dziennej świąt Wielkanocy, Łaszcz, polemizując z Janem Latosem, profesorem astrologii i astronomii Akademii Krakowskiej, broni geocentrycznego układu wszechświata. Uznając Kopernika za wybitnego naukowca i „wielkiego matematyka”, autor mimo wszystko potępia jego teorię heliocentryczną. Na stronie 12 w książce umieszcza drzeworyt przedstawiający układ geocentryczny Ptolemeusza, któremu towarzyszy napis: „Położmyz tedy iuż według pospolitego wszystkich rozumienia okręgi niebieskie y figurze ich tak iako ią Philozophowie kładą, pilno się przypatrzmy”.

OT

PROBA
MINUCIY LATOSOWYCH
Z OBRONĄ KALENDARZA

POPRAWIONEGO, Y POKAZANIEM,
ze Páźkę ná pełni święcie, nietylko
rzecz iest przystoyna, ále y
zwyczajna w kosciele
Bozym :

PRZEZ SZCZĘSNEGO ZEBROWSKIEGO.

1. Ioan: 4. ver. 5.

*Namiłsy, niewiérście koźdemu Duchowi,
ále prabuyćcie duchóm, iestli są z Bogá.*

W Krakowie /
W Drukarni Łazarzowey / Kolumny /
1598.

19.403

SEPTEM SIDERA

Cracoviæ: In Officina Francisci Cæsarii, [1629].

[12] k., sygn. A-C4 : il. drzewor. (herb) ; 4°.

E. XX, 76; Bieñkowska 1971, 96–100; Kat. ZNiO XVII, 3505;

Kokowski 2009, 370–371; Mikołajczyk, Mróz 2010

Proweniencja: [Ossolineum – Lwów] 95230 – piecz.

Oprawa: tektura, półpłótno, papier marmurkowy, XIX/XX w.

Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVII-6993

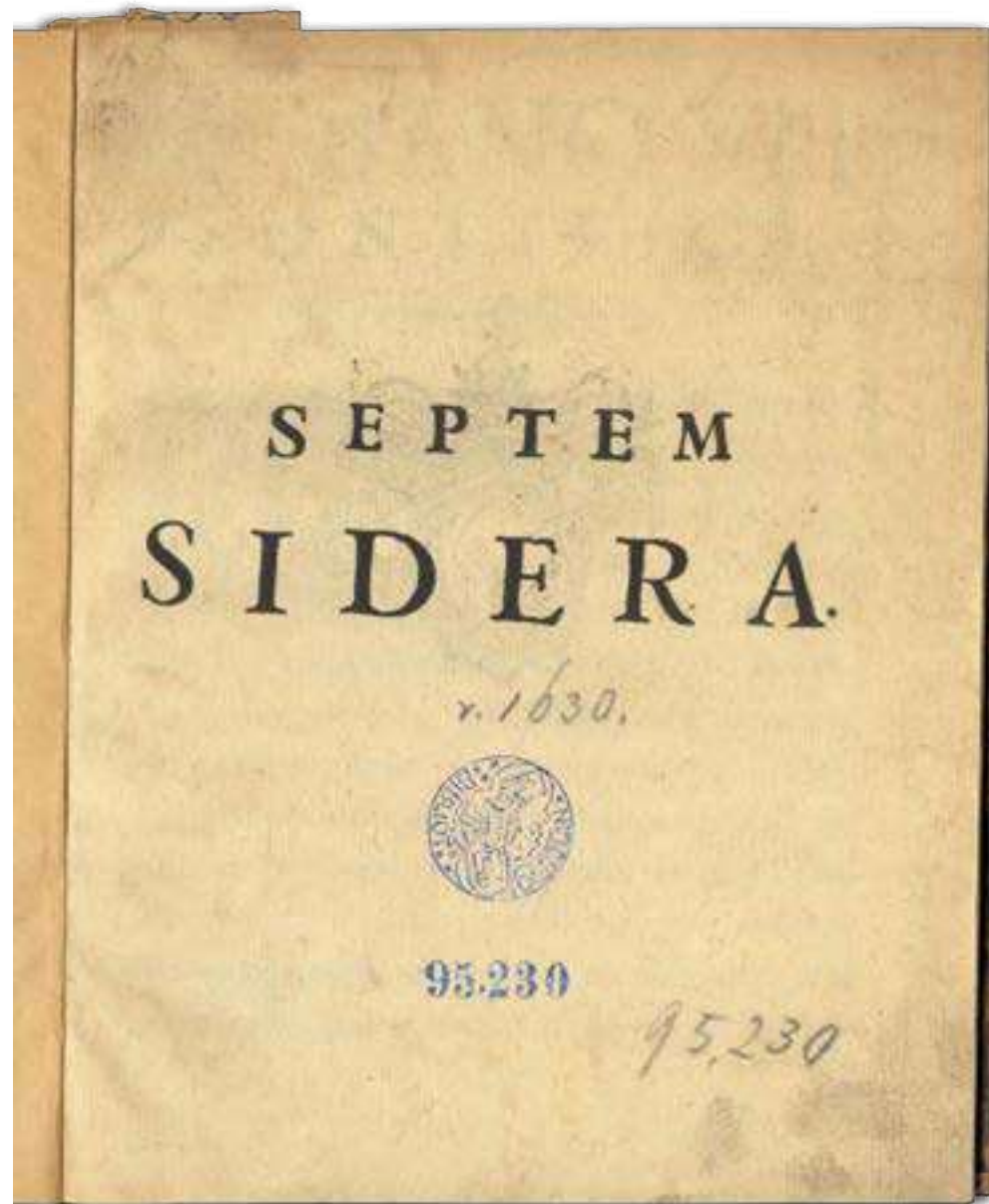
Septem Sidera (pol. Siedem gwiazd) to poemat religijny składający się z siedmiu pieśni poświęconych dzieciństwu oraz młodzieńczym latom życia Jezusa Chrystusa. Autograf dzieła został odnaleziony w 1618 r. w bibliotece warmińskiej przez Jana Brożka (1582–1652), wykładowcę matematyki i astronomii na Akademii Krakowskiej, uznawanego za najbardziej twórczego badacza heliocentryzmu w XVII-wiecznym Krakowie. Brożek, który jako profesor uniwersytecki wykładał tradycyjną astronomię i geocentryczną teorię układu wszechświata, był prywatnie zwolennikiem heliocentryzmu i swą działalnością przyczynił się do ocalenia spuścizny toruńskiego astronoma. W 1618 r. wyruszył

Kopernik i Jan Brożek

w podróż jego śladami, żeby odkryć nieznane do tej pory dokumenty i publikacje związane z Kopernikiem. Wśród materiałów odnalezionych przez Brożka w trakcie podróży znalazł się jeden anonimowy rękopis zatytułowany *Septem Sidera*, który przez odkrywcę został przypisany Kopernikowi. Rękopis po raz pierwszy został opublikowany w Krakowie w 1629 r. bez nazwiska autora. Z dedykacji Brożka poświęconej papieżowi Urbanowi VIII wynikało jednak, że autorem poematu był sam Mikołaj Kopernik. Jako utwór toruńskiego astronoma książkę opisano m.in. w *Bibliografii polskiej* K. Estreichera. Teorię autorstwa Kopernika w pierwszej połowie XX w. jako jeden z pierwszych zakwestionował Jerzy Krókowski, który na podstawie szczegółowej analizy tekstu poematu doszedł do wniosku, że powstał on najprawdopodobniej w szkole jezuickiej i że jego autorem był ktoś z uczniów lub profesorów.

Przez dłuższy czas w bibliografii był znany tylko jeden egzemplarz poematu *Septem Sidera* ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej. Prezentowany egzemplarz, pochodzący z lwowskiej historycznej kolekcji Ossolineum, po raz pierwszy został odnotowany w 1993 r. w *Katalogu starych druków Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich: Polonia wieku XVII*.

OT

JAN HEWELIUSZ (1611–1687)

Johannis Hevelii Selenographia sive Lunae descriptio...

Gedani, Autoris sumtibus: Typis Hünefeldianis, [post 6 V] 1647.

[16] k., 563, [1] s., [53], 40 k. tabl. : il. miedzior. ; 2°.

E. XVIII, 176–177; Bieńkowska 1971, 160; Czerniakowska 1998, 7–26;

Ze wszystkich ksiąg najbardziej godna przeczytania..., 207

Proweniencja: 1. Monasterii B.V.M. in Lubens. Insignia Abbatis Lubensis A.A.F.F. 1640 – superekslibris; *Monasterij B.M.V. in Lubens.* – rps; 2. [Ossolineum – Lwów] 5794 – piecz.

Oprawa: deska, pergamin, tł. złoc., obcięta złoc., 1640 r.

Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVII-15829

Selenografia to jedna z pierwszych prac wybitnego astronoma i matematyka Jana Heweliusza, która ukazała się jego własnym sump-tem w gdańskiej drukarni Andrzeja Hünefeldta (1581–1666) w 1647 r. Książkę autor zadedykował swojemu rodzinnemu miastu – Gdańskowi. Dzieło poprzedza miedziorytowy portret Heweliusza rytowany przez J. Falcka według portretu holenderskiego artysty H. Twenhuisena, pod którym umieszczono wiersz pochwalny Jana Mochingera (1603–1652). Prezentowane dzieło Heweliusza ozdobione jest licznymi

Heweliusz o Koperniku

ilustracjami miedziorytowymi, których część rytowana była przez samego autora. Książka zawiera 40 ilustracji z przedstawieniem Księżycy sporządzonych na podstawie własnych obserwacji gdańskiego astronoma.

Autor *Selenografii* przychylnie wyrażał się o Koperniku i jego teorii. W swoim dziele zamieścił rysunek układu heliocentrycznego, podkreślając, że hipoteza Kopernika dobrze tłumaczy wszystkie zjawiska niebieskie („Per hanc hypothesein, facillime omnia phaenomena stellarum explicatur”). Heweliusz był również autorem dzieła *Machina coelestis* wydanego w 1673 r., na którego frontispisie, wykonanym przez Jeremiasza Falcka według projektu Adolfa Boya, znalazły się postacie wybitnych uczonych: Hipparcha, Ptolemeusza, Mikołaja Kopernika i Tychona Brahe. Również na innym frontispisie tych samych autorów w kolejnym dziele Heweliusza *Firmamentum Sobiescianum* z 1690 r. obok sędziwego Heweliusza w niebiańskim pałacu Uranii przedstawiono sławnych filozofów i astronomów, w tym Kopernika.

Ossoliński egzemplarz *Selenografii* Heweliusza trafił do zbiorów Zakładu we lwowskim okresie jego dziejów. W pierwszej połowie XVII w. książka należała do księgozbioru najstarszego na Śląsku opactwa cysterskiego w Lubiążu, na co wskazują superekslibris datowany na 1640 r. oraz zapis na stronie tytułowej.

OT

Kopernik i heliocentryzm w nauce polskiej w XVI-XVIII w.

STANISŁAW LUBIENIECKI (1623–1675)

Stanislai de Lubienietz Lubieniecii Rolitsii Theatrum Cometicum...

T. 1–2.

Amstelodami: typis Danielis Baccamude: Apud Franciscum Cuperum, Bibliopolam, 1668.

[14] k., 966 (i. e. 968) s., [3] k., [55] k. tabl. miedziar. (in 4°, 2°, pl°, wielokr. złoż.) ; 2°.

E. XXI, 432–433; Jasiński 2017; PSB 17, 603–607

Proweniencja: 1. *Andrzej Ed. Koźmian* – rps; 2. Ex Libris Com. Branicki Sucha – ekslibris.

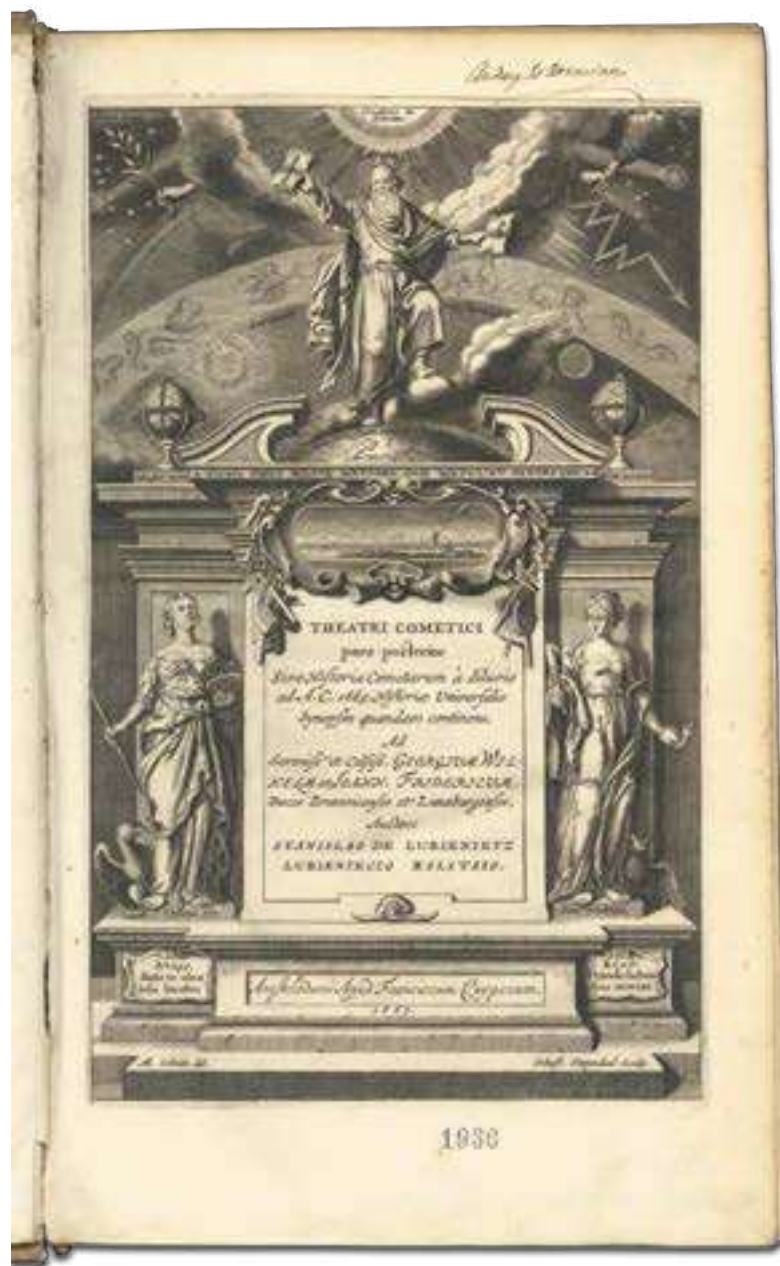
Oprawa: tektura, pergamin, tł. złoc., ślady wiązań, obcięta złoc., XVII w. Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVII–16331

Stanisław Lubieniecki, pisarz i działacz ariański, wydał w Amsterdamie w latach 1666–1668 obszerne, trzytomowe dzieło o tematyce astronomicznej *Theatrum Cometicum* opatrzone 57 ilustracjami miedziorytowymi sygnowanymi przez G. Gerardiego, G. Gerretsa, H.M. del Wintersteina oraz M.C. del Iseniusa. Praca ma charakter kompilatorski, zawiera zestawienie wszystkich komet, jakie pojawiły

się do roku 1665. Pierwsza część dzieła zawiera korespondencję Lubienieckiego na temat komet z różnymi osobami – astronomami, teologami, historykami, ale także dyplomatami czy urzędnikami. Wśród korespondentów Lubienieckiego byli m.in. wybitni astronomowie – Jan Heweliusz (1611–1687) oraz Ismaël Boulliau (1605–1694). W nauce polskiej dzieło Lubienieckiego długo uchodziło za publikację, która spopularyzowała heliocentryzm w Polsce. W rzeczywistości w swojej monumentalnej, ale dość chaotycznej pracy Lubieniecki nie przedstawił własnego stanowiska na temat heliocentrycznej teorii Kopernika, a nawet w jednym z listów do lekarza i matematyka Johanna von Leunenschlossa (ur. 1620) zaznaczył, że nie planuje brać udziału w sporze o system wszechświata („Quam ego controversiam nolo facere meam”). Jako zwolennik systemu Kopernika autor *Theatrum Cometicum* występuje jedynie, kiedy cytuje poglądy swoich korespondentów akceptujących heliocentryzm.

Prezentowany egzemplarz pracy Lubienieckiego pochodzi z biblioteki Andrzeja Edwarda Koźmiana (1804–1864), polskiego literata, bibliofila i kolekcjonera, który w 1852 r. sprzedał swój księgozbiór Aleksandrowi Branickiemu (1821–1877), właścicielowi jednej z największych XIX-wiecznych polskich bibliotek prywatnych w Suchoj Beskidzkiej.

OT

34

Opozycja wobec Kopernika na Akademii Krakowskiej

PAWEŁ JAN WOJEWÓDZKI (?–1693)

Machina realis celeberrimo profundae eruditionis artificio in orbem inclusa...

Kraków, 1669.

239 s., 34 × 20 cm

Bieńkowska 1971, 101; Inwentarz Ossol., 3278/I

Proweniencja: [Ossolineum – Lwów] 3278 – piecz.

Oprawa: pergamin, XX w.

Biblioteka Ossolineum, Dział Rękopisów, sygn. 3278/I

Rękopiśmienny podręcznik wiadomości przyrodniczych autorstwa Pawła Jana Wojewódzkiego (zm. 1693), profesora filozofii na Akademii Krakowskiej, autora pism teologicznych i panegirycznych. Wojewódzki wspominał w podręczniku, że Kopernik twierdził niegdyś, iż Ziemia porusza się wokół Słońca, co jest nie do przyjęcia, ponieważ stoi w sprzeczności z Biblią. Zamieścił tam także napastliwy wierszyk po polsku i łacinie:

Copernici deliria
Sunt involucra gypsi.
Quid hoc? Iacet Copernicus,
Tellus stat, astra currunt.

Bajki Kopernikowemi
Kredą kądyś odziano
Jemu leżeć, a stać Ziemi
Biegać niebu kazano

Oryginał łaciński wiersza, który został napisany przez niemieckiego jezuitę Jakuba Balde, przetłumaczył na język polski Zygmunt Brudecki przed rokiem 1647. Polska wersja była wielokrotnie wydawana w XVII i XVIII w. w dziele *Sen żywota ludzkiego*.

Rękopiśmienny podręcznik Wojewódzkiego stanowi rzadki przykład zaatakowania przez członka krakowskiej społeczności akademickiej samego Kopernika przy okazji negacji jego teorii.

AFC

in reg. de motu q. 4. sicut in reg. q. 1. sicut in reg. q. 2. sicut in reg. q. 3. sicut in reg. q. 4. sicut in reg. q. 5.

122

et cum dicitur in reg. q. 4. sicut in reg. q. 1. sicut in reg. q. 2. sicut in reg. q. 3. sicut in reg. q. 4. sicut in reg. q. 5.

Similiter ostensum est &c.

Conclusio III. Item dicitur in reg. q. 4. sicut in reg. q. 1. sicut in reg. q. 2. sicut in reg. q. 3. sicut in reg. q. 4. sicut in reg. q. 5.

Objectiones contra Conclusionem I. Item dicitur in reg. q. 4. sicut in reg. q. 1. sicut in reg. q. 2. sicut in reg. q. 3. sicut in reg. q. 4. sicut in reg. q. 5.

123

et cum dicitur in reg. q. 4. sicut in reg. q. 1. sicut in reg. q. 2. sicut in reg. q. 3. sicut in reg. q. 4. sicut in reg. q. 5.

Contra II. Item dicitur in reg. q. 4. sicut in reg. q. 1. sicut in reg. q. 2. sicut in reg. q. 3. sicut in reg. q. 4. sicut in reg. q. 5.

et cum dicitur in reg. q. 4. sicut in reg. q. 1. sicut in reg. q. 2. sicut in reg. q. 3. sicut in reg. q. 4. sicut in reg. q. 5.

122

Objectiones contra Conclusionem eadem. Item dicitur in reg. q. 4. sicut in reg. q. 1. sicut in reg. q. 2. sicut in reg. q. 3. sicut in reg. q. 4. sicut in reg. q. 5.

Contra III. Item dicitur in reg. q. 4. sicut in reg. q. 1. sicut in reg. q. 2. sicut in reg. q. 3. sicut in reg. q. 4. sicut in reg. q. 5.

Inductio. Item dicitur in reg. q. 4. sicut in reg. q. 1. sicut in reg. q. 2. sicut in reg. q. 3. sicut in reg. q. 4. sicut in reg. q. 5.

CAPUT VII
De numero Sphaerarum Coelestium.

et cum dicitur in reg. q. 4. sicut in reg. q. 1. sicut in reg. q. 2. sicut in reg. q. 3. sicut in reg. q. 4. sicut in reg. q. 5.

Nota quod octo &c.

et cum dicitur in reg. q. 4. sicut in reg. q. 1. sicut in reg. q. 2. sicut in reg. q. 3. sicut in reg. q. 4. sicut in reg. q. 5.

et cum dicitur in reg. q. 4. sicut in reg. q. 1. sicut in reg. q. 2. sicut in reg. q. 3. sicut in reg. q. 4. sicut in reg. q. 5.

et cum dicitur in reg. q. 4. sicut in reg. q. 1. sicut in reg. q. 2. sicut in reg. q. 3. sicut in reg. q. 4. sicut in reg. q. 5.

et cum dicitur in reg. q. 4. sicut in reg. q. 1. sicut in reg. q. 2. sicut in reg. q. 3. sicut in reg. q. 4. sicut in reg. q. 5.

et cum dicitur in reg. q. 4. sicut in reg. q. 1. sicut in reg. q. 2. sicut in reg. q. 3. sicut in reg. q. 4. sicut in reg. q. 5.

STANISŁAW SŁOWAKOWIC (1634–1702)

Postliminium cometarum abo raczey Niebo z dawna a niestłśnie kometom przez filozofow odebrane...

W Krak.: Druk. Akademickiej, [post 26 I 1681].

[38] k., sygn. : []2, A-J4 : il. drzewor. (herb), il. miedzior. ; 4°.

E. XXVIII, 264–265; Bieńkowska 1971, 101–103; Kat. ZNiO XVII, 671I;

Kryńska 2022

Proweniencja: 1. *Iste Cometen est R[evere]ndi Alexii Gadziałowicz ad Eccl[esia]m Archipresb[itorum] B.M.V. in Circule Crac[oviensi]* – rps, zamazany i obcięty; 2. [Józef Maksymilian Ossoliński] 7042/11 – rps; 3. [Ossolineum – Lwów] 15798 – piecz.

Oprawa: tektura, papier marmurkowy, XIX w.

Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVII-5178

Traktat na temat komet pt. *Postliminium cometarum* opracowany przez S. Słowakowica, doktora medycyny, profesora Akademii Krakowskiej, autora kalendarzy i prac astrologiczno-astronomicznych, rajcę miejskiego i burmistrza Krakowa. W pierwszej części dzieła, zawierającej pięć dyskursów, autor przedstawia opinie starożytnych myślicieli, m.in. Arystotelesa i perypatetyków, jak również nowożytne

poglądy na temat komet, omawia przyczyny ich powstania, przedstawia opis komety widzianej w 1681 roku oraz wyraża własne stanowisko dotyczące natury komet. W drugiej „prognostycznej” części traktatu, zawierającej dwa rozdziały, Słowakowic opisuje przypadki następujące po pojawieniu się komet, a także ostrzega ówczesnych czytelników przed tym, czego można się obawiać po komecie, która miała się pojawić na przełomie lat 1680 i 1681. Omawiając kwestię ruchu komet w pierwszej części swojej pracy, Słowakowic przedstawił własne stanowisko na temat heliocentrycznej teorii Kopernika, zaznaczając, że mimo stwierdzenia teologów, „że to *primum mobile* dla tego się tak prędko toczy, że go aniołowie obracają”, to „Kopernik, chcąc ich uwolnić z codziennej pracy, *demonstravit, że Terra movetur, Caelum autem stat, i salwuje per motum terrae wszystkie phaenomena*”. Przychylnie nastawienie Słowakowica do teorii kopernikańskiej prezentowane w *Postliminium cometarum* stanowiło wyjątek w środowisku Akademii Krakowskiej, gdzie wówczas niepodzielnie panowała geocentryczna teoria budowy wszechświata.

Znaki własnościowe, którymi opatrzone egzemplarz ossoliński pracy Słowakowica, świadczą, że książka najpierw należała do bliżej nieznanego Aleksego Gadziałowicza związanego z kościołem Mariackim w Krakowie, później trafiła do wiedeńskiego księgozbioru J.M. Ossolińskiego, skąd została przekazana do Ossolineum we Lwowie.

OT

Postliminium Cometarum, ²

Albo rączy

N I E - B O

³ Dawna & nieśtuwanie!

K O M E T O M,

Przez Filozofow odebrane,

⁴ A teraz znowu

Práwem, y wymiárem

G E O M E T R Y C Z N Y M,

⁵ Okazyey twiecacey w Roku 1680. y 1681.

w Grudniu y w Styczniu

K O M E T Y,

⁶ Staraniem y nakładem

S T A N I S Ł A W A S Ł O W A K O W I C A

Medycyny Doktorá y Professorá,

Ráyce Krákovskiego,

⁷ Przydatkiem Froelkiego ná koncu Prognostyka.

P R Z Y W R O C O N E.

W K R A K: Druk: A K A D E M I C K I E Y.

15.798

36

Ku przychylniejszemu traktowaniu heliocentryzmu w szkołach polskich

INSTITUTIONES PHYSICAE

Polska, niezidentyfikowana szkoła jezuicka, pocz. XVIII w.

46 × 28,5 cm

Bieńkowska 1971, 120

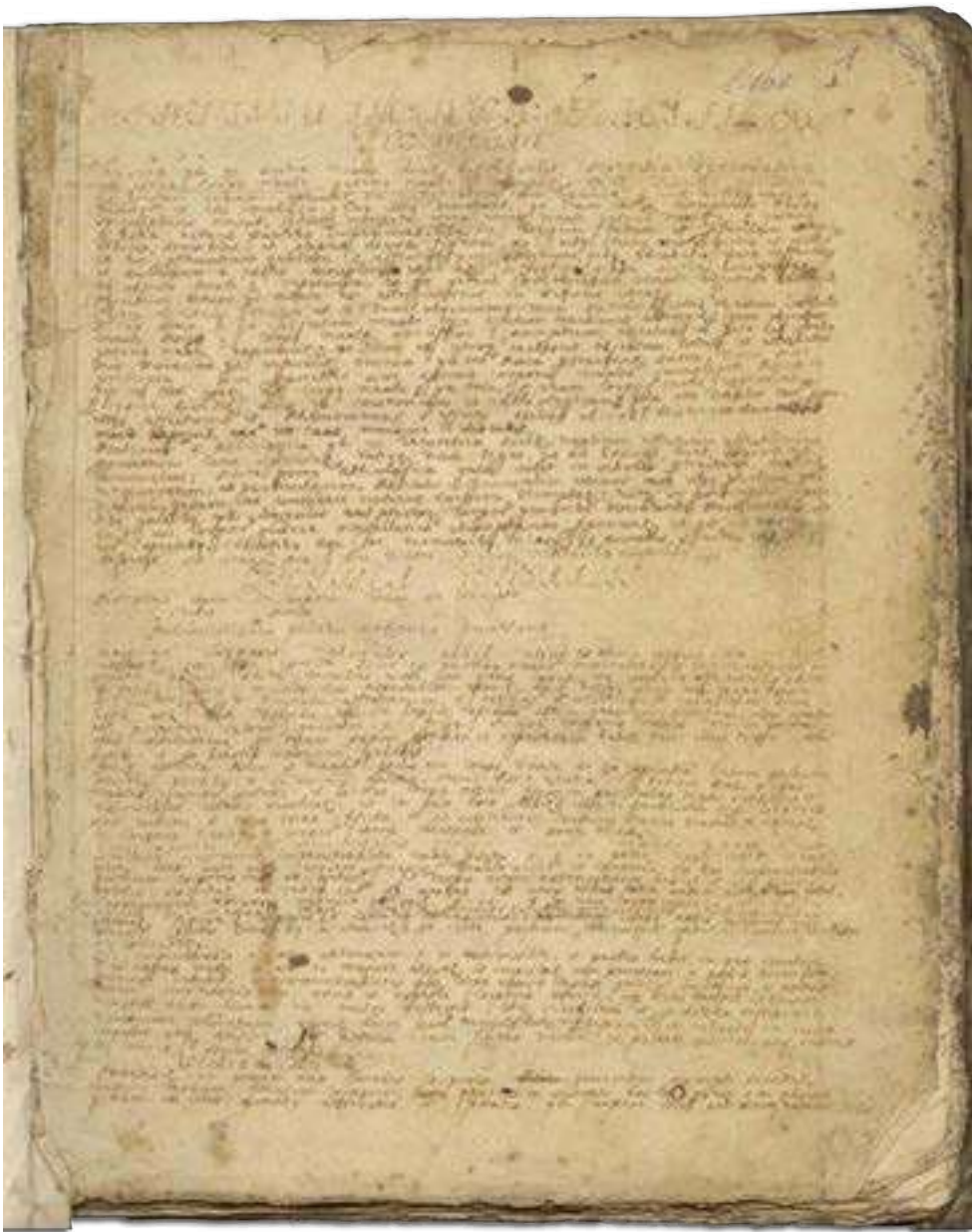
Proweniencja: Gwalbert Pawlikowski – piecz.

Oprawa: półpłótno, XX w.

Biblioteka Ossolineum, Dział Rękopisów, sygn. Pawl. 168

Rękopiśmienny podręcznik filozofii używany na początku XVIII w. w niezidentyfikowanej szkole jezuickiej na terenie Rzeczypospolitej. We fragmencie dotyczącym nieba i planet omawiana jest teoria heliocentryczna. Choć autorzy nadal za jedyny akceptowalny uznają układ tychoński (za którym przemawiają argumenty biblijne i astronomiczne), sam heliocentryzm – w przeciwieństwie do wcześniejszych podręczników – nie jest tu wyłącznie krytykowany, ale przedstawiany jako hipoteza, którą ceni wielu astronomów. Podręcznik stanowi przykład początku zmian w postrzeganiu teorii heliocentrycznej w szkołach jezuickich – jeszcze nie jest akceptowana, ale uznaje się jej zasługi (jako hipotezy) do wytłumaczenia wielu zjawisk na niebie.

AFC

37

Najpopularniejszy podręcznik do geografii doby Oświecenia

KAROL WYRWICZ (1717–1793)

Geografia Czasow Terazniejszych... T. 1.

W Warszawie: w Drukarni J. K. M. y Rzeczypospolitey in Collegio Soc. Jesu, [post 13 V] 1768.

XLV, [1], 592 s.; 8°.

E. XXXIII, 458; Sztymelska 2014, 185–190

Proweniencja: 1. [...]wicz mpp – rps, zatarty; 2. [Ossolineum – Lwów] 49157 – piecz.

Oprawa: półskórek, papier marmurkowy, XIX w.

Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVIII–3675

Podręcznik geografii opracowany przez Karola Wyrwicza, jezuitę, pedagoga, geografa, historyka, rektora warszawskiego *Collegium Nobilium* jezuitów. Po raz pierwszy wydany w Warszawie w 1768 r., został objęty indeksem przez Nikołaja Repnina (1734–1801), politycznego ambasadora Rosji, i wycofany z druku i sprzedaży. Poprawiona edycja podręcznika ze zmienionym tytułem *Geografia Powszechna Czasow Terazniejszych* ukazała się w 1770 r.; później książkę jeszcze kilkakrotnie wydawano za życia autora i wznowiono w rocznicę jego śmierci w 1794 r. Przygotowany dla szkół jezuickich podręcznik Wyrwicza cieszył się dużą popularnością także w szkołach Komisji Edukacji Narodowej.

Wyrwicz opisuje świat w najróżniejszych wymiarach. Dzieli geografie na części: naturalną, astronomiczną oraz polityczną. W rozdziale poświęconym geografii astronomicznej, wyodrębnionej względem związków Ziemi z niebem i ludźmi, jezuita opisuje bieg planet, Słońca i Ziemi, opierając się wyłącznie na teorii heliocentrycznej Kopernika: „Według tego nieporównanego Astronoma Słońce jest osadzone we środku świata, około którego wszystkie planety obracają się, oprócz księżycy, który ma za środek obrotu swego ziemię”.

OT

GEOGRAFIA
CZASOW TERAZNIEYSZYCH

A. B. O.
OPISANIE NATURALNE y POLITYCZNE
Krolestw, Państw, Stanow wszelakich, ich rządów,
praw, rzemiosł, handlu, przemysłu, przy-
miotów, obyczajów &c.

KU POZYTKOWI NARODOWEY MŁODZI
W Y D A N A.

*Floriferis ut apes in saltibus omnia libant,
Omnia vos itidem depascimur aurea dida.*
Lucret. Lib. III.

TOM I.

w WARSZAWIE
w Drukarni J. K. M. y Rzeczypospolitey
in Collegio Soc. JESU.

MDCCLXVIII

49 157

38

Najpopularniejszy podręcznik do łaciny w oświeceniowej wersji

JAN AMOS KOMENSKÝ (1592–1670)

Orbis Sensualium Pictus...

Varsaviae: apud Michael Groell; Norimbergæ: Impensis Bibliopolii Heredum Joh. Andr. Endteri, [post 2 X] 1770.

[24] k., 608 s., [116] k.: il. drzewor.; 8°.

E. XIX, 452; Fijałkowski 2008

Proweniencja: 1. Ze Zbioru Alex. Kons. Batowskiego – ekslibris;

Aleksander Batowski – piecz.; 2. Biblioteka Fundacji

W. Hr. Baworowskiego – piecz.; Nr. 5004 – rps; 2.H.4 – rps.

Oprawa: tektura, płótno, XIX w.

Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVIII-4805

Popularny ilustrowany podręcznik dla dzieci do nauki łaciny autorstwa Jana Amosa Komenskigo, reformatora szkolnictwa i twórcy nowożytnej pedagogiki. Po raz pierwszy wydany w Norymberdze w 1658 r. w języku łacińskim i niemieckim, był potem wielokrotnie przedrukowywany; przekład na język polski, obok łacińskiego, francuskiego i niemieckiego, po raz pierwszy pojawił się w edycji

z 1667 r. wydrukowanej w Brzegu. Dzieło podzielone zostało na 150 rozdziałów, w których omawiano zagadnienia m.in. z botaniki, zoologii, fizyki, religii, kucharstwa, medycyny, sztuki, a także życia codziennego. W części rozdziałów autor porusza tematy astrologiczne, podając opisy i charakterystyki ciał niebieskich.

O zainteresowaniu Komenskigo astrologią świadczy fakt, że posiadał on rękopis słynnego dzieła *De revolutionibus* Kopernika. Czeski pedagog traktował jednak manuskrypt jako cenny zabytek historyczny, sam zaś nigdy nie był zwolennikiem teorii heliocentryzmu. W *Orbis sensualium pictus* wszechświat opisany został jako układ z nieruchomą Ziemią; dopiero polski wydawca w 1770 r. po raz pierwszy pod naporem nowych poglądów naukowych uzupełnił zapis o geocentryzmie „Niebo się obraca, y obchodzi ziemię we szrodku stojącą” słowami: „Iako dawni rozumieli, lecz teraznieysi utrzymują, iż ziemia się w koło słońca obraca”.

Ossoliński egzemplarz należał niegdyś do Aleksandra Konstantego Batowskiego (1799–1862), bibliofila, historyka i ziemianina, a następnie do Biblioteki Wiktora Baworowskiego we Lwowie.

OT

JÓZEF ALEKSANDER JABŁONOWSKI (1711–1777)

De astronomiae ortu atque progressu et de caelesti systemate opus astronomico historicum...

Romae: Ex Typographia Palladis, [1763].

[47, 1 cz.] k., sygn. : []4, A-L4 ; 4°.

E. XVIII, 347; Bieńkowska 1971, 222–223; PSB, 10, 225–227

Proweniencja: 1. [Józef Maksymilian Ossoliński] 8050/a – rps; 2.

[Ossolineum – Lwów] 6089 – piecz.

Oprawa: karton, papier marmurkowy, XIX w.

Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVIII-3119

Autor prezentowanego dzieła – Józef Aleksander Jabłonowski h. Prus III był działaczem politycznym, historykiem, mecenasem sztuki, pisarzem i kolekcjonerem. Pisał i wydawał poezje, prace z heraldyki, trygonometrii, geografii, historii, religii i astronomii. Wynikiem jego zainteresowań astronomią było dzieło pt. *De astronomiae ortu atque*

progressu et de caelesti systemate opus astronomico historicum (pol. O narodzinach i postępie astronomii oraz ruchu Ziemi) wydane dwukrotnie w 1763 r., najpierw w Rzymie, a potem w Gdańsku. Praca Jabłonowskiego miała służyć obronie i popularyzacji teorii heliocentrycznej Kopernika w kręgach arystokratycznych. Zafascynowany postacią i ideami Kopernika, Jabłonowski starał się o zdjęcie dzieła toruńskiego astronoma z indeksu ksiąg zakazanych oraz sfinansował wykonanie mu pomnika w Toruniu. Prezentowaną edycję książki autor zadedykował papieżowi Klemensowi XIII. Jeden z egzemplarzy został osobiście wręczony papieżowi 20 stycznia 1763 r. Mimo podanych w książce licznych dowodów potwierdzających teorię heliocentryczną Kopernika Jabłonowski, zgodnie z ówczesnym stanowiskiem Kościoła, ostatecznie uznał teorię heliocentryzmu tylko za hipotezę modelu Układu Słonecznego.

Ossoliński egzemplarz astronomicznej pracy Jabłonowskiego pochodzi z wiedeńskiego księgozbioru fundatora Zakładu im. Ossolińskich Józefa Maksymiliana Ossolińskiego.

OT

DE ASTRONOMIÆ ORTU
ATQUE PROGRESSU
ET DE CELESTI SYSTEMATE

OPUS

ASTRONOMICO-HISTORICUM

AUCTORE

JOSEPHO ALEXANDRO

JABLONOWIO

DE DUCIBUS PRUSSIIS

A

VICHOITZ PRINCIPLE IN JABLONOW ET LACHOWCE

COMITE IN ZAWALOW ET LISIANKA

LIBERO BARONE IN PODHORCE

JABLONOWIO

PALATINO GENERALE NOVOGARDIENSI

EQUITE ORDINUM

S. SPIRITUS, S. MICHAELIS ET S. HUBERTI

NEC NON

*Besicenfis, Corfanenfis, Volpensis, Onyxensis, Duxinogrodensis,
Ratandensis, Lovatensis Gubernatore*

*Academijs Scientiarum & humaniorum literarum Parisiensis,
Lipletis, Bononiensis, Prævinc, Romanæ
Arcadum adficio.*

ROMÆ EX TYPOGRAPHIA PALLADIS

ntmtrmtrmtr

SUPERIORUM PERMISSU.

6.089

40

Pierwodruk polskiego tłumaczenia *Rozmów o wielości światów*

BERNARD LE BOVIER DE FONTENELLE
(1657–1757); TŁUM. EUSTACHY DĘBICKI (1738–1772)

Rozmowy O Wielosci Swiatow...

W Warszawie: w Drukarni J.K.Mci y Rzeczy-Pospolitey u XX.

Scholarum Piarum, [1765].

[7] k., 138 s., 1 k. tabl. ; 8°.

E. XVI, 257; Bieńkowska 1971, 223–224

Proweniencja: 1. Kuropatnicki Kasztelan Bełzki Nro 244 – ekslibris;
2. Biblioteka Fundacji W. Hr. Baworowskiego – piecz.; Nr 6841 – rps;
7.H.38 – rps.

Oprawa: tektura, skóra brązowa marmoryzowana, XVIII w.

Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVIII-9865

Pierwodruk polskiego tłumaczenia niezwykle popularnego dzieła *Entretiens sur la pluralité des mondes* autorstwa Bernarda de Fontenelle'a, znanego pisarza, filozofa i naukowca, które po raz pierwszy ukazało się w języku francuskim w Paryżu w 1686 r. Książka przedstawia w formie popularnonaukowej osiągnięcia astronomii nowożytnej

z teorii heliocentryczną Kopernika na czele. Tekst ma postać rozmów z „imaginowaną Margrabiną” o problemach wszechświata. Zdaniem samego autora wybrana przez niego struktura książki miała uczynić dzieło przyjemniejszym i zachęcić do jego przeczytania inne damy. Swoje poparcie dla teorii heliocentryzmu Fontenelle wyraża już w pierwszej rozmowie zatytułowanej *Że Ziemia jest Planetą który ma obrot około swej Osi y około Słońca*, w której podkreśla, że „wszystko teraz krąży około Słońca, ziemia nawet sama”.

Wydanie w języku polskim przygotowane zostało przez pijara E. Dębickiego, który swój przekład dedykował również kobiecie – Zofii z Krasieńskich Lubomirskiej (1718–1790), wojewodzinie lubelskiej. Polskie tłumaczenie opatrzone miedziorytowaną ilustracją z przedstawieniem trzech modeli Układu Słonecznego: geocentrycznego, heliocentrycznego oraz geoheliocentrycznego.

Pierwszym właścicielem ossolińskiego egzemplarza był Ewaryst Andrzej Kuropatnicki herbu Nieczuja (1734–1788), kasztelan buski i bełski, geograf, heraldyk, bibliofil i autor książek. Z jego kolekcji książka trafiła do Biblioteki Fundacji Wiktora Baworowskiego we Lwowie, a następnie do Ossolineum.

OT

ROZMOWY O WIEŁOŚCI SWIATOW

Przez P. de Fontenelle po Fran-
cusku napisane

z Francuskiego na Polski język

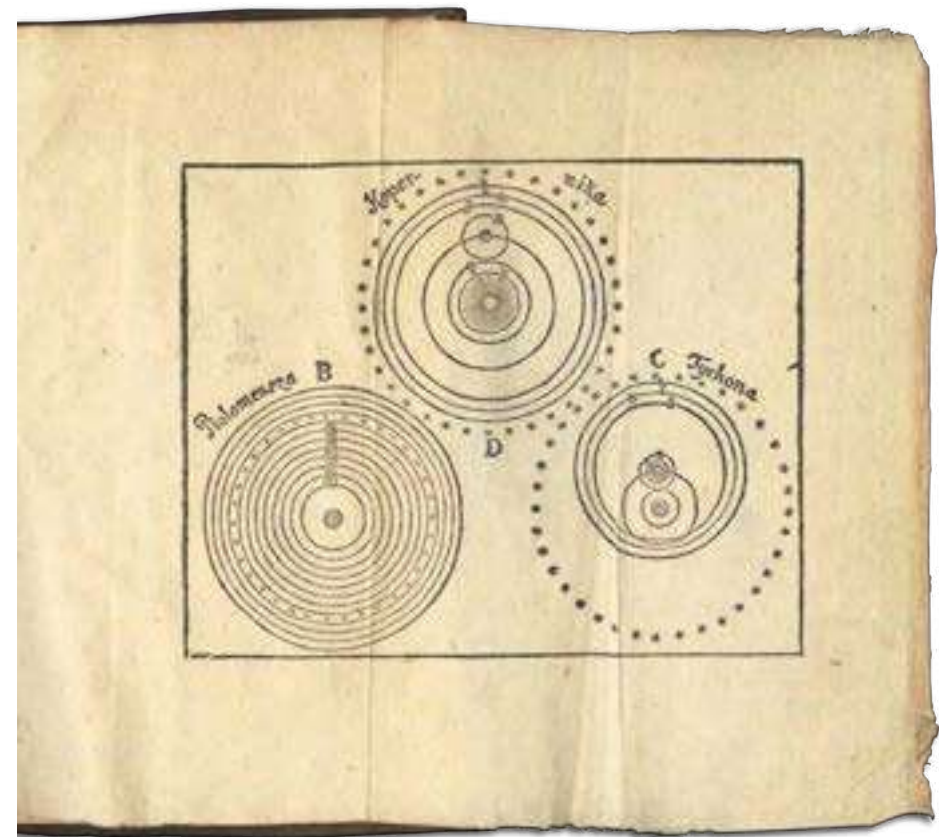
Przez X. Eustachiego Dębickiego *Schol: Piar:*

PRZETŁOMACZONE.

Roku 1765.

w WARSZAWIE

w Drukarni J. K. MCl. y Rzeczy-Pospolitey
u XX. *Schol: Piarum.*

JAN ŚNIADECKI (1756–1830)

Pochwała Mikołaja Kopernika [w:] Miscellanea historyczne dotyczące czasów panowania Zygmunta Augusta III Wazy, k. 210–215. Polska, XIX w.

Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. Wasyla Stefanyka, Dział Rękopisów, fond 5, dział 1, rps 175

O Koperniku: rozwiązanie zadania, które Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk do odpowiedzi ogłosiło: Oddając hołd winny pochwały Mikołajowi Kopernikowi pokazać, iak wiele mu winne były nauki matematyczne, mianowicie astronomia w wieku, w którym żył: z których poprzedników, iak wiele i iakim sposobem korzystał; i jak wiele mu są winne w czasie terażniejszym, „Roczniki Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk” 2, 1803, s. 83–192. 19 × 24 cm
Chamcówna 1955; Kamykowski 1935; Kokowski 2009, 652

Proweniencja: [powojenna kolekcja Ossolineum we Wrocławiu].

Oprawa: półskórek, XX w.

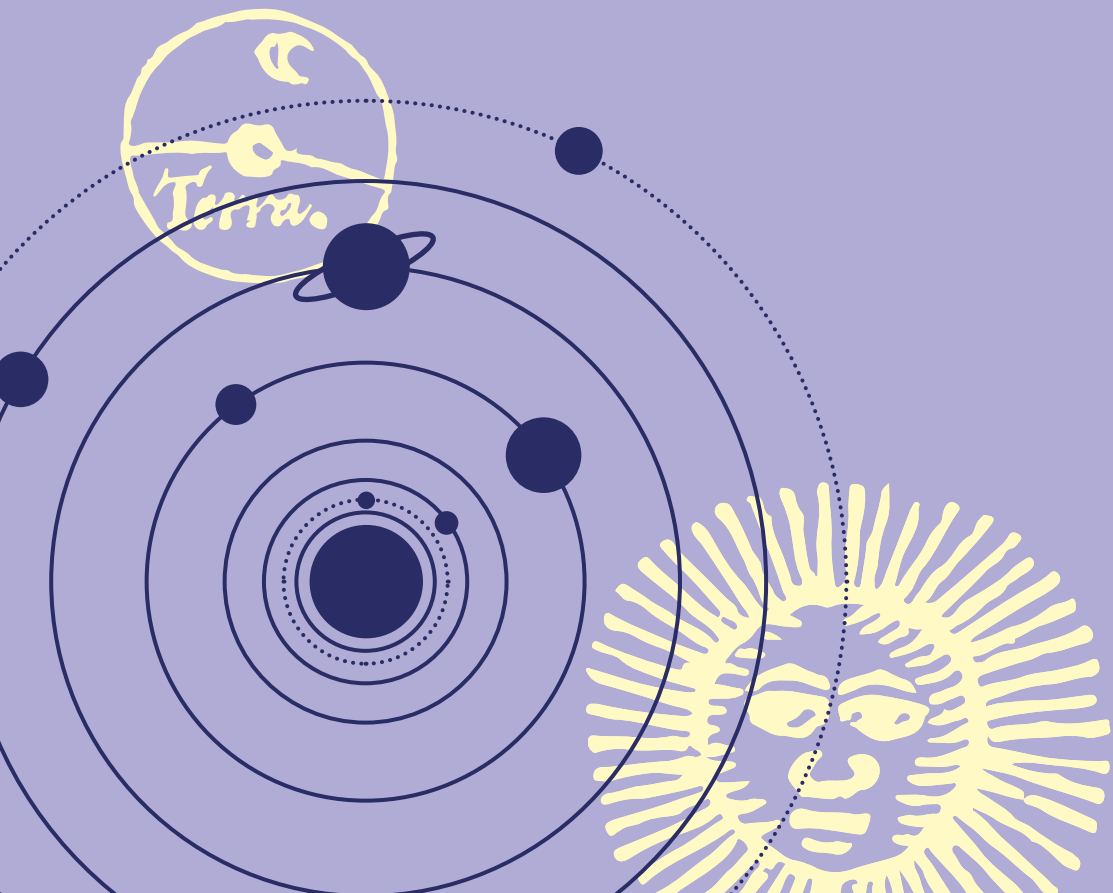
Biblioteka Ossolineum, Dział Nowych Druków Ciągłych, sygn. 297.153

W 1782 r. młody uczyony Jan Śniadecki, późniejszy rektor Uniwersytetu Wileńskiego i dyrektor obserwatorium astronomicznego, rozpoczął pracę jako wykładowca astronomii na Uniwersytecie Krakowskim. Swą działalność w katedrze zainaugurował publicznym wykładem, na którym w obecności licznie zgromadzonych gości ze środowiska

naukowego i kościelnego wygłosił mowę znaną w tradycji jako *Pochwała Mikołaja Kopernika*. Odczyt, jak pisał sam Śniadecki do Hugona Kołłątaja, wywołał zachwyt i entuzjazm, i nikogo nie oburzył. Uczony przedstawił w nim Kopernika i teorię heliocentryczną, którą w pełni poparł, oraz podkreślił znaczenie uczonego nie tylko dla historii, lecz także dla kształtowania się światopoglądu współczesnego mu i następnych pokoleń. *Pochwała Mikołaja Kopernika* jest uznawana za symboliczne zakończenie sporu o heliocentryzm w nauce polskiej. Mowa nie została opublikowana drukiem w okresie nowożytnym, oryginał rękopisu nie zachował się. Jedyne znany rękopiśmienny odpis z XIX w. znajdował się niegdyś w zbiorach Biblioteki Ossolineum, obecnie jest przechowywany w Lwowskiej Narodowej Naukowej Bibliotece Ukrainy im. Wasyla Stefanyka.

Dwadzieścia lat później Śniadecki wydał podobną tematycznie, lecz różną w stylu rozprawę naukową *O Koperniku* napisaną na zaproszenie Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk. Towarzystwo zaproponowało mu napisanie opracowania w formie odpowiedzi na pytanie o wpływ uczonego na astronomię oraz wpływ poprzedników na jego teorię. Rozprawa została dobrze przyjęta. Tadeusz Czacki obecny na jej pierwszym odczytaniu na zebraniu Towarzystwa tak opisywał reakcję publiczności: „Mnich i elegantka, uczyony i prostak, jurysta i matematyk równie słuchali, równie się rozrzewniali”. Tekst Śniadeckiego cieszył się dużą popularnością – był kilkakrotnie wznawiany i tłumaczony na języki francuski, angielski, rosyjski, niemiecki, włoski i perski. W Polsce rozprawa długo stanowiła podstawowe źródło wiedzy o Koperniku.

AFC, JDM

„Wasz to Polak,
polskie plemię,
wstrzymał Słońce,
ruszył Ziemię!”,

czyli kult Mikołaja Kopernika w Polsce

SZYMON STAROWOLSKI (1588–1656)

Scriptorum Polonicorum Ἐκατοντάς...

Francoforti: Sumptibus Iacobi de Zetter, 1625.

132 (i.e. 122) s., [3, ost. cz.] k.; 4°.

E. XXIX, 207; Bieńkowska 1971, 204–207; Kat. ZNiO XVII, 7009;

Kokowski 2009, 65

Proweniencja: 1. *Con[ven]tus Crac[oviensis] SS. Michael[is] et Joseph Carmelit[arum] Discalceat[orum]* – rps; 2. [Józef Maksymilian Ossoliński] 7921/3 – rps; 3. [Ossolineum – Lwów] 16379 – piecz.

Oprawa: skóra brązowa marmoryzowana, tł. złoc., XX w.

Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVII-1954

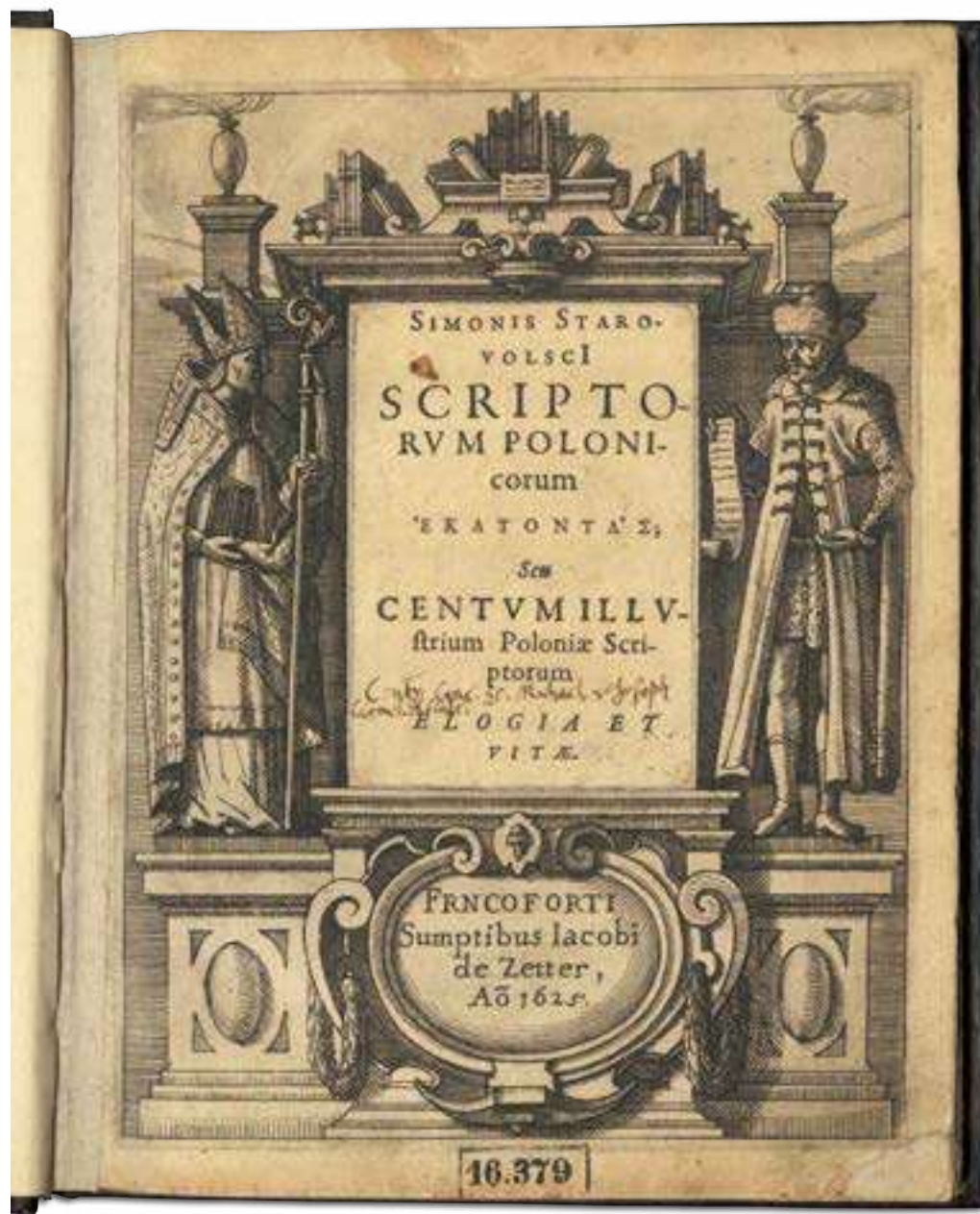
Scriptorum Polonicorum Ἐκατοντάς... to pierwsza polska biobibliografia opracowana przez Szymona Starowolskiego, polihistora, pisarza i kaznodzieję. *Editio princeps* dzieła Starowolskiego ukazało się we Frankfurcie w 1625 r. Wbrew liczebnikowi „Ἐκατοντάς”, czyli „sto”,

w tytule pracy, Starowolski przedstawił w niej życiorysy 175 autorów. Wśród nich znalazła się biografia pochodzącego z Torunia twórcy teorii heliocentrycznej Mikołaja Kopernika.

Życiorys Kopernika opublikowany w *Scriptorum Polonicorum* to jeden z najważniejszych staropolskich opisów życia słynnego astronoma oraz najstarsza jego biografia autorstwa polskiego pisarza. Biografia ma charakter panegiryczny. Znana jest w dwóch redakcjach: krótszej, zamieszczonej w pierwszej edycji, a także we frankfurckim wydaniu z 1644 r. i wrocławskim z roku 1733, oraz dłuższej, opublikowanej w weneckiej edycji z 1627 r. Za autora krótszej wersji współcześni badacze uważają samego Szymona Starowolskiego, natomiast druga redakcja, opracowana i uzupełniona na podstawie korespondencji Kopernika, najprawdopodobniej została napisana przez Jana Brożka. W obu redakcjach życiorysu Kopernika podkreślono znaczenie jego teorii heliocentrycznej oraz zaznaczono, że „mówi o nim cały świat, wiedząc o znamienitej opinii Kopernika o nieustającym ruchu Ziemi”.

Ossoliński egzemplarz pierwodruku Starowolskiego należał do księgozbioru klasztoru karmelitów bosych pw. św. Michała i Józefa w Krakowie.

OT

Drugi Ptolemeusz sarmacki

IGNACY STANISŁAW ŚLACHETKA (?– POST 1666)

Qvaestio astronomica de motv Lvnae...

Cracoviae: [s. n.], [post 1 XI] 1649.

[8] k., sygn. : A-B4 : il. drzewor, miedziar. (herby) ; 4°.

E. XXVIII, 220–221; Bieńkowska 1971, 100; Kat. ZNiO XVII, 6661

Proweniencja: 1. [Józef Maksymilian Ossoliński] 6138/23 – rps;

2. [Ossolineum – Lwów] 15701 – piecz.

Oprawa: półpłótno, papier marmurkowy, 1987 r.

Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVII-3838

Praca pt. *Kwestia astronomiczna o ruchu Księżycza* z 1649 r. autorstwa Ignacego Stanisława Ślachetki, profesora Akademii Krakowskiej, z wyraźnymi echemi kultu Kopernika jako wielkiego astronoma, bez uznania jego teorii heliocentrycznej.

Ślachetka opierał swe dzieło na XV-wiecznej pracy *Theoricae novae planetarum* (pol. Nowe teorie planet) Georga von Peurbacha zawierającej wykład myśli Ptolemeusza i astronomów arabskich. Występując z pozycji geocentrycznych, Ślachetka w dedykacji dla Jerzego Aleksandra Zasławskiego wspomina jednakże o twórcy heliocentrycznej teorii budowy wszechświata; określa Kopernika jako „wielki cud całego świata, najstynniejszą ozdobę matematyki” oraz nazywa go „drugim Ptolemeuszem sarmackim”. Jednocześnie autor nie uznawał w swojej publikacji heliocentryzmu. Podejście Ślachetki jest przykładem specyficznego dla ówczesnej atmosfery naukowej kultu Kopernika, w którym doceniano astronoma jako wybitnego uczonego, ale całkowicie pomijano jego teorię budowy wszechświata.

Ossoliński egzemplarz astronomicznego dziełka Ślachetki pochodzi z wiedeńskiego księgozbioru fundatora Zakładu Narodowego im. Ossolińskich Józefa Maksymiliana Ossolińskiego.

OT

QVÆSTIO
ASTRONOMICA,

^{D E}
MOTV LVNÆ
Publicæ Velitationi

^{J N}
Alma Academia Cracouensi Regni
Poloniæ Generali Schola.

Ms. 3838-11
M. STANISLAW SLACHETKA
Leopoliensi Philosophiæ Doctore.

Permissu

Magnifici D. RECTORIS
EXPOSITA.

In Peraugusto Iagellonianæ Aulæ DD. Theologorû
Lectorio.

Cyclo Solis VI. Cyclo Lunæ XVI. Indictione II.
Ephēri 20. Hora 14.

CRACOVIÆ, 15701
In ochnâ Verbi Incarnati. 1649.

STANISŁAW JÓZEF DUŃCZEWSKI (1701–1767)

Kalendarz albo Kolendarz Uczony, Ciekawy y Pożyteczny na Rok 1749...

Zamość: w typografii b. Jana Kantego, [1748].

[6] k., 117 (i. e. 147), [1] s., [2] k. : il. drzewor. ; 12°.

E. XV, 384; Kat. kalendarzy ZNiO, 78

Proweniencja: 1. Biblioteka Brodzkich – pieczęć; 2. [Ossolineum – Lwów] 50600 – pieczęć.

Oprawa: półpłótno, papier marmurkowy, XIX w.

Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVIII-12657

Ni przed nim, ni po nim równego nie było

Popularny kalendarz z 1749 r. ułożony przez Stanisława Duńczewskiego, profesora Akademii Zamojskiej, w którym jeszcze przed bullą papieską z 1757 r. usuwającą z indeksu ksiąg zakazanych dzieła o heliocentryzmie autor w pełni akceptuje teorię Kopernika, wychwalając go jako najwybitniejszego uczonego wszech czasów. W rozdziale *Systema Kopernikanów, o Niebie, Planetach y Ziemi* Duńczewski już w pierwszych zdaniach stwierdza, że „ni przed nim [Kopernikiem], kilka tysięcy lat od stworzenia świata, ni po nim, iuż dwa wieki, równego nie było. On albowiem pierwszy wszystkich ludzi uczonych na świecie od błędu tego oczywistego odwiódt..., że nie Słońce rusza się z miejsca swego, ale Ziemia”. Dalej autor kalendarza opisuje także zmianę odbioru teorii heliocentrycznej Kopernika od momentu wydania słynnej pracy *De revolutionibus* z 1543 r. do czasów współczesnych: „Tego sławnego Polaka, Kanonika Warmińskiego, za życia jego ogłoszone Systema potym odrzucone; teraz w Rzymie, Paryżu, w Anglii, y całej Europie kwitnie... Zaraz albowiem poszli za nim naybiegleyści Astronomowie ... iako to Leibnitz, Neuton, Mallebranche &c”.

Prezentowany egzemplarz trafił do Ossolineum we Lwowie z księgozbioru Eugeniusza Brodzkiego, literata, kolekcjonera i wydawcy.

OT

KALENDARZ
 albo
KOLENDARZ
 Uczony, Ciekawy y Pożyteczny,
NA ROK 1743
 Po Przelępnym pierwszy.
 Przez
M. STANISŁAWA
DUNCZEWSKIEGO
 w Akademii Zimowskiej O. P. D. y Mate-
 matyki Profesora, J. O. Trybunału Koron-
 nego Geometrę przyszłego,
NAPISANY.

A 31 50,600

500 zło:	1 zł.	11	g.	0	l.	2	d.
600 zło:	1 zł.	19	g.	0	l.	9	d.
700 zło:	1 zł.	27	g.	1	l.	6	d.
800 zło:	2 zł.	5	g.	2	l.	2	d.
900 zło:	2 zł.	13	g.	2	l.	9	d.
1000 zło:	2 zł.	22	g.	0	l.	5	d.
1100 zło:	5 zł.	14	g.	1	l.	1	d.
1200 zło:	1 zł.	6	g.	1	l.	7	d.
1300 zło:	10 zł.	28	g.	2	l.	3	d.
1400 zło:	13 zł.	20	g.	2	l.	9	d.
1500 zło:	16 zł.	12	g.	0	l.	5	d.
1600 zło:	19 zł.	15	g.	1	l.	0	d.
1700 zło:	22 zł.	27	g.	1	l.	6	d.
1800 zło:	24 zł.	19	g.	2	l.	1	d.
1900 zło:	28 zł.	11	g.	2	l.	7	d.
2000 zło:	30 zł.	23	g.	2	l.	4	d.
2100 zło:	35 zł.	5	g.	2	l.	2	d.
2200 zło:	40 zł.	17	g.	1	l.	9	d.
2300 zło:	44 zł.	29	g.	1	l.	6	d.
2400 zło:	47 zł.	10	g.	1	l.	4	d.
2500 zło:	48 zł.	21	g.	1	l.	1	d.
2600 zło:	52 zł.	4	g.	0	l.	9	d.
2700 zło:	55 zł.	16	g.	0	l.	6	d.
2800 zło:	58 zł.	28	g.	0	l.	3	d.

Tęta tabella z drugiego боку ninywa
 120 co dnia jednakowo, będzie każdy
 wiekist. wiek na rok wyda. 12. 12. 12.
 120 co dnia 2. 12. 12. y 4. 12. 12.
 wydzie na rok złotych 10. 12.
 SY.

84
SYSTEMA KOPERNIKANOW,
 o Niebie, Planetach y Ziemi.

1. Mikołaj Kopernik Polak rodził się
 w Toraniu Roku 1483. d. 10. *Februar*.
 Ten przyzwał do takiej doskonałości
 Nauki Astrofizycznej, że ni przed nim,
 kilka Tysięcy lat od Stworzenia Świ-
 ta; ni po nim, już dwa wieki, równego nie
 było.

2. On albowiem pierwszy wszystkich
 udzi uczonych na świecie od błędu te-
 go oczywitego odwołał, (tak twierdząc
 o sektatorowie) że nie Słońce rusza się
 miejsca swego, ale ziemia, którego es-
 e Systema w krotkich tu słowach ze-
 strąłem.

3. Dowiódł on, iż Słońce jest *in centro*
 Świata nie ruchome; *Merkuryusz* który
 Planeta jest najbliższy Słońca, obraca się
 w koło niego we trzy Miesiące. *Venus*
 obraca się w koło Słońca cyrkulem, kto-
 ry opóźnia *Merkuryusza*, w czasie pół
 ośmiu Miesiąca.

4. Ziemia obraca się w koło Słońca
 cyrkulem, który okręta Planetę *Venus*,
 w czasie Roku całego. Drugi obrót zie-
 mi, jest na Osi swojej w czasie 24. go-
 dzin.

5. Miesiąc obraca się w koło Ziemi we
 28. dni. Mars obraca się w czwartym o-
 kręgu, który otacza Ziemię, mając Słoń-
 ce

„Nasz to Polak, polskie plemię, wstrzymał Słońce, ruszył Ziemię!”

IGNACY KRASICKI (1735–1801)*Pan Podstoli...*

W Warszawie: nakładem y drukiem Mich. Grölla..., 1778.

[3] k., 302 s., [1]; 8°.

E. XX, 224; Bieńkowska 1971, 240

 Proweniencja: 1. Z *Xiąg Jozefa Grotthusa* – rps; 2. Biblioteka Moroczyn Chrzanowskich – piecz.

Oprawa: skóra, 1974 r.

Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVIII-5578

 Popularna powieść obyczajowa autorstwa Ignacego Krasickiego pokazująca, że przekonanie o Koperniku jako znakomitym uczonym, twórcy jedynej i niepodważalnej teorii budowy wszechświata, w drugiej połowie XVIII w. ustaliło się nie tylko w świecie naukowym, ale także w polskiej literaturze pięknej. Opisując domową bibliotekę

powieściowego Pana Podstolego, wśród naukowców, którzy „oświecali wiek swój”, autor na honorowym miejscu stawia Kopernika: „na ich czele, zdaniem powszechnym, pierwsze miejsce trzyma nieśmiertelny Kopernik Toruńczyanin Kanonik Warmiński”.

Zafascynowany postacią Kopernika Krasicki zamierzał wystawić mu pomnik we Fromborku, co nie doszło do skutku najprawdopodobniej z powodów finansowych. W haśle biograficznym w swojej encyklopedii *Zbiór potrzebnych wiadomości porządkiem alfabety ułożonych* (Warszawa 1781) pisał o astronomie: „Samo wspomnienie imienia jest największą jego pochwałą”.

Pierwszym właścicielem prezentowanego egzemplarza powieści Krasickiego był Józef Grotthus, prezes Rady Gospodarczej Towarzystwa Rolniczego Hrubieszowskiego. Wraz z jego księgozbiorem książka trafiła później do biblioteki Chrzanowskich w Moroczynie, założonej przez Edwarda Chrzanowskiego w drugiej połowie XIX w.

OT

PAN
PODSTOLL

NA
TRZY KSIĘGI
PODZIĘLONY.

Historia antiqua.

Zo Przywileciem.

z. 1778. Jan. 1. 1778.

w WARSZAWIE, 1778.

Nakładem y Drukarnią MICHAŁA GRÖLLA,
Księgarza Najlewniejszego J. K. M. C.

Janina, Sobkowski, Kosiłowicz, Sobieski, Frądza, Starowolski, Pastorysz. Należą Ci, którzy w rozmaitych naukach biegli, oświecali wiek swoy, na ich czele zdaniem powszechnym pierwście mieysce trzyma nieśmiertelny Kopernik Toruńczyk Kanonik Warmiński. W fizyce *Marcin z Urzędowa, Szymon Szymonisz, Saxe, Rzeczyński*; w kramośtwie *Sokolowski, Ossoliński*; w stylu litownym *Karnkowski, Zaluski*. Póetami, teźeli który nasz narod szczytć się może: łacińskie wiersze *Dantyska, Krzyckiego, Klonowicza* wyborne, *Sarbiniecki* między klasycznymi mieści się. W rodowitym języku *Jan y Piotr Kochanowski* pierwście mieysce trzymają. *Rey, Twardowski, Szymonowicz, Chrościński, Potocki*, godni względów potomności.

Tey

Tey nowey szafy, którą W Pan na boku widziś, nabawił mnie nasz Król STANISŁAW AUGUST, y przywiódł do expensy znaczney; bo com przedtym corocznie pół talera tylko na kalendarz Duńczewskiego expensował, teraz po kilka set złotych za nowe książki wydawać muszę: składam ie w tey nowey szafie, a że Dyaryusz Szymow y Konstytucye wiele bardzo zabrały mieysca, przeniosłem niektóre z niey książki do dawniejszych: *Naruszewicz* znalazł mieysce gotowe między *Sarbinieckim a Kochanowskim, Lachowkiego* polożyłem przy *Stardze*, a teźeli tak się spodziewać należy, tak będą iść rzeczy, jak zaczęły, trzeba będzie albo tę izbę rozprzeźtrzenić, albo y o drugiey pomyśleć.

F 2

80-

46

Z kolekcji obrazów króla Stanisława Augusta Poniatowskiego

JAN LIGBER (?–ANTE 1814)

Reprodukcja portretu Mikołaja Kopernika z kolekcji obrazów króla
Stanisława Augusta.

Miedzioryt punktowany

Warszawa 1804

11,6 × 9,4 cm

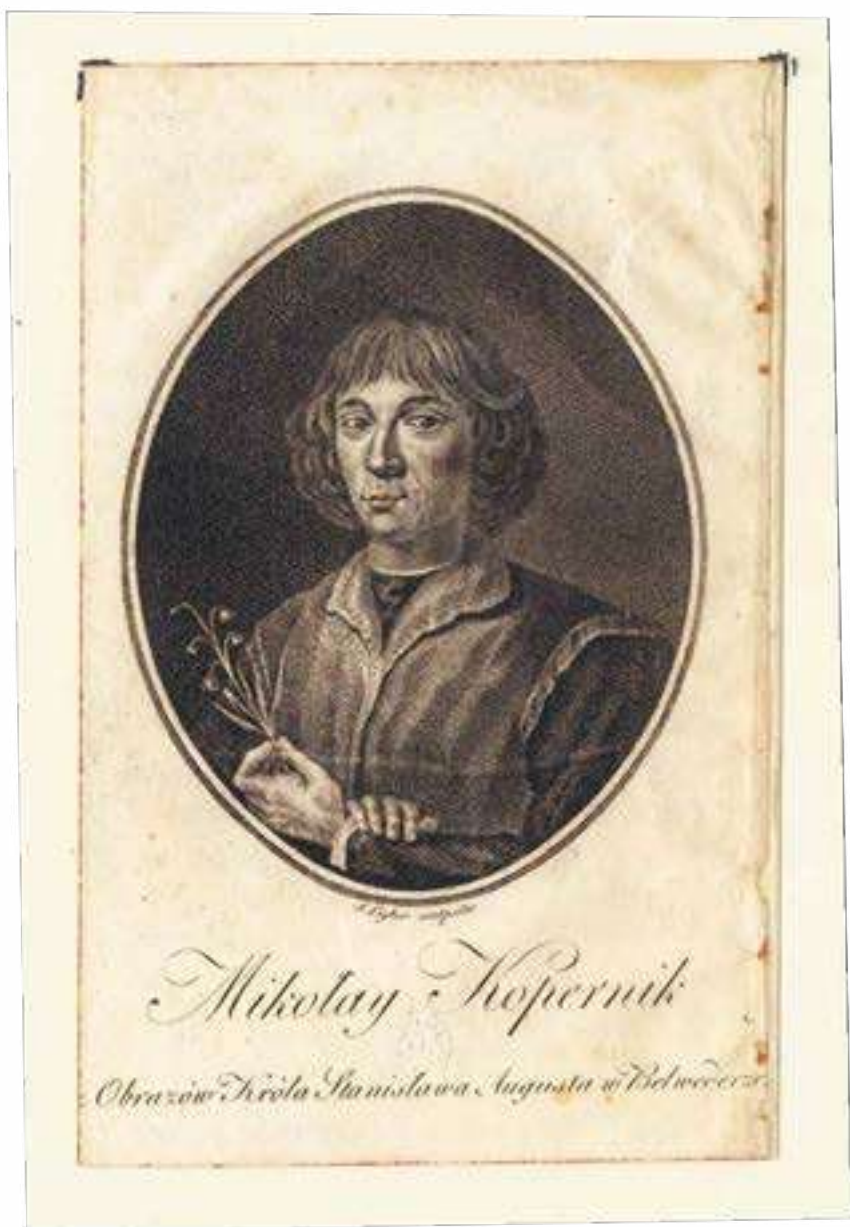
Batowski 1933, 50–51

Proweniencja: kolekcja prywatna.

Muzeum Książąt Lubomirskich ZNiO, Dział Sztuki, sygn. I.g. 13123

W świadomości Polaków legenda Mikołaja Kopernika zakorzeniała się stopniowo w toku XIX w. Powszechne uznanie go za wielkiego rodaka musiało być poprzedzone edukacją społeczeństwa powiązaną z wykształceniem w nim świadomości narodowej. Zadania te przyjęła na siebie warstwa oświecona, która już we wcześniejszych stuleciach zrozumiała doniosłe znaczenie astronoma jako uczonego i jako symbolu wielkości narodu. Do jego admiratorów należał oświecony król Stanisław August Poniatowski (panował w l. 1764–1795), który umieścił jego portret w galerii wielkich i godnych naśladowania Polaków w Sali Rycerskiej warszawskiego zamku. Prezentowana rycina zawiera reprodukcję innego portretu Kopernika z królewskiej kolekcji. Ilustrowała ona notę poświęconą astronomowi otwierającą 7 tom *Historii narodu polskiego* Adama Naruszewicza, w wydaniu z 1804 roku. Bohaterowie tacy jak Kopernik budzili dumę z historii Polski i czynili atrakcyjniejszą przynależność do narodu polskiego.

WG

Medal wybity ku czci Mikołaja Kopernika we Francji

LOUIS MICHEL PETIT (1791–1844)

Medal wybity ku czci Mikołaja Kopernika we Francji w zbiorze medali ludzi sławnych – *Numismatica Universalis Virorum Illustrum*.

Paryż, 1818

Brąz patynowany, śr. 40,8 mm

Gumowski 1972, 491; Mazurkiewicz 1973, 2; Wojtulewicz 1973, 2;

Dembek, Urbańska 2009, 61

Proweniencja: [Ossolineum – Lwów].

Muzeum Książąt Lubomirskich ZNiO, Dział Numizmatów i Pamiątek

Historycznych, sygn. G 644

Medal brązowy wybity w serii *Numismatica Universalis Virorum Illustrum* wydawanej przez Pierre-Amédée Duranda, artystę i medaliera. Seria, na którą składały się medale z podobiznami najwybitniejszych bohaterów narodowych z różnych krajów, z Polski objęła Mikołaja Kopernika, Tadeusza Kościuszkę, Ignacego Krasickiego oraz Józefa Poniatowskiego. Autorem medalu był Michel Louis Petit, rzeźbiarz i medalier paryski, który podał na rewersie, że miasto urodzenia Kopernika było ulokowane w Prusach. Po protestach przedstawicieli nauki polskiej, wyjaśniających kwestię narodowości Kopernika, Durand wycofał partię i wypuścił nowe medale z napisem sytuującym Toruń w Polsce.

Av.: Popiersie Mikołaja Kopernika w lewym profilu. W otoku napis: NICOLAUS COPERNICUS. Pod popiersiem sygnatura autora: PETIT F.

Rv.: Inskrypcja w dziewięciu wersach: NATUS / TORUNII / IN PRUSSIA. / AN.M.CCCC.LXXIII. / OBIIT / AN.M.D.XLIII. / SERIES NUMISMATICA / UNIVERSALIS VIRORUM ILLUSTRUM. / M.DCCC.XVIII. U dołu sygnatura wydawcy: DURAND EDIDIT.

TS

JAN NEPOMUCEN KAMIŃSKI (1777–1855)

Przekłady i ulotne więrsze J. N. Kamińskiego. T. 2.

Lwów: Piotr Piller, 1828.

132, [3] s. ; 20 cm

E. XIX, 14, 67

Proweniencja: [kupno w 1957 r.].

Oprawa: półpłótno, XX w.

Biblioteka Ossolineum, Dział Przechowywania i Udostępniania
Nowych Druków Zwartych, sygn. 288.283

Przekłady i ulotne więrsze J.N. Kamińskiego to zbiór zawierający tłumaczenia dzieł, przede wszystkim Fryderyka Schillera, np. *Hymn do radości* (utwór chyba najbardziej znany nam jako *Oda do radości* w przekładzie K.I. Gałczyńskiego) czy *Rękawiczka*, a także utwory własne autora. Wśród tych ostatnich odnajdujemy krótki dwuwiersz o Koperniku:

Polskie wydało go plemię,
Wstrzymał słońce, ruszył ziemię!

Tekst ten widnieje na medalu wybitym w 1873 r. przez Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Poznaniu, znajduje się też na tablicy wmurowanej w ścianę domu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Tomik autor dedykował Wincentemu Kopystyńskiemu. Książkę – jak podano na stronie tytułowej – wycisnięto u Piotra Pillera we Lwowie w 1828 roku.

DJA

Czas, za usługi, w grobie został wickiem,
Jam w grobie niczóm, w czasie był czło-
wikiem.

Kto na obraz rzuci okiem,
I za pierwszym już widokiem
Myśl obrazu snadno skrótli;
W tym obrazie nie ma myśli.

Prawdę skryły w studni nieba,
Nam ze studni pić nie trzeba?!
Ciągnąć wiadrem, ciężka praca —
Piotr na wierzchu prawdę maca.

Zwróć się wieszczu w ziemalbo strony,
Jak on sokół siędz na berło —
Głowę pornąć chcesz za perłę?!
Słyszysz — na gwałt biją w drzwony!

Słowo w myśli, a myśl w słowie,
Słowo z myślą razem w głowie;
Wierny obraz wydać słowy,
Trzeba myśli, trzeba głowy.

DO MŁODZIEŻY POLSKIEJ.

Ucz się ojców twych ięzyka,
On myśl każdą wydać zdolny:
Gnie się, dźwięczy, grzmi, przemiła,
Jasny, śmiały, bo jest wolny.

H O P É R N I E.

Polskie wydało go plemię,
Wstrzymał słońce, ruszył ziemię!

N A G R O B E R.

Erzechodniał stań na chwilę, uczcyy te ostatki,
Tu płaczą: mąż cnyj żony, dzieci dojręły matki.
Co mieli najdroższego w tym się grobie mieści,
Śmierć im wszystko zabrała — nie wzięła ho-
leści!

49

Mikołajowi Kopernikowi Rodacy

Reprodukcja ryciny Adolfa Fryderyka Dietricha z pomnikiem Kopernika w Warszawie, po 1854 r.

Drzeworyt sztorcowy

6 × 5 cm

Kotkowska-Bareja 1973

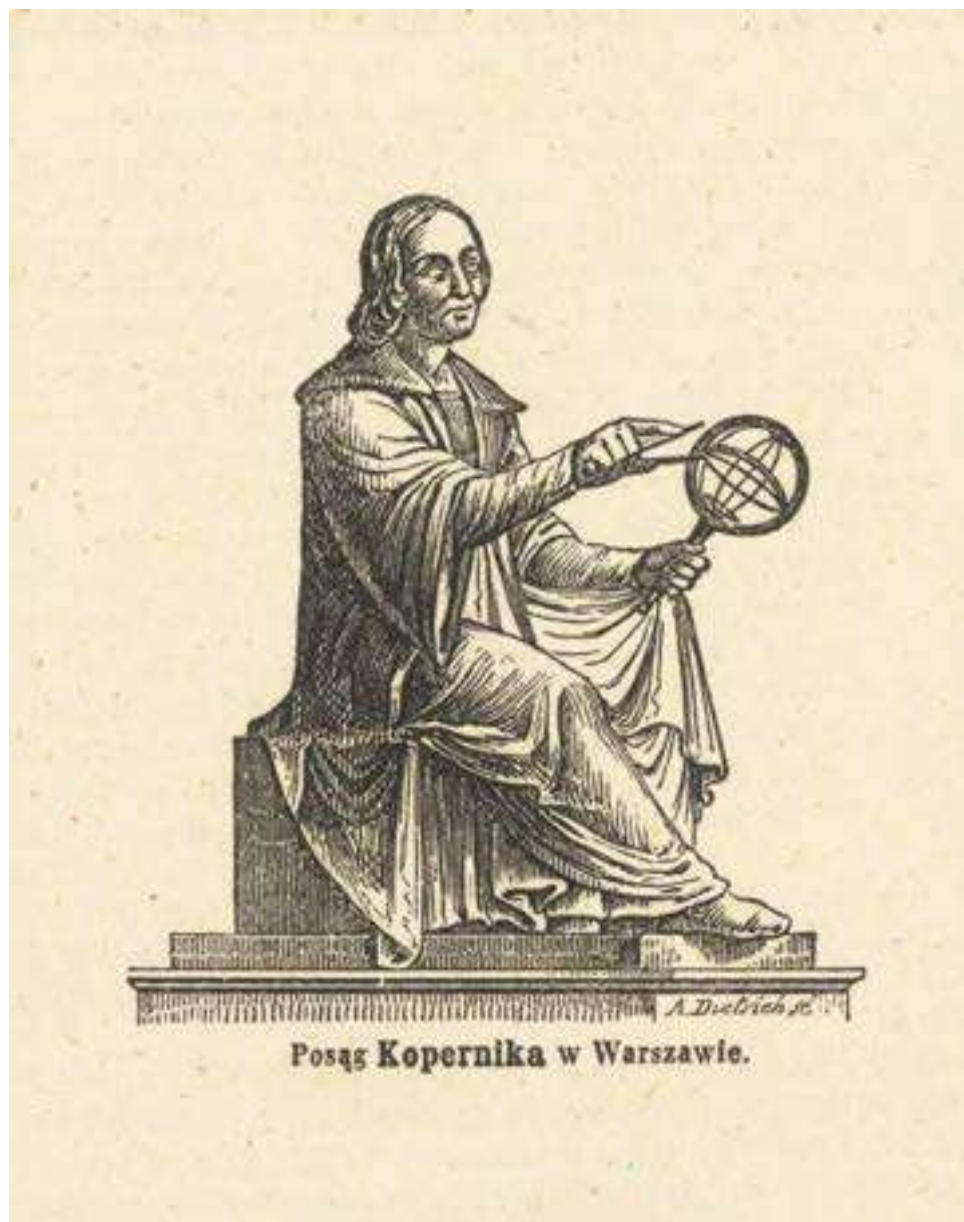
Proweniencja: Biblioteka Branickich w Suchoj Beskidzkiej.

Muzeum Ksiąg Lubomirskich ZNiO, Dział Sztuki, sygn. I.g. 10981

Niewielka kompozycja Dietricha zdobiła stronę tytułową pierwszego polskojęzycznego wydania *O obrotach ciał niebieskich* Mikołaja Kopernika opublikowanego w 1854 r., czyli 311 lat po łacińskim pierwodruku. Przedstawiony na niej warszawski pomnik astronoma dłuta Bertela

Thorvaldsena ufundowany został przez Stanisława Staszica i odsłonięty 11 maja 1830 przez Juliana Ursyna Niemcewicza. Do dziś stoi on w swej pierwotnej lokalizacji, na Krakowskim Przedmieściu, przed budynkiem dawnego Królewskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, czyniąc przez to Kopernika jego nieformalnym patronem. Budynek Towarzystwa potocznie nazywany jest pałacem Staszica, wybitnego działacza oświeceniowego, który był też pomysłodawcą monumentu astronoma. Posąg, dłuta Bertela Thorvaldsena, wiodącego rzeźbiarza swoich czasów, ukazuje Kopernika w pozie siedzącej, z cyrklem w prawej dłoni i ze sferycznym astrolabium w lewej. Napisy na cokole w językach łacińskim i polskim wyrażają wdzięczność ojczyzny i rodaków dla Kopernika: „Nicolao Copernico Grata Patria” (pol. Mikołajowi Kopernikowi Wdzięczna Ojczyzna) oraz „Mikołajowi Kopernikowi Rodacy”.

WG

50

Pierwszy polski medal z Mikołajem Kopernikiem

WŁADYSŁAW OLESZCZYŃSKI (1807–1866)

Medal wybity z okazji odsłonięcia w Warszawie pomnika Mikołaja Kopernika dłuta Bertela Thorvaldsena.

Paryż, 1830

Brąz, śr. 60,1 mm

Dembek-Urbańska 2009, 63; Gumowski 1972, 482–483;

Hutten-Czapski 1872, nr 3864; Kaczmarzyk 1962, nr 43;

Mazurkiewicz 1973, nr 6; Szalkiewicz 2012, 245

Proweniencja: [Józef Maksymilian Ossoliński].

Muzeum Książy Lubomirskich ZNiO, Dział Numizmatów i Pamiątek Historycznych, sygn. G 647

Pierwszy polski medal przedstawiający Mikołaja Kopernika. Wykonany został z inicjatywy Towarzystwa Naukowego Warszawskiego z okazji odsłonięcia w Warszawie pomnika astronoma. Medal wykonano w dwóch wersjach. Pierwszy projekt zamówiono u studiującego

wówczas w Paryżu rzeźbiarza Władysława Oleszczyńskiego. Z powodu opóźnienia w dostawie wybite medale nie zdążyły dotrzeć do Warszawy na uroczystość odsłonięcia pomnika, która miała miejsce 11 maja 1830 r. Dodatkowo zauważono błędy w napisie, zatem postanowiono wybity medal wycofać i zamówić nowy u warszawskiego medaliera Gotfryda Majnerta.

Av.: Pomnik Mikołaja Kopernika przed pałacem Staszica w Warszawie: siedząca postać z cyrklem w prawej i sferą armilarną w lewej dłoni, zwrócona w prawo. W otoku napis: STA SOL (pol. Stój Słońce). W odcinku sygnatura autora: W. OLESZCZYŃSKI. F.

Rv.: W wieńcu dębowym napis w dziesięciu wersach: NICOLAO COPERNICO / JAGELLONIDUM Aevi / CIVI POLONO / ALUMNO ACCAD: CRACOV: / JMMORTALIS GLORIAE / SOCIETATIS REGIAE VARSAV: / DECRETO / MONUMENTUM NECDUM / PERENNE / M.DCCC.XXX (pol. Mikołajowi Kopernikowi w okresie jagiellońskim obywatelowi polskiemu, uczniowi Akademii Krakowskiej, nieśmiertelnej sławy, uchwałą Towarzystwa Królewskiego w Warszawie, pomnik ten nieprzemijający wzniosło w 1830 r.).

TS

GOTFRYD MAJNERT (1767–1847)

Medal wybity z okazji odsłonięcia w Warszawie pomnika Mikołaja Kopernika dłuta Bertela Thorvaldsena.

Warszawa, 1830

Biały metal, śr. 60 mm

Dembek-Urbańska 2009, 63; Gumowski 1972, 484–485;

Hutten-Czapski 1872, nr 3866; Mazurkiewicz 1973, nr 7

Proweniencja: [Ossolineum – Lwów].

Muzeum Książąt Lubomirskich ZNiO, Dział Numizmatów i Pamiątek Historycznych, sygn. G 648

Medal Majnerta

Druga wersja medalu wykonanego z okazji odsłonięcia w Warszawie pomnika Mikołaja Kopernika w 1830 r. Medal wykonał warszawski medalier Gotfryd Majnert dla Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, które odrzuciło pierwszą wersję autorstwa Władysława Oleszczyńskiego z powodu błędów w napisie.

Av.: Pomnik Mikołaja Kopernika przed pałacem Staszica w Warszawie: siedząca postać z cyrklem w prawej i sferą armilarną w lewej dłoni, zwrócona w prawo. W otoku napis: STA SOL (pol. Stój Słońce). Na bazie cokołu inskrypcja: THORWALDSON INV: ROMAE. GREGOIR FORM: VARS: (pol. Thorvaldsen skomponował w Rzymie, Gregoir zmontował w Warszawie). U dołu sygnatura autora: MAJNERT. F.: VARS:

Rv.: Inskrypcja w czterech wersach: NICOLAO COPERNICO / POLONO / SOCIETAS REG: LITER: VARS: / MDCCCXXX (pol. Mikołajowi Kopernikowi Polakowi Towarzystwo Królewskie Naukowe w Warszawie w 1830 r.). Wokół siedem gwiazdek.

TS

52

W 400. rocznicę urodzin Mikołaja Kopernika, czyli *Rozmowa z Bogiem*

JAN STYFI (1839?–1921)

Reprodukcja obrazu Jana Matejki *Astronom Kopernik, czyli rozmowa z Bogiem* z 1873 r.

Drzeworyt sztorcowy

Zakład drzeworytniczy „Kłósów”, 1874

29,7 × 40,3 cm

Łepkowski 1972; Kokowski 2009, 157, 437–439

Proweniencja: Zbiór Władysława Bartynowskiego.

Muzeum Książąt Lubomirskich ZNiO, Dział Sztuki, sygn. I.g. 15863

Reprodukcja obrazu olejnego Jana Matejki *Astronom Kopernik, czyli rozmowa z Bogiem* namalowanego z okazji 400. rocznicy urodzin astronoma przypadającej w 1873 roku.

Wizerunek Kopernika wykreowany przez Matejkę jest mocno zakorzeniony w polskiej wyobraźni zbiorowej. Scena dzieje się nocą, w obserwatorium astronomicznym urządzonego na dachu, na tle fasady fromborskiej katedry. Bohater obrazu właśnie dokonał epokowego odkrycia. Wygląda, jakby dopiero co gwałtownie odsunął się od stojącego przed nim trikwetrum i zastygł w bezruchu, przejęty dokonany przełomem. Jego oczy wpatrzone są w nocne niebo, a ręce rozłożone w pozie zdumienia. W prawej dłoni trzyma jeszcze cyrkiel. W tradycji malarskiej taki sposób prezentacji postaci był przypisany świętym w ekstazie, czyli doświadczającym bezpośredniego kontaktu z Bogiem. Do tego faktu odwołał się zresztą sam Matejko, nadając dziełu podtytuł *Rozmowa z Bogiem*. W interpretacji malarza Kopernik stał się wybrańcem Boga, powiernikiem prawdy objawionej.

WG

MIKOLAJ KOPERNIK. (Z Albumu Jana Matejki.)

5. 12. 1544

53

Medal wybity z okazji 400. rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika

FRYDERYK WILHELM BELOW (1822–1895)

Medal wybity z okazji 400. rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika.

Berlin, 1873

Biały metal, srebrzony, śr. 64,8 mm

Dembek-Urbańska, 2009, 65; Gumowski 1972, 475–476;

Majkowski 1936, 70–71; Mazurkiewicz 1973, nr 10

Proweniencja: [Ossolineum – Lwów].

Muzeum Książąt Lubomirskich ZNiO, Dział Numizmatów i Pamiątek Historycznych, sygn. G 2942

Medal wykonany z inicjatywy Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu przez Fryderyka Wilhelma Belowa, medaliera poznańskiego, dla uczczenia czterechsetnej rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika.

Av.: Zwrócona trzy czwarte w prawo półpostać Mikołaja Kopernika w stroju kanonika, z przyrządem astronomicznym w lewej dłoni. W otoku napis rozdzielony u góry kometą: POLSKIE WYDAŁO GO PLEMIĘ, WSTRZYMAŁ SŁOŃCE WZRUSZYŁ ZIEMIĘ. U dołu daty: UR. 1473. UM. 1543. Poniżej sygnatura autora: F. BELOW.

Rv.: Inskrypcja w dziesięciu wersach: MIKOŁAJOWI / KOPERNIKOWI / W CZTERECHSETNĄ / ROCZNICĘ / URODZIN / NA ZIEMI POLSKIEJ / ROKU PAŃSKIEGO / MDCCCLXXIII. / CZEŚĆ ODDAJĄ / RODACY. W otoku dwanaście znaków zodiaku rozdzielonych kometami i gwiazdkami. U góry wzdłuż rantu napis: STARANIEM TOWARZYSTWA PRZYJACIÓŁ NAUK W POZNANIU.

TS

54

Sarmata, Prutenus czy Germanus, czyli spór o narodowość Kopernika

IGNACY POLKOWSKI (1833–1888)

Czterowiekowy jubileusz urodzin Mikołaja Kopernika w Toruniu dnia 19. lutego 1873 roku.

Gniezno: Drukiem J. B. Langiego, 1873.

63 s. ; 25 cm.

Kokowski 2009, 115–136; Kokowski 2023, 5–18, 29–39; Piotrowski 1983; Polkowski 1873; Polkowski (red.) 1873

Biblioteka Ossolineum, Dział Przechowywania i Udostępniania Nowych Druków Zwartych, sygn. 65.949

MACIEJ Z MIECHOWA (OK. 1457–1523)

Tractatus de duabus Sarmatiis Asiana et Europiana et de contentis in eis.

Excusa Auguste Vindelicorum: Sigmund Grim, Marx Wirsung (4 VIII 1518).

[30] k. ; 4°.

E. XXII, 359; Kat. ZNiO XVI 1570

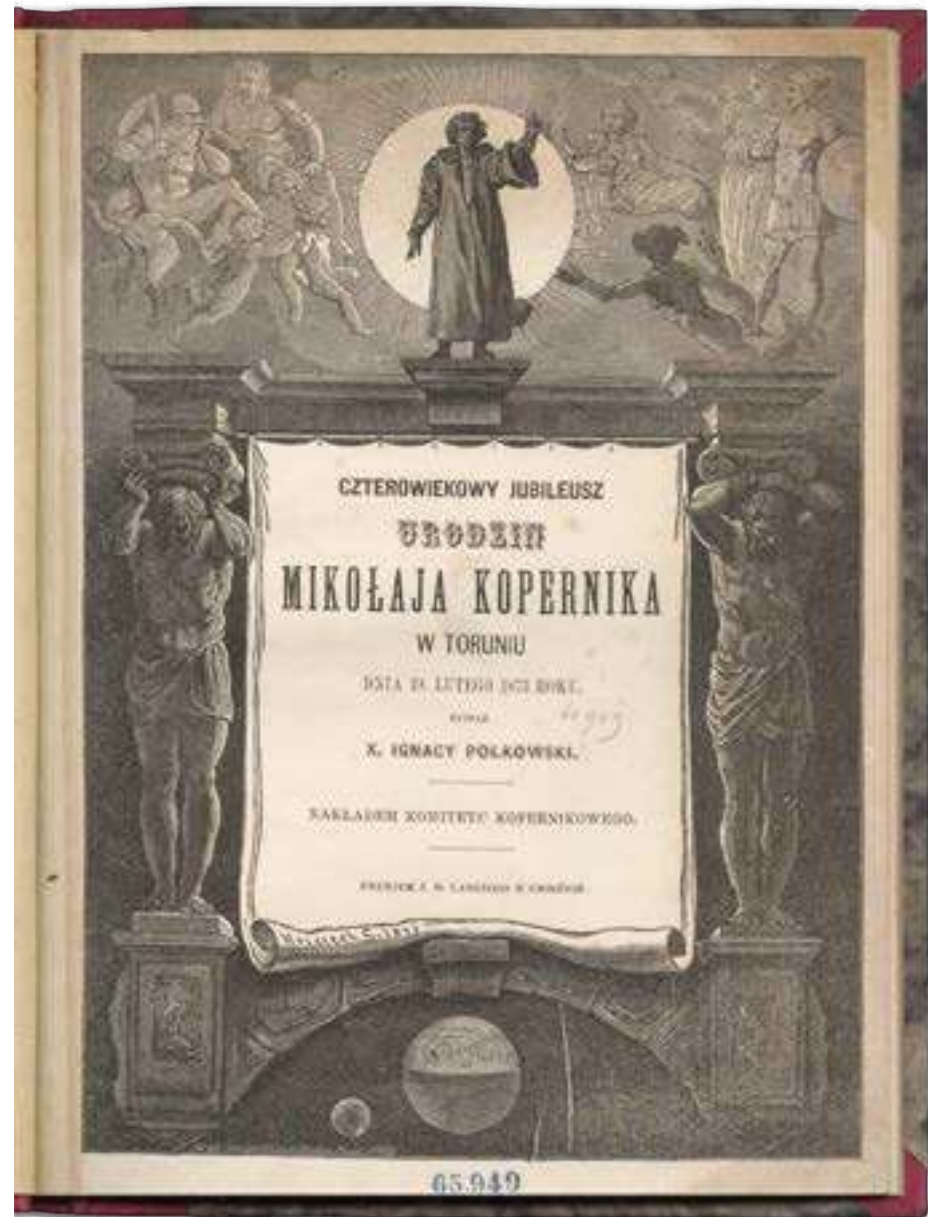
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVI.Qu.1940

Dzieło pod redakcją polskiego historyka Ignacego Polkowskiego zawierające mowę jego autorstwa na cześć Mikołaja Kopernika, w której autor stwierdza, że astronom jest „chlubą Polski, bo jej jest synem z krwi, z nauki w ojczyźnie odebranej”. Mowa została napisana z okazji czterechsetnego jubileuszu urodzin Mikołaja Kopernika i wydana w zaborze pruskim, gdzie w 1873 r. pod sztandarami nacjonalistycznych Prus obchodzono urodziny astronoma jako wielkiego Prusaka-Niemca. Polkowski za wydanie swojego dzieła został postawiony przed sądem, osadzony w więzieniu i wydalony poza granice zaboru pruskiego, a nakład książki skonfiskowano. Polkowski jest jednym z najważniejszych dawnych polskich badaczy życia i dorobku Mikołaja Kopernika – w roku jubileuszu wydał także *Żywot Mikołaja Kopernika* oraz trzypięciotomowe *Kopernikijana, czyli materiały do pism i życia Mikołaja Kopernika*.

W historii formowania się i funkcjonowania kultu Mikołaja Kopernika jedną z kwestii, wokół której toczyły się ożywione debaty, była narodowość astronoma. Kopernik, który urodził się w Toruniu, w prowincji nazywanej Prusami Królewskimi bądź Polskimi znajdującej się pod władzą Korony Królestwa Polskiego, w XVI oraz XVII wieku określany był mianem Sarmaty (tak np. Gemma Frisius, Filip Melanchton, Szymon Starowolski, Stanisław Slachetka), Prusaka (tak np. Georg Retyk, Tycho Brahe, Johannes Kepler) lub Germanina (tak np. Giordano Bruno, Galileo Galilei). U podstaw takiej różnorodności leżało zagadnienie położenia miasta jego narodzin, a etymologia stosowanych określeń sięga starożytności i Klaudiusza Ptolemeusza, który w dziele

pt. *Geografia* wyróżnił obszary Wielkiej Germanii, Sarmacji europejskiej oraz Sarmacji azjatyckiej. Polacy zamieszkiwali obszar od Odry po lewy brzeg Wisły i Europejską Sarmację (zob. mapę Wacława Grodeckiego wzorowaną na opracowaniu Bernarda Wapowskiego). W czasach Kopernika nazwa Sarmata była używana na określenie Polaka – tradycję tę, zauważalną w XV wieku np. u Jana Długosza (*Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, ok. 1455 r.) lub poety Konrada Celtisa, w XVI wieku powtórzyli i upowszechnili polscy historiografowie: Maciej z Miechowa (*Tractatus de duabus Sarmatiis Asiana et Europiana*, 1517) oraz Marcin Kromer (*De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*, 1555). Różnorakie określanie Kopernika nie spowodowało jednak w XVI i XVII wieku sporów narodowych pomiędzy Polakami a Niemcami; dopiero w wieku XVIII, wraz ze wzrostem potęgi polityczno-militarnej Prus, nasileniem nacjonalizmu niemiecko-pruskiego i upadkiem Rzeczypospolitej rozwinięta została i urosła do rangi germańskiego symbolu narodowego teza o niemieckości Kopernika. Na jej poparcie przywoływano szereg argumentów związanych m.in. z nazwiskiem astronoma, miejscem pochodzenia jego rodziny, językiem, jakim się posługiwał. Tezie tej zdecydowanie sprzeciwili się w XVIII oraz XIX wieku polscy uczeni, a spór ciągnął się do wieku XX, zazwyczaj przybierając na sile w okolicy rocznic, czego świadectwem jest zwiększona liczba publikacji na ten temat np. w roku 1873. Wyjątkowo intensywną formę przybrał także w czasie panowania ideologii nazizmu, kiedy to postać astronoma odgrywała ważną rolę w propagandzie niemieckiej. Współcześnie w nauce międzynarodowej Kopernik jest w większości określany jako polski astronom, a spór o jego narodowość jest postrzegany jako owoc XIX–XX-wiecznych nacjonalizmów, niemających oparcia w kategoriach pojęciowych obowiązujących w czasach Kopernika.

AFC

„Nasz to Polak, polskie plemię, wstrzymał Słońce, ruszył Ziemię!”

AUTOR NIEZNANY

Reprodukcja portretu Mikołaja Kopernika z warszawskiego obserwatorium astronomicznego

„Kłosa” 1876, t. XXIII, nr 593.

14,8 cm × 11,7 cm

Drzeworyt sztorcowy

Batowski, 50–51

Proweniencja: Zbiór Mieczysława Opałka

Muzeum Książąt Lubomirskich ZNiO, Dział Sztuki, sygn. I.g. 8953

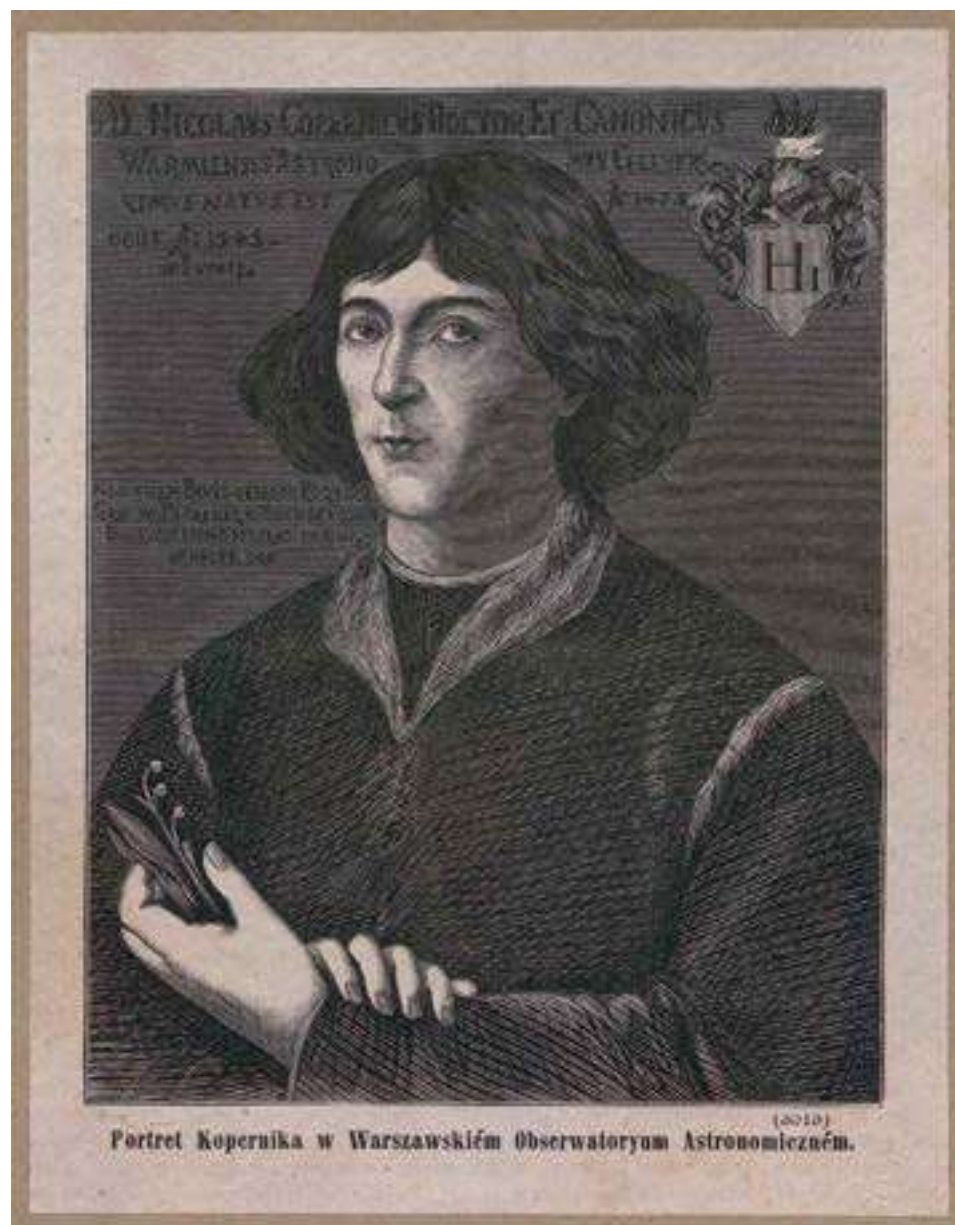
Rycina przedstawia reprodukcję siedemnastowiecznego obrazu, który dawniej ozdabiał wnętrze warszawskiego obserwatorium astronomicznego. Popiersie Kopernika zostało na nim ukazane w półprofilu. Konwalia, symbolizująca zawód lekarza, ale też wiosenne odrodzenie

życia, trzymana w dłoni zmarłego astronoma wyraża nadzieję jego życia wiecznego. Podobną wymowę ma też przytoczony fragment pieśni Eneasza Sylwiusza Piccolominiego (późniejszego papieża Piusa II), zapożyczony z toruńskiego epitafium astronoma z 1580 r.:

Nie proszę o łaskę równą Pawłowi,
Ani o przebaczenie, jakie otrzymał Piotr,
Tylko o taką, jaką na drzewie krzyża udzieliłeś łotrowi,
Ustawicznie błagam
[tłum. Ireneusz Mikołajczyk]

Drugi napis na obrazie informuje o godnościach sprawowanych przez Kopernika, a także o latach jego urodzin (1473) i śmierci (1543). Obserwatorium astronomiczne zostało zniszczone przez Niemców w sierpniu 1944 roku, podczas powstania warszawskiego. Razem z nim przepadł portret Kopernika.

WG

„Nasz to Polak, polskie plemię, wstrzymał Słońce, ruszył Ziemię!”

56

Medal wybity z okazji otwarcia Muzeum Kopernika w Rzymie

TEODOR RYGIER (1841–1913).

AUTOR PROJEKTU

GIOVANNI VAGNETTI (1840–POST 1890).

MEDALIER

Medal wybity na pamiątkę utworzenia Muzeum Kopernika w Rzymie Florencja, 1879.

Stop złota, śr. 63,8 mm

Dembek–Urbańska 2009, 67; Gumowski 1972, 474–475;

Mazurkiewicz 1973, 12; Umiński 1885, 911

Proweniencja: [Ossolineum – Lwów].

Muzeum Ksiągąt Lubomirskich ZNiO, Dział Numizmatów i Pamiątek Historycznych, sygn. 1643

Medal wybity z okazji otwarcia Muzeum Kopernika w Rzymie w 1879 r. Wykonał go Giovanniego Vagnettiego według popiersia dłuta Rygiera. Inicjatorem jego wybicia był Artur Wołyński. Ten powstaniec styczniowy, zajmujący się na emigracji pracą naukową z zakresu teologii, prawa i astronomii, popularyzował wiedzę o polskiej kulturze, co uważał za kontynuację swej walki niepodległościowej. W obydwu tych aktywnościach Wołyński dużo uwagi poświęcał Kopernikowi jako Polakowi szczególnie zasłużonemu dla ludzkości. Muzeum Kopernika było konsekwencją pasji i poczucia misji jego założyciela. Wołyński przekazał do instytucji swoje zbiory, a także zaapelował o dary dla niej. Odzew był

duży, wskutek czego muzeum nabyło cenne obiekty historyczne, a także nowe dzieła sztuki o tematyce kopernikańskiej, m.in. rzeźby Teodora Rygiera. O działalności muzeum informowały polskie czasopisma kulturalne takie jak „Kłosa” czy „Tygodnik Ilustrowany”. Instytucja funkcjonuje nadal pod nazwą Muzeum Astronomiczne i Kopernikańskie.

Av.: Popiersie Mikołaja Kopernika w lewym profilu. W otoku napis: NICOLAVS COPERNICVS ASTRONOMVS POLONVS (pol. Mikołaj Kopernik, astronom polski). U dołu wzdłuż rantu: JOANNES VAGNETTI FECIT FLORENTIAE ARTH. WOLYNSKI PVBLICAVIT (pol. Giovanni Vagnetti wykonał we Florencji, Artur Wołyński wydał). Pod ramieniem astronoma: THEOD. RYGIER SCVLPSIT (pol. Teodor Rygier wyrzeźbił).

Rv.: Napis w dwunastu wersach: ARCHIGYMNASIA / BONON: ROMAN: FERRAR: PATAV: / QVAE MAGNVM PLANETICORVM SIDERV / SYSTEMATIS CORRECTOREM / IMMORTALE POLONICAE NATIONIS DECVS / QVA DISCIPLVLM QVA MAGISTRVM / EX A MCDXCVI AD A MDIV HABVERVNT / IN MEMORIAM / MVSEI COPERNICANI ROMAE DEDICATI / LAETITIAE ET GRATVLATIONIS ERGO / SIGNANDVM CVRAVERVNT / MDCCCLXXIX (pol. Arcy gimnazja bolońskie, rzymskie, ferraryjskie i padewskie, które wielkiego reformatora systemu gwiazd planetarnych i nieśmiertelną ozdobę polskiego narodu miały u siebie jako ucznia i magistra w latach od 1496 do 1504, na pamiątkę Muzeum Kopernikańskiego w Rzymie założonego, z radości i wdzięczności wykonać postanowiły w 1879 r.). Poniżej: M. FERRUCCI COMPOSVIT (pol. Ułożył [napis] M. Ferrucci).

TS, WG

EDWARD GORAZDOWSKI (1843–1901)

Reprodukcja obrazu Aleksandra Lessera *Ostatnie chwile Mikołaja Kopernika* z ok. 1878 r.

Drzeworyt sztorcowy

„Kłosa” 1878, t. XXVII, nr 695.

36,1 × 28,9 cm

Kruszelnicki 1994; Kokowski 2009, 159, 439–440

Proweniencja: Zbiór Mieczysława Opałka.

Muzeum Książąt Lubomirskich ZNiO, Dział Sztuki, sygn. I.g. 9231

Przełomowe dzieło Mikołaja Kopernika *De revolutionibus orbium coelestium* zostało wydane drukiem dwa miesiące przed jego śmiercią. Według legendy astronom miał otrzymać egzemplarz książki dopiero w ostatnim dniu życia. Ten dramatyczny moment obrał za temat reprodukowanego w rycinie obrazu Aleksander Lesser, pionier polskiego malarstwa historycznego. Wyraźnie słaby Kopernik siedzi w fotelu podtrzymywany przez towarzyszącego mu polskiego szlachcica. Niewidzący wzrok utkwiony ma przed siebie. Jego prawa dłoń spoczywa na otwartej księdze, którą trzyma przed nim posłaniec z wydawnictwa. W interpretacji Lessera śmierć astronoma zbiega się w czasie z początkiem triumfu jego idei, jakim była jej publikacja. Wykorzystana w obrazie konwencja tzw. ostatnich chwil wielkiego człowieka, umierającego w gronie admiratorów ze świadomością doniosłości swych dokonań, przeznaczona była tylko dla osób uważanych za najwybitniejsze w danym społeczeństwie.

WG

Ostatnie chwile Mikolaja Kopernika. Rysunek A. Lomaxa.

„Nasz to Polak, polskie plemię, wstrzymał Słońce, ruszył Ziemię!”

JÓZEF ŁOSKOCZYŃSKI (1857–1928), ANDRZEJ ZAJKOWSKI (1851–1914)

Reprodukcja obrazu Henryka Siemiradzkiego *Apoteoza Kopernika* z 1891 r.

Drzeworyt sztorcowy

„Tygodnik Ilustrowany”, r. 1892, nr 112.

21,7 × 15,5 cm

Malinowski 2021, 370–372

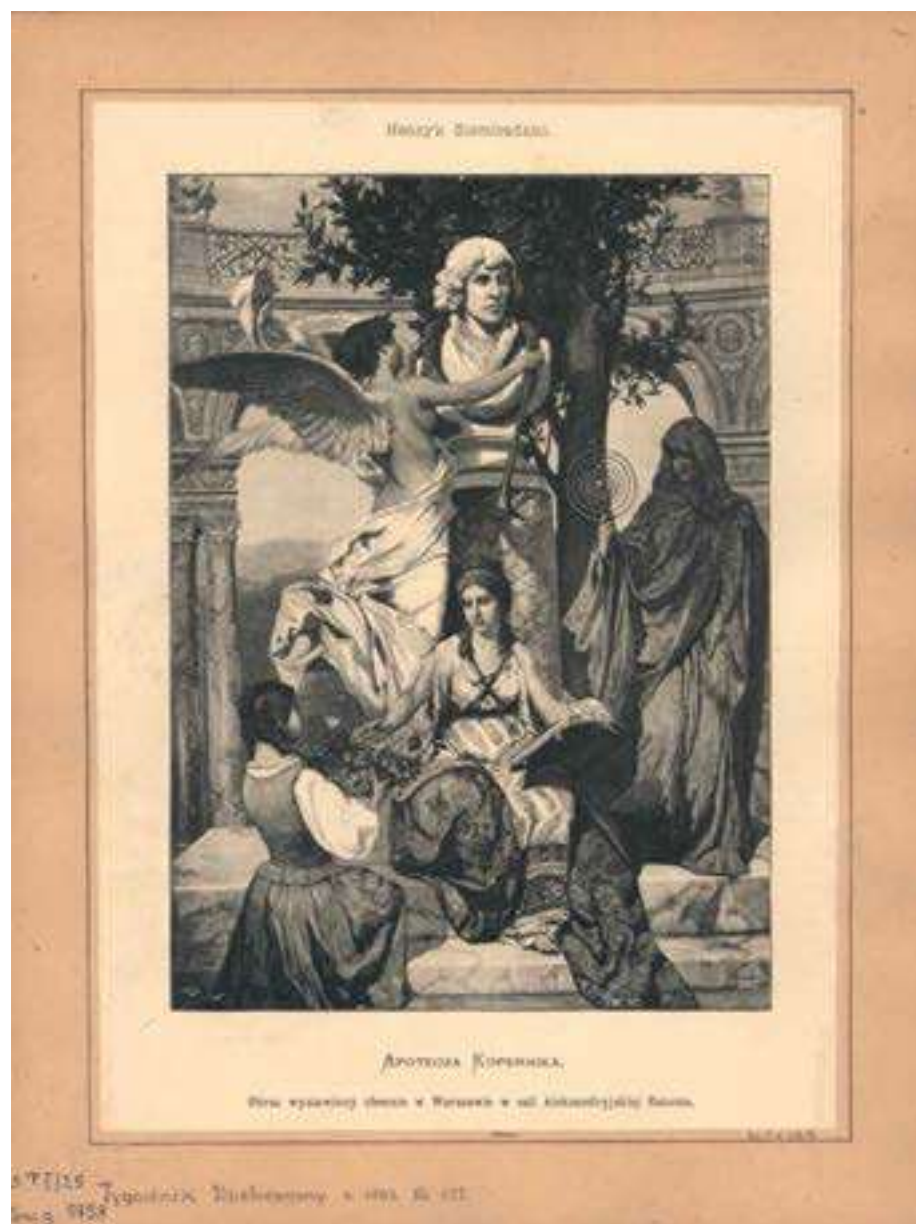
Proweniencja: Zbiór Mieczysława Opałka.

Muzeum Książąt Lubomirskich ZNiO, Dział Sztuki, sygn. I.g. 9798

Apoteoza Kopernika

Na reprodukowanym obrazie Sława dekoruje popiersie Kopernika wieńcem z nieśmiertelników. Wartę honorową przy pomniku pełnią muzy: po prawej Urania, muza astronomii, poniżej Klio, muza historii i strażniczka pamięci o Koperniku. Ta ostatnia odbiera kwiaty od młodej dziewczyny symbolizującej żywą cześć dla astronoma. Obraz pierwotnie ozdabiał „świątynię wiedzy” – gmach Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego. Zrabowany w 1915 roku do Moskwy, powrócił do Warszawy po dekadzie. Kolejnej wojny światowej nie przetrwał – został zniszczony we wrześniu 1939 r. Chociaż znane są jego fotografie, kompozycja Siemiradzkiego, podobnie jak większość osiągnięć polskiego malarstwa w II poł. XIX w., docierała do szerszej publiczności głównie za pośrednictwem reprodukcji zamieszczanych w czasopiśmie takich jak „Kłosa” czy „Tygodnik Ilustrowany”. Tytuły te odegrały wybitną rolę w upowszechnianiu kanonu polskiej narodowej ikonografii, w którym wizerunki Kopernika zajęły poczesne miejsce.

WG

59

400. rocznica wydania *De revolutionibus* w okupowanej Polsce

TADEUSZ CIEŚLEWSKI SYN (1895–1944)

Mikołaj Kopernik

Warszawa, 1943 r.

Drzeworyt

20,7 × 13,7 cm

Grońska 1962, 372; Widacka, Żendara 1992, 2380

Proweniencja: [kupno w 1954 r. od Andrzeja Banacha].

Muzeum Książąt Lubomirskich ZNiO, Dział Sztuki, sygn. I.g. 13.937

Drzeworyt z przedstawieniem Mikołaja Kopernika autorstwa grafika Tadeusza Cieślewskiego syna. Astronom ukazany jest w pozycji stojącej, z otwartą księgą w ręce, na tle Torunia i układu heliocentrycznego ze Słońcem o dekoracyjnie ułożonych promieniach, wokół którego krążą planety przedstawione za pomocą symboli. W 1943 r. podczas okupacji Polacy nie obchodzili żadnych oficjalnych uroczystości związanych z przypadającą w tym roku czterechsetną rocznicą wydania *De revolutionibus* oraz śmierci Kopernika. W stolicy organizowano jednak tajne przedsięwzięcia upamiętniające astronoma, takie jak np. tajna msza święta za duszę „śp. Mikołaja” w warszawskim kościele pw. św. Aleksandra, w której wzięli udział rektorzy, dziekani i profesorowie Uniwersytetu i Politechniki Warszawskiej. Do innych inicjatyw należało złożenie przed pomnikiem Kopernika w maju 1943 r. wieńca z biało-czerwoną szarfą i napisem „Genialnemu Polakowi, Mikołajowi Kopernikowi, w 400. rocznicę śmierci – Podziemna Polska”. Powstawały także prace artystyczne związane z Mikołajem Kopernikiem, jak np. prezentowany drzeworyt Cieślewskiego. Artysta zginął w 1944 r. w czasie powstania warszawskiego, duża liczba jego prac spłonęła wówczas w pożarze pracowni.

AFC

60

Nikolaus Kopernikus, der deutsche Astronom, 1943 r.

NIKOLAUS KOPERNIKUS //
ASTRONOM // 1473 // 1543.
PROJEKTANT NIEZNANY

Deutsches Reich Generalgouvernement, 24 maja 1943 r.
2,8 × 3,3 cm
ACh 1946

Biblioteka Ossolineum, Dział Dokumentów Życia Społecznego, sygn.
R36985-7

Znaczek pocztowy wydany w 1943 r. przez Generalne Gubernatorstwo z okazji 400-lecia śmierci Mikołaja Kopernika. Przedstawienie wykonane zostało na wzór portretu astronoma z XVI-wiecznego drzeworytu Jeremiasza Falcka. Na dolnym marginesie arkusza sprzedażnego umieszczono informację w języku niemieckim, że znaczek wyemitowano na 400-lecie śmierci niemieckiego astronoma Mikołaja Kopernika: „Zum 400. Todestag Des Deutschen Astronomen Nikolaus Kopernikus“.

AFC

61

Seria „Kopernik” z poczty obozowej w Woldenbergu, 1943 r.

EUGENIUSZ PICHELL (1905–1976)

Trzy znaczki z serii „Kopernik”

Poczta obozowa, Obóz II C, Woldenberg, 1943 r.

Drzeworyt

21 × 34 mm; 21 × 34 mm; 21 × 21 mm

Machowski 1963, 35; Tomiczek 2000

Biblioteka Ossolineum, Dział Dokumentów Życia Społecznego, sygn. R36984

Trzy znaczki poczty obozowej z Oflagu II C w Woldenbergu wykonane przez jeńców polskich w serii „Kopernik” wydanej w 400. rocznicę śmierci polskiego astronoma, w 1943 r.

W czasie drugiej wojny światowej w obozie w Woldenbergu (obecnie Dobiegniew, pow. lubuski), przeznaczonym dla oficerów Wojska Polskiego, działała jeniecka poczta wewnątrzobozowa, z której korzystały m.in. biblioteki, izba chorych, przychodnie. Poczta funkcjonowała od wiosny 1942 r., a autorami znaczków wykonywanych w technice drzeworytu byli jeńcy. Członkowie działającego w obozie Funduszu Wdów i Sierot powołali instytucję o charakterze charytatywnym mającą na celu zbieranie pieniędzy dla rodzin poległych w wojnie polsko-niemieckiej w 1939 r. Pierwszą edycję znaczków

odbito na papierze farbami malarskimi, późniejsze wydania drukowano na prostej, zbudowanej w obozie prasie ręcznej, wykorzystując niemieckie gazety. Znaczki odbijano w arkuszach, a następnie wycinano ręcznie. Przedstawienia na znaczkach miały upamiętniać znanych Polaków i wzmacniać poczucie tożsamości narodowej. W 1943 r. z okazji 400. rocznicy śmierci Mikołaja Kopernika wydano serię znaczków „Kopernik”. Całą serię tworzą trzy znaczki, na których przedstawiono:

- I. Fragment dzieła Collegium Maius, w lewym górnym rogu oznaczenie wartości „5”, w prawym skrót „FWS” [Fundusz Wdów i Sierot], u dołu „Poczta Ob. Of. II C”, 21 × 34 mm.
- II. Warszawski pomnik Kopernika na tle nieba i znaków zodiaku, w lewym górnym rogu oznaczenie wartości „10”, w prawym skrót „FWS” [Fundusz Wdów i Sierot], u dołu „Poczta Ob. Of. II C”, 21 × 34 mm.
- III. Tytuł dzieła „De revolutionibus orbium coelestium MDXLIII” otoczony napisem z góry „Poczta Ob. Of. II C”, u dołu „Ku czci Kopernika”, w rogach u góry skrót „FWS” [Fundusz Wdów i Sierot], w dolnych oznaczenie wartości „20”.

Znaczki projektował i rytował Eugeniusz Pichell, drukowano je farbą drukarską pochodzącą z Warszawy na jednolitym papierze szwedzkim.

Seria na wycinku skasowana stemplem okolicznościowym.

AFC

62

Kopernik jako symbol nauki polskiej

FRANCISZEK KALFAS (1898–1968)

Medal z okazji 75-lecia Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie
Warszawa, 1948.

Srebro, śr. 60,1 mm

Dembek-Urbańska 2009, 77; Gumowski 1972, 480–481

Proweniencja: [Ossolineum – Lwów].

Muzeum Książąt Lubomirskich ZNiO, Dział Numizmatów i Pamiątek
Historycznych, sygn. G651

Medal wybity z okazji jubileuszu 75-lecia Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, autorstwa Franciszka Kalfasa, profesora Instytutu Sztuk Zdobniczych z Krakowa, który wygrał konkurs na medal ogłoszony przez PAU. Występujący na medalu Kopernik symbolizuje naukę polską.

Av.: Głowa Mikołaja Kopernika trzy czwarte w prawo. W polu po prawej astrolabium. Pod szyją astronoma z lewej sygnatura autora: F. Kalfas. W otoku napis: NICOLAUS COPERNICUS QUI SOLEM STARE TERRAM MOVERI IUSSIT (pol. Mikołaj Kopernik, który Słońcu stać, a Ziemi ruszać się kazał).

Rv.: Inskrypcja w sześciu wersach: XV / LUSTRIS / FELICITER / PERACTIS / MDCCCLXXIII / MCMXLVIII (pol. 75 lat szczęśliwie przeszłych 1873–1948). W otoku napis: POLONA ACADEMIA LITTERARUM ET SCIENTIARUM (pol. Polska Akademia Umiejętności).

TS

63

Plakat wystawy kopernikańskiej w Collegium Maius, 1953 r.

HENRYK TOMASZEWSKI (1914–2005)

Wystawa 1543 Mikołaj Kopernik 1953.

Kraków, Collegium Maius, Drukarnia im. Rewolucji Październikowej,
1953 r.

Offset, jednostronny, barwny, wys. 84 cm, szer. 57 cm.

Plakat sygnowany, u dołu z prawej: H. Tomaszewski 53.

Szewczyk 2014

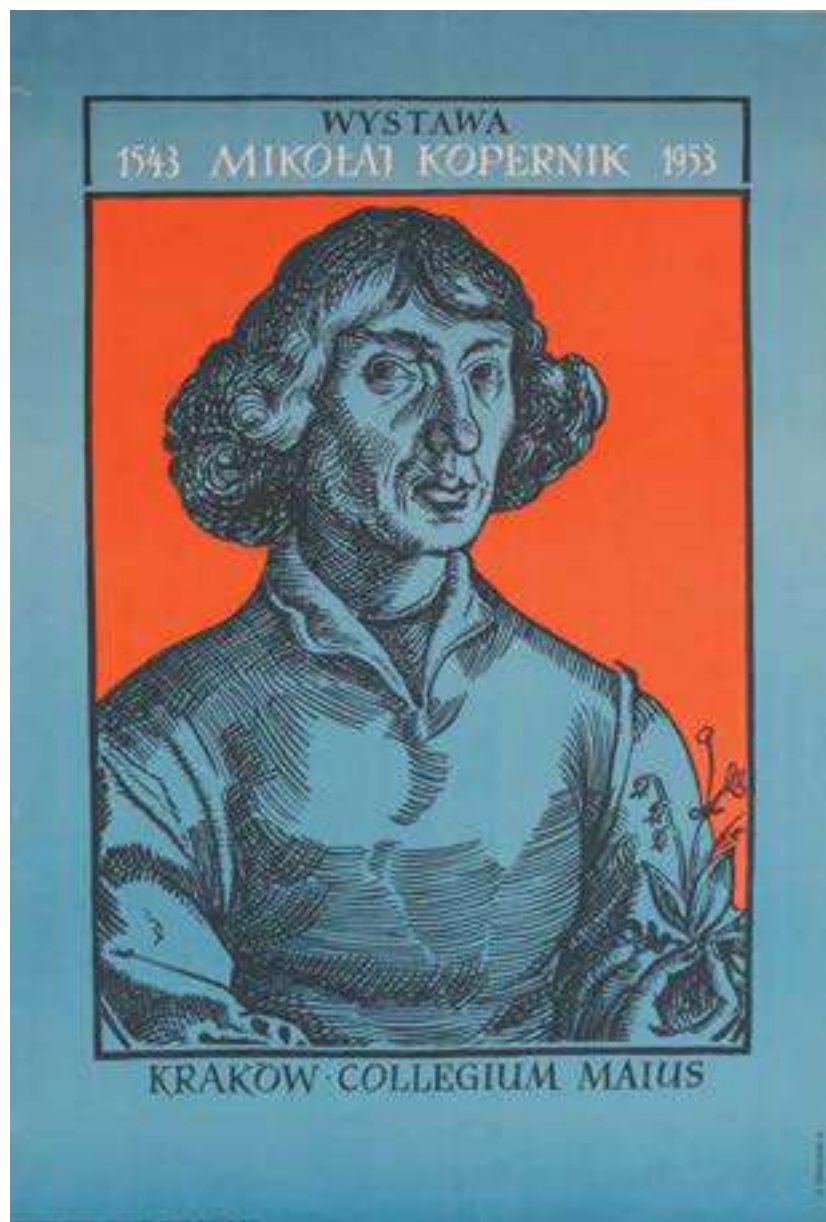
Proweniencja: brak.

Biblioteka Ossolineum, Dział Dokumentów Życia Społecznego, sygn.
S9734

Plakat z przedstawieniem Mikołaja Kopernika zaprojektowany na wystawę „Mikołaj Kopernik 1473–1543” w 1953 r. przez Henryka Tomaszewskiego, grafika, projektanta i rysownika, jedną z najważniejszych postaci polskiej grafiki projektowej po drugiej wojnie światowej, współzałożyciela i jednego z najwybitniejszych przedstawicieli polskiej szkoły plakatu.

Ekspozycja w odnowionym gmachu Collegium Maius, której uroczystego otwarcia 21 czerwca 1953 r. dokonał premier Józef Cyrankiewicz, w obecności ministra szkolnictwa wyższego Adama Rapackiego i rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego prof. Juliana Marchlewskiego oraz zgromadzonych gości, była pierwszą powojenną, ogólnopolską, zorganizowaną z wielkim rozmachem wystawą poświęconą życiu i dziełu Mikołaja Kopernika. Przygotowano ją z okazji 410. rocznicy śmierci wybitnego astronoma, w obchodzonym po raz pierwszy w Polsce od zakończenia wojny roku kopernikańskim.

AKL

64

Medal z Mikołajem Kopernikiem, 1953 r.

FRANCISZEK HABDAS (1906–1977)

Medal upamiętniający Sesję Naukową Polskiej Akademii Nauk w 480. rocznicę urodzin Mikołaja Kopernika.

Warszawa, 1953

Tombak, śr. 50 mm

Gumowski 1972, 464; Medale 1974, 14; Paszkowycz 2011, 1/53;

Wojtulewicz 1973, 18

Proweniencja: zakup w 1967 r.

Muzeum Książąt Lubomirskich ZNiO, Dział Numizmatów i Pamiątek Historycznych, sygn. G2680

Medal z przedstawieniem pomnika Mikołaja Kopernika w Warszawie wybity na Sesję Naukową Polskiej Akademii Nauk w 1953 r.

Av.: Pomnik Mikołaja Kopernika w Warszawie dłuta Bertela Thorvaldsena: siedząca na wprost postać z cyrklem w prawej i przyrządem astronomicznym w lewej dłoni, zwrócona trzy czwarte w prawo. U dołu sygnatura autora: HF. W otoku napis: ASTRONOMIA DIGNISSIMA HOMINI LIBERO (pol. Astronomia najgodniejsza dla człowieka wolnego).

Rv.: Inskrypcja w ośmiu wersach: MIKOŁAJ / KOPERNIK / MCDLXXIII – MDXLIII / SESJA NAVKOWA / POLSKIEJ AKADEMII / NAUK / WARSZAWA / 1953. W otoku stylizowane znaki zodiaku.

TS

65

Pierwsza moneta obiegowa z Kopernikiem, 1965 r.

JÓZEF GOŚLAWSKI (1908–1963)

Moneta obiegowa o nominale 10 zł.

Warszawa, 1965

Miedzionikiel, śr. 31 mm

Brzyska 2020, 39; Fischer-Lanowy 2010, 14; Parchimowicz 2017, 56;

Szalkiewicz 2012, 96; Szalkiewicz 2023, 225

Proweniencja: dar Jana Nowaka-Jeziorańskiego w 2004 r.

Muzeum Książy Lubomirskich ZNiO, Dział Numizmatów i Pamiątek Historycznych, sygn. NJ 691

Pierwsza polska moneta z Mikołajem Kopernikiem, jaką wprowadzono do obiegu. Moneta, zaprojektowana przez Józefa Goślawnego na konkurs Narodowego Banku Polskiego w 1957 r., wzbudziła powszechny zachwyt wysokim kunsztem artystycznym. Emitowano ją w latach 1959–1969.

Av.: Wizerunek Orła – godła Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, po bokach rozdzielona data emisji: 1965. Pod szponem orła z prawej znak Mennicy Państwowej: MW. W otoku napis: POLSKA RZECZPOSPOLITA LUDOWA ZŁ 10 ZŁ.

Rv.: Popiersie Mikołaja Kopernika trzy czwarte w prawo. W otoku napis: MIKOŁAJ KOPERNIK. W polu po prawej sygnatura autora: monogram JG.

TS

66

Przygotowania do obchodów 500-lecia urodzin Mikołaja Kopernika

ANNA JARNUSZKIEWICZ (1935–2021)

Medal Polskiej Akademii Nauk im. Mikołaja Kopernika.

Warszawa, 1971

Tombak patynowany, śr. 70 mm

Dembek-Urbańska 2009, 87; Kat. medali MP 1971, 19;

Paszkowycz 2011, 24/71

Proweniencja: dar Biura Prezydialnego PAN w Warszawie w 1975 r.
Muzeum Książąt Lubomirskich ZNiO, Dział Numizmatów i Pamiątek
Historycznych, sygn. G 4265

Medal z wizerunkiem Mikołaja Kopernika i kwiatem konwalii symbolizującym zawód lekarza. Projekt wyłoniony został w 1970 r. w ogłoszonym przez Polską Akademię Nauk konkursie na kopernikański medal przeznaczony dla zasłużonych przedstawicieli nauki w ramach przygotowań do obchodów 500-lecia urodzin astronoma.

Av.: Popiersie Mikołaja Kopernika trzy czwarte w lewo. Prawa dłoń wzniesiona, obok niej niewielka planeta – Ziemia. W lewej dłoni – Słońce. W dolnym łuku otoku napis: NICOLAUS COPERNICUS. U góry, przy krawędzi po prawej sygnatura autora: monogram JA, po lewej znak Mennicy Państwowej: MW.

Rv.: W górnym polu kwiat konwalii, poniżej napis: POLSKA AKADEMIA NAUK.

TS

67

Plakat wystawy kopernikańskiej w Toruniu, 1973 r.

JÓZEF PIETRZYK (1942–2020)

*500-lecie urodzin Mikołaja Kopernika w Polsce i na świecie:
wystawa.*

Toruń, Muzeum Okręgowe w Toruniu, ZGT [Zakłady Graficzne Toruń], 1973.

Offset, jednostronny, barwny, wys. 99,5 cm, szer. 69 cm.

Plakat sygnowany, u dołu z lewej: J. Pietrzyk 73.

Mazurkiewicz 2001

Proweniencja: brak.

Biblioteka Ossolineum, Dział Dokumentów Życia Społecznego, sygn.
S10063

Plakat wykonany przez toruńskiego artystę Józefa Pietrzyka na wystawę z okazji 500. rocznicy urodzin autora *De revolutionibus orbium coelestium*. Decyzją UNESCO rok 1973 r. ogłoszono Rokiem Kopernikańskim, podczas którego na całym świecie hucznie obchodzono urodziny astronoma. Wystawa otwarta w 1974 r. miała na celu podsumowanie obchodów Roku Kopernikańskiego.

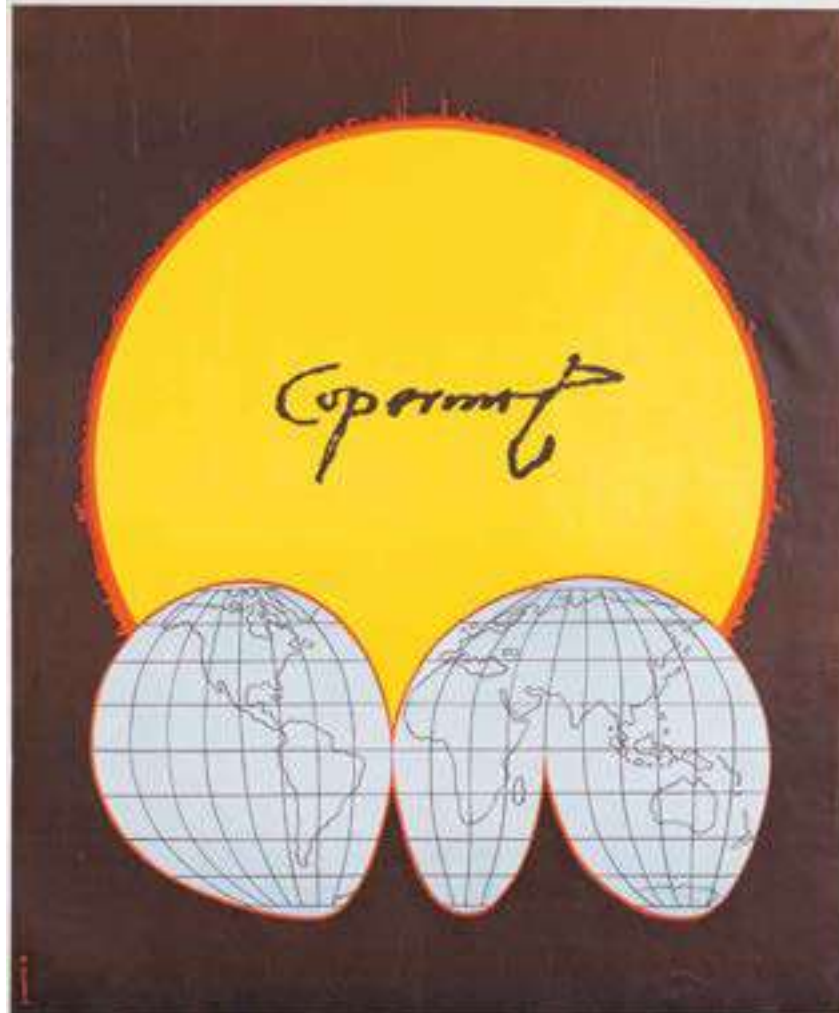
Twórca plakatu centralnie przedstawił Słońce w czerwonej obwódce z wyraźnie widocznymi wybuchami plazmy. Na nim umieścił autograf Kopernika, a poniżej odwzorowanie kartograficzne przedstawiające mapę świata, rozcięte od dołu.

AKL

**500-LECIE URODZIN
MIKOŁAJA KOPERNIKA
W POLSCE I NA ŚWIECIE**

wystawa

Muzeum Historii w Toruniu
14.11.2017 - 15.02.2018

68

Medal Mikołaja Kopernika, Londyn, 1973 r.

ANDRZEJ KRZYSZTOF BOBROWSKI
(1925–2002)

Medal wybity z okazji 500. rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika.

Londyn, 1973

Srebro, śr. 64,6 mm

Brzezicki 1979, 103; *Kolekcja Stanisława Garczyńskiego* 2004, VII, 67

Proweniencja: dar Stanisława Garczyńskiego w 2003 r.

Muzeum Książąt Lubomirskich ZNiO, Dział Numizmatów i Pamiątek Historycznych, sygn. Akc. SG 2567

Medal wybity z okazji 500. rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika na zlecenie Rządu Polskiego na Uchodźstwie.

Av.: Pochylona nad książką w lewo półpostać Mikołaj Kopernika. W prawej dłoni astrolabium, w lewej cyrkiel. W tle Układ Słoneczny. U dołu daty narodzin i śmierci astronoma: 1473–1543. W dolnym łuku otoku napis: NICOLAVS COPERNICVS. Wzdłuż ramienia astronoma po prawej sygnatura autora: A.K. BOBROWSKI.

Rv.: W górnym polu panorama Torunia. Powyżej tarcza z herbem miasta i wstęga z napisem: THORVNIVM. Poniżej, na tle rzeki: VISTVLA FLUVIVS. W dolnym polu inskrypcja w trzech wersach: DE REVOLVTIO = / NIBVS ORBIVM / CAELESTIVM. U dołu wizerunek Orła w koronie. W otoku napis: WIELKIEMU RODAKOWI W HOŁDZIE POLACY NA UCHODŹSTWIE * LONDYN 1973 *.

TS

69

Medal Mikołaja Kopernika, Florencja, 1973 r.

WACŁAW KOWALIK (1913–1983)

Medal wybity z okazji 500. rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika.

Florencja, 1973

Srebro, śr. 62,3 mm

Brzezicki 1979, 117; *Kolekcja Stanisława Garczyńskiego* 2004, VII, 69

Proweniencja: dar Stanisława Garczyńskiego w 2003 r.

Muzeum Księżąt Lubomirskich ZNiO, Dział Numizmatów i Pamiątek

Historycznych, sygn. Akc. SG 2566

Medal Mikołaja Kopernika wydany przez Polsko-Amerykańskie Towarzystwo Numizmatyczne (PANA) we Florencji w 1973 r.

Av.: Popiersie Mikołaja Kopernika trzy czwarte w lewo. W tle po lewej astrolabium. U dołu napis: MIKOŁAJ KOPERNIK 1473–1543. Przy szyi sygnatura: CAETANI.

Rv.: Półpostać astronauty na wprost, w kasku i kombinezonie z napisem USA, z uniesionymi w górę rękoma. W tle Układ Słoneczny. U dołu napis: POLISH AMERICAN NUMISMATIC ASSOCIATION 1973. Po lewej sygnatura projektanta: monogram WK, znak mennicy (?) i próba srebra: 925.

TS

70

Medal Mikołaja Kopernika, Kalifornia, 1973 r.

STANISŁAW SZUKALSKI (1893–1987)

Medal wybity z okazji 500. rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika.

Granada Hills, Kalifornia, USA, 1973

Stop wolframu i wanadu, złocony, śr. 50,0 mm

Brzezicki 1979, 121; Dembek-Urbańska 2009, 95; *Kolekcja Stanisława Garczyńskiego* 2004, VII, 65

Proweniencja: dar Stanisława Garczyńskiego w 2003 r.

Muzeum Ksiąg Lubomirskich ZNiO, Dział Numizmatów i Pamiątek Historycznych, sygn. Akc. SG 2565

Rzadki medal wybity z okazji 500. rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika, zaprojektowany przez rzeźbiarza i medaliera Stanisława Szukalskiego na zlecenie amerykańskiej Polonii.

Av.: Półpostać Mikołaja Kopernika trzy czwarte w prawo, w obcisłym kombinezonie podkreślającym atletyczną budowę ciała, w dłoniach rozwarty cyrkiel. W otoku inskrypcja: HE SPERMED AN AIMLESS UNIVERSE WITH THE DIVINELY HUMAN PURPOSE, w jego dolnej części: 1473 KOPERNIK 1973. Po dacie znak mennicy: litera C w kółku.

Rv.: W centrum na okrągłej tarczy stylizowany Orzeł w koronie. Powyżej w półkolu napis w trzech wersach: THOUGH / A MERE EARTHING A POLE / SINGLEHANDELY, podobnie poniżej: HE STOPPED THE SUN / AND / SPUN THE EARTH. W otoku inskrypcja: HE FREED PURE SCIENCE FROM TYRANNY OF SHAMΔNS ΔNTI-REASON, rozdzielona u dołu wizerunkiem lampki oliwnej i literami alfa i omega: Δ i Ω.

TS

Pomnik Mikołaja Kopernika w Chicago, 1973 r.

RICHARD J. DALEY (1902–1976).

MAJOR CHICAGO

ALEKSANDER RYTEL (1896–1984).

M.D.; CHAIRMAN OF THE COPERNICUS MONUMENT
COMMITTEE

Copernicus. Unveiling Ceremonies of the Mikołaj Kopernik Monument, on Sunday, the Fourteenth of October, Nineteen Hundred & Seventy-three at 3 O'Clock P.M. Adler Planetarium, Chicago, Ill.

Chicago, The Copernicus Monument Committee, Copernicus Foundation, Polish American Congress, 1973.

Papier żeberkowy, tektura, [8] s., jęz. ang., przez środek programu i na zewnątrz przeciągnięty żółty sznurek zakończony frędzlem.

Proweniencja: brak.

Biblioteka Ossolineum, Dział Dokumentów Życia Społecznego, sygn. XXII-1/16/D, USA – Illinois, t. lata: 1970–1973

Program uroczystości odsłonięcia ufundowanego przez Polonię pomnika Mikołaja Kopernika w Chicago. Pomnik powstał z okazji 500. rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika, w ramach światowych obchodów Roku Kopernikańskiego ogłoszonego przez UNESCO w 1973 r. Komitetowi fundacyjnemu przewodniczył dr Aleksander Rytel. Autorem monumentu był rzeźbiarz Bronisław Koniuszy, który stworzył wierną kopię warszawskiego oryginału autorstwa duńskiego rzeźbiarza Bertela Thorvaldsena z 1830 r. Posąg przedstawia siedzącego Mikołaja Kopernika z cyrklem w prawej dłoni i sferą armilarną w lewej. Usytuowano go przed chicagowskim Adler Planetarium. Uroczyste odsłonięcie i poświęcenie odbyło się 14 października 1973 r. Na okładce egzemplarza programu znajduje się autograf Richarda J. Daleya – burmistrza Chicago.

AKL

Our Secret Circle and Association is
VOLUNTEER MEMBERS
 47 persons included

Ladies of Young Poles' Women
 Mrs. A. and J. Egan
 Mrs. Queen Jankov
 Mrs. and Mrs. J. H. Puch
 Mrs. and Mrs. Walter Kozal
 Polish Women's Club Club
 Mrs. and Mrs. Stofelholz

FULFILLER MEMBERS
 24 persons included

Mr. A. Gonsky	Mr. and Mrs. T. Mikulski
Dr. and Mrs. D. Wankowski	Mrs. and Mrs. T. Czech
Dr. W. and M. Cahlan	Mrs. and Mrs. T. Starnowski
Polish Medical Alliance	Mrs. Queen Puch
Dr. D. and J. Mikulski	Misses and Mrs. E. Kozal
Dr. and Mrs. Szymanski	Mrs. J. Kozal
Dr. J. and J. Kozal	Mrs. J. Kozal
Dr. T. and W. Stofelholz	Mrs. J. M. Kozal
Dr. and Mrs. Henry Bialas	Polish American Commercial Club
Mrs. Kinga Stofelholz	Wm. Scott Co.
Polish Bank and Trust Co.	Polish Action Association
American Baking and Wine Supply Co.	

This is a list of names of the persons who are members of the organization. It does not include the names of the persons who are not members of the organization. The names of the persons who are not members of the organization are listed in the "Members of the Organization" section.

COPERNICUS FILIPATION
 Membership Committee

Mr. Stofelholz President	Mr. and Mrs. M. Jankov Secretary	Mr. Kinga President
Mr. Gonsky Co-Chairman	Mr. Stofelholz Co-Chairman	Mr. Stofelholz Secretary

ADVISORY BOARD

J. Jankov	J. Stofelholz	J. Stofelholz
J. Stofelholz	J. Stofelholz	J. Stofelholz
E. Stofelholz	J. Stofelholz	J. Stofelholz
T. J. Stofelholz	J. Stofelholz	J. Stofelholz

MONUMENT COMMITTEE
 Mrs. Jankov
 E. Stofelholz • E. Stofelholz • J. Stofelholz • J. Stofelholz • E. Stofelholz • T. J. Stofelholz
 A. Stofelholz • J. Stofelholz • A. Stofelholz • A. Stofelholz • M. Stofelholz • T. Stofelholz
 J. Stofelholz • E. Stofelholz • in Center on Right Side E. Stofelholz

COPERNICUS

Richard Kelly

UNVEILING CEREMONIES OF THE
 MIKOLAJ KOPERNIK MONUMENT
 ON SUNDAY THE FOURTEENTH OF
 OCTOBER, NINETEEN HUNDRED &
 SEVENTY-THREE AT 3 O'CLOCK P.M.
 AIDLER PLANETARIUM, CHICAGO ILL.

Moneta kolekcjonerska Mikołaja Kopernika, 1974 r.

ANNA JARNUSZKIEWICZ (1935–2021)

Moneta kolekcjonerska o nominale 100 zł.

Warszawa, 1974

Srebro, śr. 32 mm

Parchimowicz 2012, 104; Szalkiewicz 2012, 97–98

Proweniencja: dar Jana Nowaka-Jeziorańskiego w 2004 r.

Muzeum Księżąt Lubomirskich ZNiO, Dział Numizmatów i Pamiątek

Historycznych, sygn. NJ 454

Moneta kolekcjonerska z wizerunkiem Mikołaja Kopernika wyemitowana z okazji 500. rocznicy urodzin astronoma przez Narodowy Bank Polski. Wybito wówczas dwie srebrne monety w dwóch wersjach – w 1973 oraz 1974 r.

Av.: Wizerunek Orła – godła Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Pod szponem z prawej znak Mennicy Państwowej: MW. Wokół napis: POLSKA RZECZPOSPOLITA LUDOWA 1974 ZŁ 100 ZŁ.

Rv.: Głowa Mikołaja Kopernika z rozwianymi włosami dotykającymi obrzeża monety, zwrócona trzy czwarte w lewo. U dołu napis: Mikołaj Kopernik.

TS

73

Pierwszy polski banknot z wizerunkiem Mikołaja Kopernika

HENRYK TOMASZEWSKI (1914–2005)

JULIAN PAŁKA (1923–2002)

Banknot o nominale 1000 zł

Warszawa, 1965

Papier, 150 × 75 mm

Brzyska 2023; Koziczyński 2013, 19–21

Proweniencja: dar Narodowego Banku Polskiego.

Muzeum Ksiągąt Lubomirskich ZNiO, Dział Numizmatów i Pamiątek Historycznych, sygn. E 217

Mikołaj Kopernik był pierwszą postacią historyczną ukazaną na wojennym polskim pieniądzu papierowym. Jego wizerunek pojawił się na dwóch banknotach obiegowych o nominale 1000 zł z rokiem emisji 1965 oraz 1975. Banknot z 1965 r., zaprojektowany przez Henryka Tomaszewskiego i Juliana Pałkę, wprowadzony do obiegu w czerwcu 1966 r., przedstawiał z jednej strony wizerunek Mikołaja Kopernika wzorowany na portrecie Jeremiasza Falcka, a z drugiej

układ heliocentryczny reprodukowany z wydanego w 1660 r. dzieła pt. *Harmonia macrocosmica* Andreasa Cellariususa. Nowatorska forma banknotu zyskała międzynarodowe uznanie – w 1967 r. został on określony przez amerykańskie czasopismo numizmatyczne „World Coins” jako jeden z najbardziej efektownych banknotów, jakie kiedykolwiek pojawiły się w obiegu.

Av.: W środkowej części medalion z głową Mikołaja Kopernika trzy czwarte w prawo, w układzie pionowym seria A i nr 0000000. U góry napis: NARODOWY BANK POLSKI. Po lewej u góry i u dołu liczby 1000 przedzielone znakiem wodnym oraz napis w układzie pionowym: TYSIĄC ZŁOTYCH. Po prawej Orzeł – godło Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, poniżej: napis PREZES, podpis prezesa, napis GŁÓWNY SKARBNIK, podpis skarbnika, napis WARSZAWA 29 PAŹDZIERNIKA 1965 ROKU, liczba 1000 oraz seria A i nr 0000000 w układzie pionowym. Nadruk: SPECIMEN.

Rv.: Po lewej Układ Słoneczny, napis NBP u dołu, liczba 1000 w układzie pionowym u góry oraz nadruk: WZÓR. Po prawej znak wodny, u góry liczba 1000, u dołu inskrypcja: BILETY NARODOWEGO BANKU POLSKIEGO SĄ PRAWNYM ŚRODKIEM PŁATNICZYM W POLSCE oraz nr: 0001104. Obie części przedzielone napisem w układzie pionowym: TYSIĄC ZŁOTYCH.

TS

Banknot 1000-złotowy z wizerunkiem Mikołaja Kopernika

ANDRZEJ HEIDRICH (1928–2019)

Banknot o nominale 1000 zł.
Warszawa, 1982
Papier, wys. 63 mm, szer. 138 mm
Koziczyński 2013, 83

Proweniencja: dar Polskiego Towarzystwa Numizmatycznego w 1994 r.
Muzeum Książąt Lubomirskich ZNiO, Dział Numizmatów i Pamiątek
Historycznych, sygn. E 4257

Drugi wprowadzony do obiegu banknot polski z przedstawieniem Mikołaja Kopernika, zaprojektowany przez Andrzeja Heidricha w ramach wprowadzonej do obiegu przez Narodowy Bank Polski serii „Wielcy Polacy”. Banknot 1000-złotowy z Kopernikiem należał

do najpopularniejszych polskich banknotów drugiej połowy XX w.; pozostawał w obiegu przez ponad 20 lat.

Av.: Popiersie Mikołaja Kopernika trzy czwarte w lewo. U góry napis: NARODOWY BANK POLSKI, po prawej: 1000 / TYSIĄC ZŁOTYCH / Warszawa, 1 czerwca 1982 r. Poniżej wizerunek Orła PRL. Seria FF 3689928. Po lewej nadruk w postaci napisu w sześciu wersach: MIĘDZYNARODOWA / KONFERENCJA NUMIZMATYCZNA / „Białoruś, Litwa, Polska, Ukraina / – wspólne dzieje pieniądza” / Supraśl / 20 – 23 X 1994.

Rv.: Układ Słoneczny. U góry napis: NARODOWY BANK POLSKI 1000. Po prawej w białym polu ozdobne litery NBP oraz nadruk – napis w trzech wersach: ZARZĄD GŁÓWNY POLSKIEGO TOWARZYSTWA NUMIZMATYCZNEGO i pieczęć PTN. U dołu napis: 1000 TYSIĄC ZŁOTYCH / BILETY NARODOWEGO BANKU POLSKIEGO SĄ PRAWNYM ŚRODKIEM PŁATNICZYM W POLSCE. Znak wodny: Orzeł (godło państwowe).

TS

Bibliografia

- [1] ACh 1946 = A. Ch., *400-lecie zgonu Kopernika w okupowanej Warszawie*, „Urania” 1946, R. 18, s. 28–29.
- [2] Adams = *Catalogue of books printed on the continent of Europe, 1501–1600*, in *Cambridge libraries*, t. 1–2, oprac. H.M. Adams, London 1967.
- [3] *Atlantes Neerlandici = Atlantes Neerlandici. Bibliography of terrestrial, maritime and celestial atlases and pilot books, published in the Netherlands up to 1880*, oprac. C. Koeman, t. 4, Amsterdam 1971.
- [4] Barker, Goldstein 2001 = Barker P., Goldstein B.R., *Theological Foundations of Kepler’s Astronomy*, „Osiris” 2001, nr 16, s. 88–113.
- [5] Batowski 1933 = Batowski Z., *Wizerunki Kopernika*, Toruń 1933.
- [6] *Bibliographia Kepleriana = Bibliografia Kepleriana: ein führer durch das gedruckte Schrifttum von Johannes Kepler*, oprac. M. Caspar, L. Rothenfelder, München 1936.
- [7] Bieńkowska 1971 = Bieńkowska B., *Kopernik i heliocentryzm w polskiej kulturze umysłowej do końca XVIII wieku*, Wrocław 1971.
- [8] Bieńkowski 1970 = Bieńkowski T., „*Bibliotheca selecta de ratione studiorum*” *Possevina jako teoretyczny fundament kontrreformacji* [w:] *Wiek XVII – Kontrreformacja – Barok. Prace z historii kultury*, red. J. Pelc, Wrocław 1970, s. 291–307.
- [9] Bieńkowska 1972 = Bieńkowska B., *Z dziejów recepcji heliocentryzmu w polskich szkołach katolickich od XVI do XVIII wieku*, „*Studia Warmińskie*” 1972, nr 9, s. 261–312.
- [10] Brinkley, Śniadecki 1825 = J.M. Brinkley, J. Śniadecki, *O tłumaczeniu na język angielski rozprawy Jana Śniadeckiego „O Koperniku” przez Justyna Brenan, Irlandczyka. Uwagi nad nią Doktora Brinkley i odpowiedź Jana Śniadeckiego*, „*Dziennik Warszawski*” 1825, t. 1, s. 81–96.
- [11] Brooke-Hitching 2019 = Brooke-Hitching E., *Atlas nieba*, tłum. J. Szczepański, Poznań 2019.
- [12] Brundell 1987 = Brundell B., *Pierre Gassendi. From Aristotelianism to a New Natural Philosophy*, Dordrecht 1987.
- [13] Brzezicki 1979 = Brzezicki M.J., *Medale i odznaki polskie i Polski dotyczące bite poza Polską w latach 1939–1977*, Londyn 1979.
- [14] Brzyska 2020 = *Mikołaj Kopernik*, oprac. A. Brzyska et al., Warszawa 2020.
- [15] Brzyska 2023 = Brzyska M., *Mikołaj Kopernik na polskich znakach pieniężnych* [online], 18.04.2023, <https://www.obserwatortfinansowy.pl/bez-kategorii/rotator/mikolaj-kopernik-na-polskich-znakach-pienieznych/>.
- [16] Carroll 2011 = Carroll W.H., *Historia chrześcijaństwa*, t. 4, tłum. J. Morka, Bielany Wrocławskie 2011.
- [17] Celichowski 1899 = Celichowski Z., *Polskie indeksy księzek zakazanych. Rozprawka bibliograficzna*, Kraków 1899.
- [18] Chamcówna 1955 = *O Koperniku/Jan Śniadecki*, oprac. M. Chamcówna, Wrocław 1955.
- [19] Christianson 1973 = Christianson J.R., *Copernicus and the Lutherans*, „*Sixteenth Century Journal*” 1973, nr 4, s. 1–10.
- [20] Cohen 1992 = Cohen I.B., *The review of the first edition of Newton’s Principia in the „Acta eruditorum”, with notes on the other reviews* [w:] *The Investigation of Difficult Things. Essays on Newton and the History of the Exact Sciences in Honour of D.T. Whiteside*, red. P.M. Harman, A.E. Shapiro, Cambridge 1992, s. 323–353.

- [21] Copinger, Elzevier = Copinger H.B., *The Elzevier press: a handlist of the productions of the Elzevier presses at Leyden, Amsterdam, the Hague and Utrecht, with references to Willems, Bergman, Rahir and other bibliographers*, London 1927.
- [22] Czerniakowska = Czerniakowska M., *W 350. rocznicę wydania Selenografii Jana Heweliusza*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1998, nr 43/1, s. 7–26.
- [23] Darowski 2000 = Darowski R., *Grzegorz Arakielowicz (1732–1798)* [w:] *Filozofia i myśl społeczna w latach 1700–1830*, t. 1, red. M. Skrzypek, Warszawa 2000, s. 92–105.
- [24] Dembek, Urbańska 2009 = Dembek M., Urbańska I., *Najcenniejsze kopernikana ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Toruniu*, Toruń 2009.
- [25] Dobrzycki 1978 = *Nicholas Copernicus On the revolutions*, red. J. Dobrzycki, tłum. i koment. E. Rosen, Baltimore 1978.
- [26] Dünnhaupt = Dünnhaupt G., *Bibliographisches Handbuch der Barockliteratur. hundert Personalbibliographien deutscher Autoren des siebzehnten Jahrhunderts*, t. 1–3, Stuttgart 1980–1981.
- [27] Encyclopedia of Censorship = *Encyclopedia of Censorship*, red. J. Green, N.J. Karolides, New York 2005.
- [28] Encyklopedia wiedzy o książce = *Encyklopedia wiedzy o książce*, red. A. Birkenmajer, B. Kocowski, J. Trzynadłowski, Wrocław 1971.
- [29] Feingold-Svorenčik 2020 = Feingold M., Svorenčik A., *A preliminary census of copies of the first edition of Newton’s Principia (1687)*, „Annals of Science” 2020, t. 77, nr 3, s. 253–348.
- [30] Fijałkowski 2008 = Fijałkowski A., *Orbis pictus. Świat malowany Jana Amosa Komeńskiego = Orbis pictus. Die Welt in Bildern des Johann Amos Comenius*, Warszawa 2008.
- [31] Fischer, Lanowy 2010 = Fischer A., Lanowy A., *Katalog monet polskich i z Polską związanych XX i XIX wiek. Monety koronne Stanisława Augusta Poniatowskiego*, Bytom 2010.
- [32] Fluda-Krokos 2015 = Fluda-Krokos A., *Catalogus librorum – biblioteka karmelitów bosych w Krakowie w świetle rękopiśmiennego katalogu z 1702 roku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2015, nr 103, s. 61–73.
- [33] Gibson 1950 = Gibson R., *Francis Bacon: A Bibliography of His Works and of Baconiana to the Year 1750*, Oxford 1950.
- [34] Gingerich 2002 = Gingerich O., *An Annotated Census of Copernicus’ De revolutionibus (Nuremberg, 1543 and Basel, 1566)*, Leiden 2002.
- [35] Gingerich 2004 = Gingerich O., *Książka, której nikt nie przeczytał*, tłum. J. Włodarczyk, Warszawa 2004.
- [36] Gjertsen 1986 = Gjertsen D., *The Newton Handbook*, London 1986.
- [37] Glomski 2015 = Glomski J., *Religion, the Cosmos, and Counter-Reformation Latin: Athanasius Kircher’s Itinerarium exstaticum (1656)*, „Acta Conventus Neo-Latini Monasteriensis” 2015, T. 15, s. 227–236.
- [38] Goldstein 1987 = Goldstein B.R., *Remarks on Gemma Frisius’s De Radio Astronomico et Geometrico* [w:] *From Ancient Omens to Statistical Mechanics: Essays on the Exact Sciences presented to Asger Aaboe*, red. J.L. Berggren, B.R. Goldstein, Copenhagen 1987, s. 167–179.
- [39] Grońska 1962 = Grońska M., *Tadeusz Cieślewski syn. Życie i dzieło*, Wrocław 1962.
- [40] Gruda 1972 = Gruda J., *Portret doktora Mikołaja*, Warszawa 1972.
- [41] Gumowski 1972 = Gumowski M., *Medale Kopernika*, „Studia Warmińskie” 1972, t. 9, s. 453–518.
- [42] Hatch 2000 = Hatch R.A., *Boulliau, Ismaël (1605–1694)* [w:] *Encyclopedia of the Scientific Revolution: From Copernicus to Newton*, red. W. Applebaum, New York 2000, s. 98–99.
- [43] Hatch 2014 = Hatch R.A., *Boulliau, Ismaël* [w:] *Biographical Encyclopedia of Astronomers*, red. T. Hockey, New York 2014, s. 283–286.

- [44] Heller 1996 = Heller H., *Copernican Ideas in Sixteenth Century France*, „Renaissance and Reformation/Renaissance et Réforme, New Series/Nouvelle Série” 1996, nr 20, s. 5–26.
- [45] Hoogendoorn 2018 = Hoogendoorn K., *Bibliography of the exact sciences in the Low Countries from ca. 1470 to the Golden Age (1700)*, Leiden 2017.
- [46] Hutten–Czapski 1872 = Hutten–Czapski E., *Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises*, t. 2, Saint Petersburg – Paris 1872.
- [47] Inwentarz Ossol. = *Inwentarz rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu*, t. 1–20, Wrocław 1948–2016.
- [48] Jasiński 2017 = Jasiński M., *Stanisław Lubieniecki i astronomia kometarna XVII stulecia*, Warszawa – Gdańsk 2017.
- [49] Kachur 2015 = Kachur I., *La bibliothèque de Dortous de Mairan et ses livres retrouvés*, „Revue d’Histoire des Sciences” 2015, t. 68, s. 405–418.
- [50] Kaczmarzyk 1962 = Kaczmarzyk D., *Władysław Oleszczyński*, Warszawa 1962.
- [51] Kamykowski 1935 = Kamykowski L., *Jana Śniadeckiego „Pochwała Mikołaja Kopernika” z roku 1782*, Lublin 1935.
- [52] Kat. kalendarzy ZNiO = Górska B., *Katalog kalendarzy XVII–XVIII w. w zbiorach biblioteki Ossolineum*, Wrocław 1968.
- [53] Kat. medali MP 1971 = *Katalog medali wybitych w Mennicy Państwowej w Warszawie w 1971*, Warszawa 1972.
- [54] Kat. ZNiO XVI = *Katalog starych druków Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich: Polonica wieku XVI*, oprac. M. Bohonos, Wrocław 1965.
- [55] Kat. ZNiO XVII = *Katalog starych druków biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Polonica wieku XVII*, t. 1–9, oprac. B. Górska, W. Tyszkowski, G. Rolak, Wrocław 1991–1997.
- [56] Kirchner = Kirchner J., *Die Grundlagen des deutschen Zeitschriftwesens*, t. 2, Leipzig 1931.
- [57] Kirschner, Kühne 2015 = Kirschner S., Kühne A., *The Decline of Medieval Disputation Culture and the ‘Wittenberg Interpretation of the Copernican Theory’* [w:] *The Making of Copernicus. Early Modern Transformations of the Scientist and his Science*, red. W. Neuber, Th. Rahn, C. Zittel, Leiden–Boston 2015, s. 13–41.
- [58] Kokowski 2009 = Kokowski M., *Różne oblicza Mikołaja Kopernika. Spotkania z historią interpretacji*, Warszawa – Kraków 2009.
- [59] Kokowski 2023 = Kokowski M., *Dlaczego nadal interesuje nas Mikołaj Kopernik (1473–1543)? 550-lecie urodzin Mikołaja Kopernika i 150-lecie pierwszego publicznego posiedzenia Akademii Umiejętności w Krakowie*, „Studia Historiae Scientiarum” 2023, nr 22.
- [60] *Kolekcja Stanisława Garczyńskiego 2004 = Kolekcja Stanisława Garczyńskiego. Dar dla Ossolineum*, Wrocław 2004.
- [61] Kotkowska-Bareja 1973 = Kotkowska-Bareja H., *Pomnik Kopernika*, Warszawa 1973.
- [62] Koziczyński 2013 = Koziczyński J., *Banknoty polskie. Kolekcja Lucow*, t. 7, Warszawa 2013.
- [63] Krafft 1975 = Krafft F., *Copernicus Retroversus I. Copernicus Fulfills Greek Astronomy* [w:] *Colloquia Copernicana III. Proceedings of the Joint Symposium of the IAU and the IUHPS, cosponsored by the JAHS „Astronomy of Copernicus and its background”*, red. O. Gingerich, J. Dobrzycki, Toruń 1973, s. 113–123.
- [64] Kruszelnicki 1994 = Kruszelnicki Z., *„Śmierć Kopernika”: temat w sztuce polskiej*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo” 1994, t. 19 (260), s. 27–53.
- [65] Kryńska 2022 = Kryńska K., *Traktaty Postliminium cometarum oraz Quaestio meteorologica de cometis Stanisława Słowakowica na tle piśmiennictwa astronomicznego XVII wieku*, praca doktorska, Warszawa 2022.
- [66] Kusak 2023 = *Mikołaj Kopernik – odnowiciel astronomii. Wystawa jubileuszowa*, oprac. M. Kusak, Kraków 2023.

- [67] Łepkowski 1972 = Łepkowski E., *Mikołaj Kopernik w twórczości Jana Matejki*, „Studia Warmińskie” 1972, t. 9, s. 441–451.
- [68] Machowski 1963 = *Poczta polska obozu II C Woldenberg*, oprac. J. Machowski, Kraków 1963.
- [69] Majkowski 1936 = Majkowski E., *Fryderyk Wilhelm Below. pieczętarz i medalier poznański, patriota polski. 1822–1895*, Poznań 1936.
- [70] Malinowski 2021 = *Korpus dzieł malarskich Henryka Siemiradzkiego*, red. J. Malinowski, t. IIA, Warszawa – Toruń 2021.
- [71] Mazurkiewicz 1973 = *Tematyka Kopernikowska w medalierstwie. Katalog wystawy*, oprac. J. Mazurkiewicz, Toruń 1973.
- [72] Mazurkiewicz 2001 = Mazurkiewicz J., *Muzeum Mikołaja Kopernika Oddział Muzeum Okręgowego w Toruniu (1960–2000)*, „Rocznik Muzeum w Toruniu” 2001, t. 10, s. 31–147.
- [73] Medale 1974 = *Medale Mennicy Państwowej 1946–1973. Katalog*, Warszawa 1974.
- [74] Mikołajczyk, Mróz 2010 = *Poema religiosum Nicolao Copernico Septem Sidera adscriptum. Poemat religijny Mikołajowi Kopernikowi przypisywany*, red. I. Mikołajczyk, M. Mróz, Toruń 2010.
- [75] Netten 2012 = Netten D. van, *Astronomia Instaurata? The Third Edition of Copernicus’s De Revolutionibus (Amsterdam, 1617)*, „Journal for the History of Astronomy” 2012, t. 43, s. 75–91.
- [76] Nowicki 1953 = Nowicki A., *Kościół przeciw Kopernikowi*, „Myśl Filozoficzna” 1953, nr 1 (7), s. 218–219.
- [77] Omodeo 2014 = Omodeo P.D., *Copernicus in the Cultural Debates of the Renaissance: Reception, Legacy, Transformation*, Leiden 2014.
- [78] Pantin 2006 = Pantin I., *Kepler’s Epitome: New Images for Innovative Book*, [w:] *Transmitting Knowledge: Words, Images, and Instruments in Early Modern Europe*, red. S. Kusukawa, I. Maclean, Oxford 2006, s. 217–237.
- [79] Paprocki 2013 = Paprocki H., *Stosunek religii do nauki. Punkt widzenia prawosławnego*, „Polonia Sacra” 2013, nr 2 (33), s. 131–141.
- [80] Parchimowicz 2017 = Parchimowicz J., *Katalog monet polskich*, Szczecin 2017.
- [81] Paszkowycz 2011 = Paszkowycz O., *Medale Mennicy Państwowej 1946–2010*, Łódź 2011.
- [82] Pawluk 1972 = Pawluk T., *Na marginesie klauzuli kościelnego urzędu cenzorskiego dotyczącej dzieła Mikołaja Kopernika*, „Studia Warmińskie” 1972, t. 9, s. 231–259.
- [83] Pedersen 2011 = Pedersen O., *A Survey of the Almagest. With Annotation and New Commentary*, oprac. A. Jones, London 2011.
- [84] Piotrowski 1983 = Piotrowski W., *O uznanie polskiej narodowości Mikołaja Kopernika*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1983, t. 28 (1), s. 169–176.
- [85] Piskurewicz 2013 = Piskurewicz J., *Ośrodek kopernikański w Rzymie i jego twórcy w drugiej połowie XIX wieku*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2013, nr 3, s. 523–531.
- [86] Polkowski 1873 = Polkowski I., *Żywot Mikołaja Kopernika*. Gniezno: Drukiem J.B. Langiego.
- [87] Polkowski (red.) 1873 = Polkowski I., *Kopernikijana czyli materiały do pism i życia Mikołaja Kopernika*. t. 1–3. Gniezno: Drukiem J.B. Langiego.
- [88] Pozzo 1998 = Pozzo R., *Die Etablierung des naturwissenschaftlichen Unterrichts unter dem Einfluß Melanchthons [w:] Melanchthon und die Naturwissenschaften seiner Zeit*, red. F. Günther, S. Rhein, Sigmaringen 1998, s. 273–288.
- [89] PSB = *Polski Słownik Biograficzny*, t. 1–53, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1935–2021.
- [90] Russell 1972 = Russell J.L., *The Copernican System in Great Britain* [w:] *The Reception of Copernicus’ Heliocentric Theory*, red. J. Dobrzycki, Dordrecht – Boston 1972, s. 189–239.
- [91] Sommervogel = *Bibliothèque de la Compagnie de Jesus*, oprac. A. De Backer, A. De Backer, C. Sommervogel, Bruxelles – Paris 1890–1932.

Zakład
Narodowy
im. Ossolińskich

Biblioteka
Ossolineum

ISBN 978-83-66267-24-4

9 788366 267244

- [92] Stimson 1917 = Stimson D., *The gradual acceptance of the Copernican theory of the universe*, New York 1917.
- [93] Szalkiewicz 2012 = Szalkiewicz W.K., *Kopernik i pieniądze*, Olsztyn 2012.
- [94] Szalkiewicz 2023 = Szalkiewicz W.K., *Zajęcia przeróżne wielbnego Mikołaja Kopernika*, Olsztyn 2023.
- [95] Szewczyk 2014 = Henryk Tomaszewski. *Byłem, czego i wam życzę*, red. A. Szewczyk, Warszawa 2014.
- [96] Sztymelska 2014 = Sztymelska E., *Obraz świata w Geografii powszechnej czasów teraźniejszych Karola Wyrwicza [w:] Bogactwo językowe i kulturowe Europy w oczach Polaków i cudzoziemców 2*, red. M. Gaze, K. Kubacka, Łódź 2014, s. 185–190.
- [97] Tomiczek 2000 = Tomiczek H., *Oflag II C pamiętał o Trzecim Maja. Przyczynek do historii oflagów*, „Niepodległość i Pamięć” 2000, nr 16, s. 131–138.
- [98] Tredwell, Barker 2004 = Tredwell K.A., Barker P., *Copernicus’ First Friends: Physical Copernicanism from 1543 to 1610*, „Filozofski vestnik” 2004, R. 25, nr 2, s. 143–166.
- [99] Tujakowski 1973 = Tujakowski A., *Mikołaja Kopernika De revolutionibus. Historia wydań*, Toruń 1973.
- [100] Umiński 1885 = Umiński P., *Medale polskie lub do Polski odnoszące się, tudzież medale znakomitych Polaków i ludzi Polsce zasłużonych*, Kraków 1885.
- [101] Wardęska 1975 = Wardęska Z., *Teoria heliocentryczna w interpretacji teologów XVI wieku*, Wrocław 1975.
- [102] White 2002 = White M., *The Pope and the Heretic: The True Story of Giordano Bruno, the Man Who Dared to Defy the Roman Inquisition*, New York 2002.
- [103] Widacka, Żendara 1992 = Widacka H., *Katalog portretów osobistości polskich i obcych w Polsce działających*, t. 2, oprac. H. Widacka, A. Żendara, Warszawa 1992.
- [104] Wilson 1994 = Wilson C., *Kepler’s Laws, so-called*, „HAD News” 1994, vol. 31, s. 1–2.
- [105] Włodarczyk 2003 = Włodarczyk J., *Kilka uwag o obserwacjach i teoriach astronomicznych w czasach Galileusza*, „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 2003, R. 32, s. 91–106.
- [106] Wojtulewicz 1973 = Wojtulewicz H., *Mikołaj Kopernik w numizmatyce i medalierstwie. Informator*, Lublin 1973.
- [107] Woods 2005 = Woods T., *How the Catholic Church built Western civilization*, Washington 2005.
- [108] Wootton 2010 = Wootton D., *Galileo: Watcher of the Skies*, New Haven 2010.
- [109] *Ze wszystkich ksiąg najbardziej godna przeczytania... = Ze wszystkich ksiąg najbardziej godna przeczytania... Wokół De Revolutionibus Mikołaja Kopernika. Katalog wystawy w Muzeum Okręgowym w Toruniu 18 lutego – 7 maja 2023*, red. L. Lewandowska, M. Nierzwicka, K. Nierzwicki, Toruń 2023.
- [110] Zilsel 1941 = Zilsel E., *The Origins of William Gilbert’s Scientific Method*, „Journal of the History of Ideas” 1941, vol. 2, p. 1, s. 1–32.
- [111] Żebrawski 1992 = *Bibliografia piśmiennictwa polskiego z działy matematyki i fizyki oraz ich zastosowań*, t. 1–2, oprac. T. Żebrawski, Warszawa 1992.
- [112] Życiński 1991 = *Sprawa Galileusza*, red. J. Życiński, Kraków 1991.